

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

GEORGE BERKELEY'İN FELSEFESİNDE
TANRI'NIN VARLIĞININ KANITLANMASI

Yüksek Lisans Tezi

Esra Nur ÇELİKER

ANKARA-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

GEORGE BERKELEY'İN FELSEFESİNDE
TANRI'NIN VARLIĞININ KANITLANMASI

Yüksek Lisans Tezi

Esra Nur ÇELİKER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

ANKARA-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI

**GEORGE BERKELEY'İN FELSEFESİNDE
TANRI'NIN VARLIĞININ KANITLANMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Savunma Tarihi:.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../201...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....
İmzası

.....

ÖNSÖZ

Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yönelik kanıtlar, birbirinden farklı Tanrı tasavvuruna sahip teistik dinlerin de, farklı metafizik yapıya sahip bir takım felsefi sistemlerin de merkezinde olmuştur. Bununla beraber teizm için Tanrı düşüncesi hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle Tanrı'nın varlığının lehine getirilen kanıtlar, din felsefesinin temel problemlerinden belki de başında gelmektedir.

Bu tezin odak noktasını, ampirist bir filozof olan George Berkeley'in Tanrı'nın varlığını delillendirmek için ileri sürdüğü kanıtlar oluşturmaktadır. Berkeley immateryalist metafiziğiyle, tecrübeye konu olan idelerden başka bir gerçekliğin bulunmadığını öngörerek, maddî cevherin imkânını ve buna bağlı olarak dış dünyanın varlığını reddetmektedir. Aynı zamanda idealist bir düşünceyi benimseyen Berkeley, var olan her şeyin ancak Tanrı'nın zihnine bağlı olduğu düşüncesini temel alarak, alemin imkânından hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaktadır. Berkeley'in kanıtlarının anlaşılabilmesi için onun bu kanıtları ortaya koyarken kullandığı kavramsal çerçeveyi oluşturan metafizik immateryalizmi ile epistemolojik idealizmini ele almak tezimiz açısından gerekli görünmektedir.

Tezin giriş kısmında, Berkeley'in felsefesinin genel bir epistemolojik ve metafiziksel arka planını sunduktan sonra, ilk bölümde Berkeley'in en temel kanıtı olan pasiflik kanıtı ile buna yöneltilen eleştirileri ele almaya çalışacağız. İkinci bölümde ise, süreklilik kanıtı ve kanıta yöneltilen itirazlar tartışılacaktır.

Yüksek lisans dönemi boyunca gerek fikirlerimin gerek tezimin şekillenmesinde samimi katkılarını esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Sait REÇBER'e teşekkür ederim. Tez çalışmamın başından sonuna

kadar beni düşünceleriyle destekleyen arkadaşım Büşra KOT'a, tezi başından sonuna kadar okuyan ve eleştirileriyle katkıda bulunan arkadaşım Şeyma YAZICI'ya, teze düşünceleriyle katkıda bulunmanın yanı sıra ulaşamadığım kaynakların temini konusunda da yardımcı olan Zeyneb Betül TAŞKIN'a ve Dr. Münteha BEKİ'ye teşekkür ederim. Desteklerinden dolayı Rukiye KARABACAK'a, aileme ve tez sürecinde her türlü desteği gösteren eşim Selman ÇELİKER'e çok teşekkür ederim.

Esra Nur ÇELİKER

Ankara, 2017

KISALTMALAR:

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

ev. : Çeviren

ed. : Editör

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR:	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ: EPİSTEMOLOJİK ve METAFİZİKSEL ARKA PLAN	1
1. Epistemolojik Arka Plan	5
2. Metafiziksel Arkaplan	15
I. BÖLÜM	27
TANRI ve PASİFLİK KANITI	27
1. Pasiflik Kanıtı	31
2. İtirazlar	46
II. BÖLÜM	63
TANRI ve SÜREKLİLİK KANITI	63
1. Süreklilik Kanıtı	65
2. İtirazlar	69
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	95
ÖZET	100
ABSTRACT	102

GİRİŞ: EPİSTEMOLOJİK ve METAFİZİKSEL ARKA PLAN

Tanrı'nın var olduğu inancı, tüm inançlar gibi epistemik haklı çıkarıma konu olan bir inançtır. Nitekim teistik kanıtlar, Tanrı'nın var olduğuna dair inancın gerekçelendirilmesini amaçlamaktadır. Bu gerekçelendirme, kanıtların bir gerçekliğe tekabül edip etmediğini anlamamızı sağlamaktadır. Tanrı'nın varlığına dair argümanların gerekçelendirilmesi farklı yaklaşımlar yoluyla gerçekleştirilmektedir. Tecrübeden bağımsız öncüllere dayanan kanıtlar *a priori* kanıtlar olarak isimlendirilirken, kaynağını tecrübeden alan öncüllere dayanan kanıtlara *a posteriori* kanıtlar adı verilmektedir.

Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme* (A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge) ve *Hylas ve Philonous Arasında Üç Konuşma* (Three Dialogues Between Hylas and Philonous) adlı eserlerinde, Tanrı'nın varlığını kanıtlarken üç farklı akıl yürütme ortaya koymuştur. Berkeley'in eserlerindeki, onun Tanrı'nın varlığını ispatlamayı amaçladığı argümanların bulunduğu ilgili kısımlar Jonathan Bennett tarafından "pasiflik kanıtı" (*passivity argument*) ve "süreklilik kanıtı" (*continuity argument*) olarak isimlendirilmiştir.¹ Berkeley'e ait bir diğer kanıt ise, teleolojik kanıttır.

Pasiflik kanıtı, Tanrı'nın varlığını "Tanrı'nın duyulur dünyanın nedeni olduğu" öncülünü temel alarak kanıtlamaya çalışmaktadır. Sahip olduğumuz tüm ideler var olabilmek için bir nedene gereksinim duyarlar. Peki, tüm bilgimizin malzemesini oluşturan idelere neden olan şey nedir? Sonlu/sınırlı insan zihni, duyu idelerinin nedeni olamaz. İdeleri nedenleyen şey, atıl ve çelişkili bir kavram olan

¹ Jonathan Bennett, *Locke, Berkeley, Hume Central Themes*, (Oxford: Clarendon Press, 1971), s.165, s.169.

madde de olamaz. Berkeley'e göre sonlu zihinlerdeki duyulur idelerin nedeni Tanrı'dır.

Berkeley süreklilik kantını ise, dış dünyaya ait nesnelerin kontenjan (zorunsuz) varlıklar tarafından algılanmadığı zamanlarda, onların zorunlu varlık olan Tanrı tarafından sürekli olarak algılandığı öncülünü temel alarak açıklamaktadır. Dolayısıyla, kontenjan varlıklardan bağımsız olarak var olan dış dünyanın sürekli varlığı, Tanrı'nın varlığı için bir delildir. Bu durumda Tanrı, dış dünyanın varlığını algılamakta, dolayısıyla temin etmektedir. Berkeley'in metafizik sisteminde Tanrı ile dış dünya arasında zorunlu bir ontolojik bağ vardır.

Pasiflik kanıtı ile süreklilik kanıtı, klasik teistik kanıtlardan biraz farklı olmakla beraber, bu kanıtların kozmolojik kanıt ailesine yakın olduğu görülmektedir.² Berkeley'in kanıtlarının, duyulur dünyanın varlığının bir nedene dayandırılması ve varlığı zorunlu olan ile varlığı mümkün olanın ontolojik bir ayrıma tabi tutulması gibi yönleriyle kozmolojik kanıtın temel prensipleriyle örtüştüğü görülmektedir. Berkeley'in felsefesinde, dış dünyaya ait fiziksel nesnelere idelerin delalet ettiği ve Tanrı'nın bu idelere neden olan varlık statüsünde olduğu göz önünde bulundurulduğunda Berkeley'in Tanrı'nın varlığını *a posteriori* bir yolla kanıtlamaya çalıştığı söylenebilir. Berkeley'in kanıtlarının ortak bir özelliği, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için, doğal hadiselerin sınırlı varlıkların kontrolünün dışında olduğu kabulüne başvurmasıdır.³

² J. O. Urmson, *Berkeley*, (Oxford: Oxford University Press, 1982), s.62

³ Hugh Hunter, "George Berkeley's proof for the existence of God", *International Journal for Philosophy of Religion* 78:2 (2015), ss. 183-193.

Berkeley'in Tanrı'nın varlığı için ileri sürdüğü kanıtların daha iyi anlaşılması için onun metafiziksel immateryalizmi ile epistemolojik idealizmini incelemek gerekli görünmektedir. Berkeley'in felsefî sisteminde yer verdiği bilginin imkânı, bilginin kaynağı ve bilgi edinme yollarımızı içeren epistemik süreçler aynı zamanda Tanrı'nın varlığı hakkında ortaya koyduğu kanıtların kaynağı olup, bu kanıtlara temel teşkil etmektedir. O, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışarak felsefesine teolojik bir karakter kazandırmıştır.⁴ Dolayısıyla, Berkeley'in felsefesinde Tanrı probleminin metafizik boyutlarının kökenini yine Berkeley'in epistemolojisinde bulmaktayız. Berkeley'in felsefesinin epistemolojik arka planı ile metafiziksel arka planı konumuz için gerekli bir zemin oluşturmaktadır.

Berkeley, metafizik sistemini maddî cevherin ve maddenin zihinden bağımsız varlığını reddettiği immateryalizm düşüncesiyle kurmuştur. Berkeley'e göre madde kavramı anlamsız ve çelişkilidir. Var olan herşey, zihinler ve bunların içerikleridir. Berkeley'in felsefesinde maddenin ontolojik statüsü, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yönelik getirdiği argümanlarla yakından alakalıdır. Zira Berkeley'e göre var olan her şeyin nedeni madde değil, Tanrı'dır.⁵

Tarihsel sürece bakıldığında İlk ve Orta Çağ'da yapılan felsefî spekülasyonlarda klasik epistemoloji, ağırlıklı olarak varlık ya da nesnenin bilinme imkânı üzerine odaklanmışken, modern epistemoloji öznenin zihnî imkânları ve bilme gücünün araştırılması üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶ İlk ve Orta Çağ'da filozoflar varlık ve gerçekliğin mahiyetini ortaya koyduktan sonra bu gerçekliğe hangi yolla

⁴ David Berman, "George Berkeley", (ed.) Stuart Brown, *British Philosophy and the Age of Enlightenment*, (London: Routledge, 1996), s.132.

⁵ Richard Schacht, *Classical Modern Philosophers: Descartes to Kant*, (London: Routledge and Keagan Paul, 2003), s.119.

⁶ Nebi Mehdiyev, *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), s.12.

ulaşılabileceğini ihtiva eden bir epistemoloji geliştirmişlerdi. Descartes’la başlayan modern felsefede ise filozoflar, bilginin mahiyetini araştırıp sonra buna uygun bir varlık görüşü ortaya koymaya çalışmışlardır. Bilimsel faaliyetlerin yükseldiği 17. yüzyılda, epistemolojik problemlerin ön plana çıkmasıyla, yapılan tartışmalarda bilimdeki mevcut doğru ve kesin bilgi yönteminin felsefeye de uyarlanma çabası olduğu görülmektedir. İnsan zihni ile dış dünya arasındaki ilişki bu dönemde problematik hale gelmeye başlamıştır. Zihin ile dış dünya arasında, insan bilgisinin nesnelerini ideler temsil etmektedir.⁷

Berkeley’in felsefesini, kendisinden önce gelen ve İngiliz Emprizminin kurucusu olarak kabul edilen John Locke’un felsefesine yönelttiği itirazların şekillendirdiği söylenebilir. Bu nedenle Locke’un oluşturduğu kavramsal çerçeveye Berkeley’in oluşturduğu kavramsal çerçevenin bir anlamda örtüştüğünden ancak iki düşünceyi birbirinden tamamen ayıran temel farklılıkların olduğundan bahsetmek mümkündür.

Berkeley, her şeyin kendisinden hareketle açıklandığı temel gerçekliğin zihinsel olduğu iddiasıyla, felsefesini idealist bir metafizik zemine oturtmuştur. Diğer taraftan, felsefe tarihinde Berkeley, immateryalizmiyle meşhur olmuştur. Berkeley’in maddî cevherin imkânını reddettiği immateryalizm görüşüne göre, sadece zihinler ve ideler mevcuttur. Dış dünyada var olan her şey, idelerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır ve bir zihin tarafından algılanmak suretiyle var olabilmektedir. Bu nedenle Berkeley’e göre var olmak algılanmış olmak veya algılamaktır.

⁷ Ahmet Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), s.29.

Türkiye’de Berkeley’in epistemolojisi ve metafiziği üzerine muhtelif çalışmalar mevcuttur. Bu eserlerin başında, Tuncay İmamoğlu’nun ait *Bir Tanrı Kanıtlaması Olarak Berkeley İdealizmi*⁸ adlı eseri, yine Hacı Mustafa Açıköz’ün *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*⁹ adlı eseri ve İsmail Çetin’in *George Berkeley’in İdealizminde Tanrı ve Yaratma*¹⁰ adlı eseridir. Bu çalışmalar, Berkeley’in idealizmi ve immateryalizmi bağlamında Tanrı probleminin felsefi analizini yapan çalışmalardır.

Bilhassa Tuncay İmamoğlu’nun *Bir Tanrı Kanıtlaması Olarak Berkeley İdealizmi* isimli eserinde, Berkeley’in düşüncesinde Tanrı problemi, birçok yönüyle incelenmiştir. Tanrı’nın varlığı hakkındaki kanıtlar, Tanrı’nın sıfatları, kötülük problemi, yaratma problemi, Tanrı-evren ve Tanrı-âlem ilişkisi gibi konulara yer verilmiştir. Bu tezin odak noktasını spesifik olarak Berkeley’in Tanrı’nın varlığı hakkında ileri sürdüğü kanıtlar oluşturmaktadır. Tezimizin bu yönüyle Türkçe’deki mevcut çalışmalara bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Tezimizde kanıtlara yöneltilen itirazların biraz daha ayrıntılı ve eleştirel bir değerlendirmesini muhtelif tartışmalar bağlamında ele almayı amaçladık.

1. Epistemolojik Arka Plan

Berkeley’e göre insan bilgisi, idelerin bilgisi ile zihinlerin bilgisi olarak iki başlıkta toplanabilir.¹¹ Diğer bir ifadeyle varlıklar, algılayan ve algılanan şeklinde kategorize edilebilir. Berkeley, felsefesini bu ayrım üzerine inşa etmektedir. İde

⁸ Tuncay İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlaması Olarak Berkeley İdealizmi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014).

⁹ Hacı Mustafa Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, (Ankara: Elis Yayınları, 2003).

¹⁰ İsmail Çetin, *George Berkeley’in İdealizminde Tanrı ve Yaratma*, (Bursa: Arasta Yayınları, 2004).

¹¹ George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, çev. Halil Turan, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 86, s. 86. Not: Esere yapılan bundan sonraki tüm atıflar için *İlkeler* kısaltması kullanılacaktır. Ayrıca, sayfa numaralarından önce verilen sayılar eserdeki paragraf numaralarına karşılık gelmektedir.

kavramı, Berkeley'in epistemolojisinde özsel bir kavramdır. Kökeni Platon'a kadar uzanan ide, modern felsefede düşüncenin nesnesini oluşturan ve sıkça başvuru alan bir terimdir. Locke'a göre, ide zihnin düşünme esnasında konusu veya nesnesi olan her şeye karşılık gelmektedir.¹² Dış dünyaya ilişkin tüm bilgimizde bize idelerin aracılık ettiği tezi, Locke felsefesinin temel bir özelliğidir. Locke'a göre ideleri meydana getiren kaynak, beş duyuyla gerçekleşen deneyimdir. Dolayısıyla, idelerimizin hiçbirisi doğuştan değildir. Tüm bilgimiz, tecrübeyle gelen idelerin bilgisidir. Locke ide kavramını, kendine özgü bir şekilde ele almıştır. Terimi yalnızca düşünceleri değil, aynı zamanda duysal imgeleri, acı ve heyecanları da kapsayacak şekilde kullanmıştır.¹³

Berkeley ide kavramını Locke'un kullandığı gibi tüm bilgimize karşılık geldiği yönünde, oldukça geniş bir anlamda kullanmıştır. Ona göre, beş duyudan en az biriyle elde ettiğimiz bütün bilgimiz, idelerden ve idelerin zihnimizde türetilmesinden kaynaklanmaktadır. Berkeley, *İlkeler*'in başında insan bilgisinin nesnelere karşılık gelen idelerden şu şekilde bahsetmektedir:

İnsan bilgisinin nesnelerini araştıran biri için onların ya duyulara basılmış ideler oldukları ya zihnin tutkuları ile işlemlerine dikkat ederek algılanan türde ideler oldukları ya da son olarak bellek ya da imgelemenin yardımıyla daha önce söylenen yollarla başlangıçta algılananları ya birleştirerek ya bölerek ya yalnızca yeniden sunarak oluşturulan idealar oldukları besbellidir.¹⁴

¹² John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013), s.97.

¹³ Bryan Magee, *Büyük Filozoflar*, çev. Ahmet Cevizci, (İstanbul, Paradigma Yayınları, 2000), s.120.

¹⁴ George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Levent Özşar, (İstanbul: Biblos Kitabevi, 2013), s.43.

Dolayısıyla, Berkeley'e göre insan bilgisinin tüm nesneleri, ya duyu yoluyla algılanmış ideler, ya iç gözlem yoluyla algılanmış ideler, ya da tüm bunların yönetilmesiyle oluşturulmuş idelerdir.¹⁵ Diğer bir ifadeyle ide, algılanan her şeye karşılık gelmektedir. Berkeley, idelerin var olabilmesi için bir zihin tarafından algılanmalarını zorunlu görmektedir:

Zihin olmaksızın ne düşüncelerimizin, ne tutkularımızın ne de imgelemimizin biçimlendirdiği idealarımızın varolmayacağını herkes kabul edecektir. Duyuya verilen çeşitli duyuların ya da ideaların, bunlar nasıl harmanlanmış nasıl kaynaşmış olurlarsa olsunlar (yani oluşturdukları nesneler ne olursa olsun) kendilerini algılayan bir zihin olmaksızın varolamayacakları da bu kadar açık gibi görünüyor. ...¹⁶

Berkeley'e göre idelerimiz, zihnimizden başka bir yerde var olamaz. Beş duyumuzla idelerimizden başka bir şey algılayamayız. Dolayısıyla duyularımızla algıladığımız her şey zihnimizdedir. Fiziki dünyaya dair her şey sadece ve sadece zihnimizde var olabilmektedir.¹⁷

Berkeley'in düşüncesinde nesneler duyulur niteliklerin bir toplamıdır. Duyulur niteliklerin kendilerinin de ide olması sebebiyle var olmaları algılanmalarına bağlıdır. Diğer bir ifadeyle duyulur şeylerin *esse*'si *percipi*'dir.¹⁸ Berkeley, bir nesnenin varlığından bahsederken, onun algılandığından ya da algılanabilir olduğundan bahsetmektedir. Dolayısıyla Tuncay İmamoğlu'nun

¹⁵ Georges Dicker, *Berkeley's Idealism: A Critical Examination*, (New York: Oxford University Press, 2011), s.68.

¹⁶ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, 3, s.36.

¹⁷ Schacht, *a.g.e.*, s.111.

¹⁸ Varlığı algılanmaktır. Berkeley'in felsefesinin mottosu Latince ifadesiyle *esse est percipi*'dir. İngilizce'ye "to be is to be percieved" şeklinde çevirilen ifade "var olmak algılanmış olmaktır" anlamına gelerek, Berkeley'in metafiziğinin dayandığı gerçekliği özetlemektedir. Berkeley'in ortaya koyduğu idealizme göre, tüm fiziksel nesnelerin varlığı algılanmaktır. Tecrübenin dışında bir gerçeklik yoktur. Ağaç, masa gibi fiziksel nesneler tecrübe bütünüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, (London: Routledge, 1997), s.83.

ifadesiyle: “Berkeley, algılayan suşeyi kendi başına bağımsız bir varlık olarak kabul etmekle birlikte, algıya konu olan objeyi kendi başına bağımsız bir varlık olarak kabul etmemektedir. Aksine obje, suşeye bağılı kalan ve onsuz var olamayan bir bilinç içeriğinden başka bir şey değildir.”¹⁹

Berkeley, sadece zihinde bulunmayan hiçbir şeyin var olamayacağını değil, aynı zamanda şeylerin bir zihin tarafından algılanmaksızın var olsa bile bizim bunu bilemeyeceğimizi iddia etmektedir. Çünkü duyular ancak algılanan şeylerle ilgili bilgi verirler.²⁰ Bir şeyin bilinmesi bir zihnin içinde bulunması anlamına gelmektedir.²¹ Ve bilinen her şey zorunlu olarak bir idedir. Zihinler ve ideler dışında hiçbir şey yoktur. Hiçbir şeyin bilinme imkânı da yoktur. Berkeley, idelerin yalnızca zihinde var olduğunu söyleyerek idelerle zihinlerin ontolojik bağından bahsetmektedir.²² Mesela, bir kirazı düşünelim; kiraza nispet edilen yumuşaklık, kırmızılık, sululuk gibi niteliklerini ortadan kaldırdığımızda kirazı da ortadan kaldırmış oluruz. Kiraz, duyularla algılanan idelerin bir kümesinden başka bir şey değildir. Bu ideler zihin tarafından tek bir şeyde birleştirilir. Çünkü bu niteliklerin hep bir arada olduğu görülür. Duyularımızla kirazın bu niteliklerini görüp, hissedip, tattığımız zaman, kirazın var olduğundan ve gerçek olduğundan emin oluruz. Bu duyumlardan soyutlandığında ise onun gerçekliği hiçbir şey ifade etmez. Dolayısıyla,

¹⁹ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.48.

²⁰ Berkeley, *a.g.e.*, 18, s.45.

²¹ Berkeley, nesnelerin zihnin içinde bulunması ile kastettiği şeyin, zihnin objeleri kavraması ya da algılaması olduğunu ifade etmektedir. Nesneler zihinde, kitapların kitaplıkta bulunması gibi bulunmaz. Veya bir mühürün mühür mumu üzerinde iz bırakması gibi zihinde iz bıraktıkları söylenemez. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Berkeley, *Hylas ve Philonous Arasında Üç Konuşma*, çev. K. Sahir Sel, (İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1984), s.123. Not: Söz konusu esere yapılan sonraki tüm atıflar için *Diyaloglar* kısaltması kullanılacaktır. Ayrıca, eserdeki diyalogda yer alan Philonous karakteri Berkeley’i temsil etmektedir.

²² Dicker, *a.g.e.*, s.207.

nesneleri niteliklerinden ayrı bir şey olarak algıladığımızda onların varlığından da emin olamayız.²³

Berkeley'e göre ideler tamamen pasiftir, birbirlerine eşlik etmek veya birbirlerini takip etmek suretiyle bir düzen içindedirler. Fakat bir ide başka bir idenin nedeni değildir veya bir ide başka bir şey üretemez. İdelerin varlığı ile onları algılayan öznenin varlığı birbirini gerektirmektedir. İdeler var olan gerçeklikler olarak algılanıyorsa, onları algılayan özne de var olan gerçekliktir. Eğer idelerin özsel olarak pasif oldukları akılla bilinebiliyorsa, onları bilen öznenin de özsel olarak aktif olduğu akılla bilinebilir. Berkeley *İlkeler*'de zihin ile ilgili olarak şöyle bahsetmektedir: "... bizim tin sözcüğüyle anlatmak istediğimiz yalnızca, düşünen, isteyen ve algılayan bir şeydir, ve bu terimin anlamını oluşturan yalnızca budur."²⁴

Tüm gerçek eylem ve aktiviteler sadece zihinlere ve iradelere aittir. Berkeley, *İlkeler*'de zihinlerle ideler arasındaki farka değinmektedir. Ona göre, düşünmeyen şeylerin var olduğunu bilmek bile imkânsızken, onlara algılanmalarından ayrı bir gerçek varoluş yüklemek kabul edilemez bir şeydir. Berkeley öncelikle, "şey, gerçeklik ve varoluş" kavramlarıyla ne anlatmak istediğini açıklamaktadır:

Şey ya da *varlık* en genel addır; şey, aralarındaki tek ortak nokta yalnızca bir adla gösterilmek olan birbirinden büsbütün farklı ve ayrışık iki türü, yani *tinlerle ideaları* kapsar. Birinciler etkin, bölünemez tözlerdir; ikinciler ise kendi başlarına kalıcı olan zihinler ya da tinsel tözler tarafından taşınan ya da onlarda varolan eylemsiz, süreksiz, bağımlı varlıklardır. ...²⁵

²³ Berkeley, *Diyaloglar*, s.122. Not: Esere yapılan sonraki tüm atıflar için *Diyaloglar* kısaltması kullanılacaktır. Ayrıca, söz konusu eserdeki diyalogda yer alan Philonous Berkeley'i temsil eden karakterdir.

²⁴ Berkeley, *a.g.e.*, 138, s.122.

²⁵ Berkeley, *a.g.e.*, 89, s.88-89.

Berkeley, duyu ideleri ile imgelemin idelerini birbirinden ayırmaktadır. Duyu ideleri algılayanın iradesinden bağımsızdır; tutarlı, istikrarlı ve düzenlidir:

Doğayı Yaratan tarafından duyulara verilen idealara *gerçek şeyler* denir; imgeleminde uyarılanlar, daha düzensiz, daha cansız ve daha değişken oldukları için örnekleri oldukları, temsil ettikleri *şeylerin imgeleri* ya da ideaları olarak adlandırılırlar. Ancak, duyularımız, hiç öylesine canlı, belirgin olmasalar da, yine de ideadılar; yani tıpkı anlığın kendi tasarımı olanlar gibi zihinde varolur ya da zihin tarafından algılanırlar. ...²⁶

Berkeley'e göre duyu ideleri daha güçlü bir zihin, diğer bir deyişle Tanrı tarafından bizim zihnimizde uyarılmıştır:

... Duyu idealarının anlığın yarattıklarından daha gerçek oldukları, yani daha sağlam, daha düzenli, daha bağlamlı oldukları kabul edilir; ancak bu onların zihin olmaksızın var olduklarının kanıtı değildir. Ayrıca bunlar daha güçlü bir tinin istenci tarafından uyarıldıkları için tine ya da onları algılayan düşünen töze daha az bağımlıdırlar; ancak yine de ideadılar; ister silik olsun, ister belirgin olsun, hiçbir ideanın onu algılayan bir zihinde var olmaktan başka bir varolma yolu yoktur.²⁷

Berkeley'e göre, duyularla algıladığımız her şeyin zihinde bir ideye karşılık gelmesiyle beraber, tüm zihinsel içerik de onun kullandığı anlamda bir idedir. Yani, anımsanan, tasarlanan, dolaysız olarak bilinen her şey zihinde ide olarak var olabilmektedir.²⁸ Berkeley'e göre, ruhun idesi yoktur. İdeler apaçık (*self-evident*) bir şekilde pasiftirler. Fakat ruh, aktif bir cevherdir.²⁹ Biz ruhu ancak etkileriyle bilebiliriz. "Tin yalın, bölünmemiş, etkin bir varlıktır. ... Tinin, ya da eyleyen şeyin

²⁶ Berkeley, *a.g.e.*, 33, s.53-54.

²⁷ Berkeley, *a.g.e.*, 33, s.54.

²⁸ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1934), s.37.

²⁹ Michael Ayers, "Berkeley, George (1685-1753)", (ed.) Jonathan Dancy ve diğerleri, *A Companion to Epistemology*, (UK: Blackwell Publishing, 2010), s.263.

doğası, kendisi olarak değil, ortaya çıkardığı etkilerle algılanmaktadır.”³⁰ Berkeley’e göre bir ruh idesi olamaz, zira; “bütün ideler eylemsiz oldukları için bize imge ya da benzeme yoluyla eylemde bulunan bir şeyin tasarımını veremezler”.³¹ Başka bir ifadeyle, bir ide bir ideden başka bir şeye benzeyemediği³² için, ideler ancak pasif varlıkların temsili olabilirler. Aktif, irade eden, düşünen varlıkların idesine sahip olamayız.

Berkeley’in *İlkeler* adlı eserinin giriş kısmında nesnelerin birincil ve ikincil niteliklerine dair bir eleştiri yer almaktadır. Berkeley, özelde Locke’a yönelik bu eleştirisini temel alarak sistemini inşa etmektedir. Ayrıca, Berkeley’in bu eleştirisi, onun maddi cevherin imkânını reddettiği immateryalizminin de çıkış noktasıdır. Locke’a göre, nesnelere ait nitelikler, birincil ve ikincil nitelikler olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincil nitelikler, cisim ne durumda bulunursa bulunsun ondan sonuna kadar ayrılamaz olan niteliklerdir ve bu nitelikler bir zihin tarafından algılanmadığında da var olabilmektedir. Locke, cismin katılık, yer kaplama, hareket, durgunluk, sayı ve biçim niteliklerine temel ya da birincil nitelikler; renk, ses, tat, koku gibi niteliklere ise ikincil nitelikler adını vermektedir.³³ Locke, ikincil niteliklerin varlığı için algılanmayı zorunlu koşarken, birincil nitelikler için bunu gerekli görmemektedir. Birincil niteliklerin varlığı, algılayan bir zihne bağlı değildir. Birincil nitelikler, fiziksel bir nesne için özsel olan niteliklerdir. Locke’a göre fiziksel dünya, zihnimizdeki idelerin nedeni olabilmektedir. Locke’un düşüncesinde maddî cevher, birincil niteliklere dayanak olan, fakat “ne olduğu bilinmeyen bir şey”

³⁰ Berkeley, *a.g.e.*, 27, s.51.

³¹ Berkeley, *a.g.e.*, 27, s.51.

³² Berkeley, *a.g.e.*, 8, s.39.

³³ Locke, *a.g.e.*, s.121-122.

olarak tanımlanmaktadır. Oysa Berkeley'e göre "ne olduğunu bilmediğimiz şey" tecrübeye konu olmayan, dolayısıyla algılamadan da var olabilen bir şeye yol açmaktadır. Berkeley, Locke'u bu konuda tutarsız bulmaktadır. İmamoğlu'nun işaret ettiği gibi, Locke ile Berkeley'in ayrıldığı yer tam da bu noktadır:

Locke ile Berkeley'in birleşebildiği alanlar epistemoloji kapsamında kalırken, epistemolojinin arkaplanında gördükleri metafizik gerçekler birbirlerine zıt olmaktadır. Her iki filozof da bilginin idealarla elde edildiği hususunda benzer görüşlere sahiptirler; ancak, bu ideaların kaynağı hakkında farklı görüşler ileri sürmektedirler. John Locke, realist bir düşünceden hareketle, ideaların kaynağını maddi nesnelerde görüp, bu anlamda materyalist bir ontoloji türü geliştirirken, Berkeley bu hususta Locke'a katılmayıp, idealist bir düşünceden hareketle, ideaların sebebini sonsuz bir zihine bağlayarak, spiritüalist bir ontolojiye ulaşmakta, metafiziksel gerçekliği Tanrı'nın aktivitesiyle açıklamaktadır.³⁴

Aslında Berkeley, nesnelere ait niteliklerin birincil ve ikincil kısım şeklinde ayrılmasına katılmaktadır. Ancak Berkeley, birincil niteliklerin de ikincil nitelikler gibi yalnızca algılanma yoluyla zihinde var olabileceğini iddia etmektedir:

Birincil ve ikincil nitelikleri birbirinden ayıranlar var. Onlara göre uzam, beti [şekil], devinim, devinimsizlik, katılık ya da geçirmezlik ve sayı birincil; renk, ses, tat ve benzerleri gibi tüm diğer duyulur nitelikler de ikincil niteliklerdir. Böyle düşünenler ikincil niteliklerden edindiğimiz ideaların zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın varolan bir şeyin benzerleri olmadığını kabul ediyorlar; öte yandan birincil niteliklere ilişkin idealarımızın ise "özdek" adını verdikleri, yani zihin olmaksızın varolan ve düşünmeyen bir tözde bulunan şeylerin resimleri ya da imgeleri olduğunu öne sürüyorlar. O halde "özdek", içinde uzam, beti ve devinin edimsel olarak kalıcı olduğu, eylemsiz, duyumsuz bir töz anlamına geliyor. Ancak buraya kadar tanıtladıklarımıza göre uzam, beti

³⁴ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.134.

ve devinimin yalnızca zihinde varolan idealar oldukları, bir ideanın bir başka ideadan başka bir şeye benzeyemeyeceği ve sonuç olarak ne bunların ne de bunların ilk örneklerinin algılamayan bir tözde var olamayacakları apaçıktır. Buradan *özdek* ya da *cisimsel töz* kavramında bir çelişme olduğu kolayca anlaşılır.³⁵

Berkeley, soyut genel idelerin varlığını reddetmektedir. Ona göre soyut genel idelerin kabulü zihinden bağımsız, algının konusu olmayan varlıkları kabul etmeye yol açmaktadır. Nitekim ne eğik, ne dik açılı, ne ikizkenar, ne de çeşitkenar olan, ancak aynı zamanda bunların hem hepsi olan hem de hiçbirisi olmayan üçgen idesine karşılık gelen bir idenin soyut genel bir üçgen idesi olduğu düşünülse de, nihayetinde o kaynağı tecrübe olan tikel bir üçgen idesidir.³⁶

Berkeley, sadece soyut tikel ideleri tecrübe edebileceğimizi iddia etmektedir. Zihin, birçok niteliği barındıran bileşik yapıdaki varlıkların soyut idelerine ulaşabilir. Örneğin, zihin birbirinden farklı üç adamın biçimlerinin veya diğer niteliklerinin kendilerine özgü olanlarını atıp, ortak olanları ayrıştırabilir ve böylece tüm tikellerin kendisinden eşit ölçüde pay aldığı soyut bir ide oluşturur. Bu soyut idenin rengi kapsadığı doğru olabilir zira belli bir rengi olmayan insan olamaz. Ancak tüm insanların ortak bir rengi olamayacağına göre, bu renk ne beyaz, ne siyah ne de herhangi bir tikel renk olabilir.³⁷ Yani soyut bir genelleme yapılamaz.

Zihin, iki başlı insan ya da yarısı insan yarısı at bir varlık imgeleyebilir. Bu varlığın eli, gözü, burnu gövdenin geriye kalanından soyutlanmış ya da ayrılmış olarak herbirini tek tek düşünülebilir. Ancak imgelenen elin ya da gözün tikel bir

³⁵ Berkeley, *İlkeler*, 9, s.40-41.

³⁶ A.g.e., giriş 16, s.26-27.

³⁷ A.g.e., giriş 9, s.17-18.

biçimi ya da rengi olmalıdır.³⁸ Berkeley, esasında zihnin tikeller üzerinden böyle bir soyutlama yapabilme yetisinin var olduğunu ifade etmektedir. Ancak zihin soyut genel bir ideye sahip olamaz.

Berkeley'e göre, ideler ile nesneler arasında bir ayrım olduğuna inanmak şüpheciliğin nedenlerinden biridir.³⁹ Bu yüzden Berkeley, gerçekte idelerin algı objeleri olduğunu belirterek ideler ve nesneler teriminin birbirlerinin yerine kullanılabileceği sonucuna varmıştır.⁴⁰ Descartes ve Locke'da ise, idelerle dış dünyada var olan nesneler birbiriyle uyum içerisinde olduğu takdirde gerçek bir bilgiden söz edilebilir. Descartes'a göre, bir nesnenin zihinde var olması dış dünyada var olmasına engel değildir. Örneğin, bir Güneş idesi, bizzat Güneş'in kendisi gibi zihinde de vardır. Güneş, harici bir varlığa sahiptir. Zihnimde bir Güneş idesinin bulunması, Güneş'in zihnimin dışında var olmasına engel değildir.⁴¹ Locke'a göre, bir masanın tecrübesine sahipsek ve dış dünyada masa yoksa, bu bir halüsinasyondur. Sahip olduğumuz, masaya ait duyu tecrübesinin dış dünyadaki masayla uygunluk arz etmesi gerekir. Masanın dış dünyada var olduğu durumda masa halüsinasyon olmaktan çıkacaktır.⁴²

Berkeley'e göre, gerçeklik zihinlerden ve onların tecrübesinden meydana geldiği için⁴³, algılanan bir şeyin halüsinasyon olup olmadığını anlamanın yolu, onu, dış dünyada var olduğu varsayılan bir şeyle kıyaslayarak değil, daha önce sahip olduğumuz başka bir duyu tecrübesi ile kıyaslayarak mümkün olabilecektir. Çünkü,

³⁸ Berkeley, *a.g.e.*, giriş 10, s.18-19.

³⁹ *A.g.e.*, 87, s.87.

⁴⁰ Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları - Locke, Hume ve Berkeley*, çev. Tuncay İmamoğlu ve Celal Büyük, (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), s.91.

⁴¹ Ayers, *a.g.m.*, s. 118.

⁴² Hospers, *a.g.e.*, s.82.

⁴³ *A.g.e.*, s.85.

duyu tecrübemizi kendi tecrübemiz dışında başka bir şeyle kıyaslama imkânına sahip değiliz. Diğer bir ifadeyle bunu ölçemeyiz. Dolayısıyla algıladığımız bir masa, daha önce tecrübe ettiğimiz ideler bütünüyle uygunluk arz ettiği takdirde halüsinasyon olmaktan çıkacaktır. Tecrübemizin gerçek veya halüsinasyon olup olmadığını ayırt edebiliriz.⁴⁴ Ona göre, “... Bütün bitkilerin, yıldızların, madenlerin [...] *gerçekliğe* yüklediğimiz anlamda *gerçek varlıklar* olduğu açıktır. ...”⁴⁵ John Hospers’in belirttiği gibi, Berkeley’in sistemindeki her şeyin hayalî olduğu zannedilmiş ve bu hususta yanlış anlaşılmıştır. Oysa Berkeley, gerçek ve hayalî şeylerin ayrımını yapmaktadır. Ona göre gerçek bir nesne, duyu idelerinin bir düzen içerisinde bir araya geldiği bir ideler toplamıdır.⁴⁶

Berkeley’in sisteminde, algılayan ve algılanan varlıklar üzerinden yaptığı kategorik ayırımla, nesnelerin ontolojik statüsünü ve bunların bilinme imkânını, ideler teorisini temel aldığı idealist düşüncesi bağlamında ana hatlarıyla ele aldıktan sonra onun immateryalizmine geçebiliriz.

2. Metafiziksel Arkaplan

Berkeley’in immateryalist metafizik sistemini, Tanrı’nın varlığının delillendirmesi olarak gören bazı yorumlar mevcuttur. Edward Sillem’e göre Berkeley’in immateryalizmi, Tanrı’nın varlığını kanıtlamaktadır.⁴⁷ Berkeley’e göre duyulur şeyler gerçekten vardır. Eğer onlar gerçekten varsa zorunlu olarak bir zihin tarafından algılanmaktadırlar. Bu zihnin, varlığı kontenjan olan sonlu bir zihin

⁴⁴ Hospers, *a.g.e.*, s.82.

⁴⁵ Berkeley, *İlkeler*, 36, s.56.

⁴⁶ Hospers, *a.g.e.*, s.82.

⁴⁷ Edward Sillem, *George Berkeley and the Proofs for the Existence of God*, (London: Longmans, 1957) s.144.

olamayacağı gerçeği, zorunlu bir varlığı gerektirmektedir. Berkeley'e göre bu zorunlu varlık, sonsuz bir zihin olarak adlandırılan Tanrı'dır. Dolayısıyla, Berkeley'in metafiziğinde, Tanrı zorunlu olarak vardır.

Berkeley'e göre madde, hareketsiz, anlamsız ve kendiyle çelişkili bir kavramdır. Tüm bilginin algılama yoluyla elde ettiğimiz idelerden meydana geldiğini düşündüğümüzde madde kavramının algımıza konu olması mümkün değildir. Dolayısıyla, maddenin var olması ve buna ilaveten zihinden bağımsız olarak var olması imkânsızdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Berkeley, birincil nitelikler olarak adlandırılan idelerimizin zihinden bağımsız olarak var olduğu ve madde adı verilen kavramda bulunan şeylerin resimleri ya da imgeleri olduğu fikrini reddetmektedir. Ona göre, yer kaplama, şekil ve hareket gibi birincil nitelikler zihinde var olan ideler olduklarından, algılamayan bir cevherde bulunması mümkün değildir. Bu nedenle, madde ya da maddi cevher kavramı Berkeley'e göre çelişkilidir.⁴⁸ Berkeley'e göre, "dışsal cisimlerin varoluşlarını kavramak için ne yaparsak yapalım sonunda yalnızca kendi idelerimizi düşünürüz."⁴⁹ Ona göre aslında biraz dikkat edilecek olursa zihnin, nesneleri algıladığı sırada kendisini unutarak bu nesnelerin düşünülmeden ya da zihin olmadan varolduğu yanılgısına düştüğü anlaşılır ve maddî cevherin varolmadığını gösterecek başka bir delile gerek kalmaz.⁵⁰

Berkeley'e göre, "nasıl olur da gözle görülüp elle dokunulamayan bir şeyin varsayıma dayanan gerçekliği, gözle görülüp elle dokunulabilen bir şeyin gerçek varlığına kanıt olabilir?"⁵¹ Berkeley için, zihnin dışında var olan, yer kaplayan, katı,

⁴⁸ Berkeley, *a.g.e.*, 9, s.41.

⁴⁹ Berkeley, *a.g.e.*, 23, s.48-49.

⁵⁰ Berkeley, *a.g.e.*, 23, s.48-49.

⁵¹ Berkeley, *Diyaloglar*, s.85.

hareketli bir cevherden başka bir şey ifade etmeyen maddenin varlığı imkânsızdır.⁵²

Maddenin Berkeley için, hiçlikten başka bir şey ifade etmeyen, bilinmeyen bir anlamı vardır.⁵³ Berkeley ona inanmak için bir neden göremediğini ifade etmektedir:

... maddenin varlığına inanmak için hiçbir neden yok. Ona dair dolaysız bir sezgiye sahip değilim: duyumlarımdan, fikirlerimden, aksiyonlarımdan, ya da pasif duygularımdan (passions) tûmdengelimle varılan bir ihtimal ya da zorunlu bir sonuç olarak, düşünmeyen, algılamayan ve aktif olmayan bir cevherin varlığını çıkaramıyorum. Oysa, kendi varlığım, yani kendi ruhum, zihnim ya da düşünen prensibim söz konusu olduğunda, bunları içe dönük bir düşünme ile apaçık bilmekteyim.⁵⁴

Berkeley, immateryalizmini temellendirmek için önce, varlığı algılanmış olmaya yani zihnin bir işlevine ve bu işlevin içeriğine indirgemıştır. İkinci olarak da varlık için algılanmanın zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla algılanmayan varlık onun için imkânsızdır.⁵⁵ Aslında Berkeley'in inkâr ettiği tek şey ona göre maddi cevher değildir, herhangi bir şey algılanmadığı zaman var olamaz.⁵⁶ Nitekim maddi cevherin var olamamasının nedeni de, algıya konu olamamasıdır.

Diğer taraftan, Berkeley'e göre, algımıza konu olmayan ve ne olduğunu bilmediğimiz maddî cevher, şüpheciliğe yol açmaktadır. Oysa Berkeley, bilgiyi mümkün gören bir anlayışa sahip olup, onun amacı şüpheciliği bertaraf etmektir. Berkeley epistemik şüpheciliğe karşı dış dünya ile tecrübe arasında, başka bir ifadeyle idelerle şeyler arasında bir boşluğun olmadığı düşüncesini ileri sürmektedir. Bu nedenle meydana gelen epistemik şüphecilik, nesnelerin gerçek doğasının

⁵² Berkeley, *a.g.e.*, s.86.

⁵³ *A.g.e.*, s.87.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.98.

⁵⁵ Arda Denk, *Bilginin Temelleri*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1984), s.59.

⁵⁶ G. J. Warnock, *Berkeley*, (London, Gregg Revivals, 1953), s.112.

bilinemeyeceğini öngörmektedir.⁵⁷ Herhangi bir şeyin salt olarak ya da kendinde ne olabileceğini bilmek imkânsızdır, yalnızca duyularımıza göre ne olduklarını bilebiliriz.⁵⁸ Berkeley, şüpheciliğe yol açan düşüncenin yanlışlığını şöyle dile getirmektedir:

Ortaya koyduğumuz ilkelerden insan bilgisinin doğal olarak idealara ve tinlere ilişkin iki ana başlığa indirgenebileceği görülüyor. Bunların her ikisini de sırayla inceleyeceğim.

İlkin ideaları ya da düşünmeyen şeyleri ele alacağım. Bunlara ilişkin bilğimiz oldukça karanlık ve çapraşıktır; duyu nesnelerinin biri *düşünülr* ya da zihinde, diğeri ise düşünmeyen şeylerin tinler tarafından algılanmalarından ayrı, kendi başlarına doğal bir kalıcıklarının olması anlamında, *gerçek* ve zihin olmaksızın varoluşları olmak üzere ikili bir varoluşlarının olduğunu varsayarak oldukça tehlikeli yanlışlara sürüklenmişizdir. İnsanların bir yandan gerçek şeylerin zihin olmaksızın kalıcı olduklarını, bir yandan da bilgilerinin ancak bu *gerçek şeylerle* uyuştuklarında *gerçek* bilgi olabileceğini düşündükleri sürece gerçek bir bilgilerinin olduğundan hiç bir zaman emin olamadıklarını görürüz; sanırım böylece yukarıdaki görüşün hiçbir temele dayanmadığını, olabilecek en saçma görüş olduğunu ve kuşkuculuğun köklerinin tam buraya tutunduklarını göstermiş oluyoruz. Algılanan şeylerin algılanmayan ya da zihin dışında var olan şeylerle uyuşup uyuşmadıkları nasıl bilinebilir ki?⁵⁹

Berkeley'in ateizm olarak adlandırdığı teolojik şüphecilik ise, ona göre bir ilahın varlığını inkâr etmenin yanısıra, sürekli bir yaratma olmaksızın var olan bir Tanrı tasavvuruna yani deizme yol açmaktadır. Öyle görünüyor ki, Berkeley'in

⁵⁷ A. C. Grayling, "Berkeley's argument for immaterialism", (ed.) Kenneth P. Winkler, *The Cambridge Companion to Berkeley*, (New York: Cambridge University Press, 2005), s.166-168.

⁵⁸ Berkeley, *İlkeler*, 87, s.87.

⁵⁹ Berkeley, *a.g.e.*, 86, s.86-87.

Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürdüğü kanıtları teolojik şüpheciliğe karşı metafiziksel bir yanıttır.⁶⁰

Berkeley'in maddenin varlığını inkâr etmesi, fiziksel nesnelerin varlığını inkâr etmesi şeklinde anlaşılmamalıdır. A. C. Grayling'e göre, Berkeley bir anlamda realisttir. O, sonlu insan zihinlerinden bağımsız bir varlık anlayışını inkâr etmemektedir. Ona göre, var olan her şey yalnızca Tanrı'nın zihninden bağımsız olamaz.⁶¹ Tanrı'nın var olan her şeyi sürekli olarak algılaması, dolayısıyla Tanrı'nın âlemin bir garantörü olması, Berkeley'i solipsizme⁶² düşmekten kurtarmaktadır.

Mackie'ye göre de, Berkeley'in düşüncesi immateryal realizm olarak nitelendirilebilir. Berkeley'e göre, herhangi bir bireysel algılayanın kendi idelerinin dışında, diğer zihinlerden, onların idelerinden ve ilahi idelerden oluşan bir gerçeklikten söz etmek mümkündür.⁶³ “Berkeley, immateryalizminin sıradan bir insanın doğrudan realizmiyle uygunluk arz ettiğini belirtmektedir.”⁶⁴ O, duyulur niteliklerin düşünmeyen bir dayanağının olduğu düşüncesini reddettiğini ve bunu reddetmenin duyulur şeylerin gerçek olduğuna aykırı bir düşünce olmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Berkeley, kendisini diğerlerinden ayıran farklılığın, “algılanan şeylerin algılanmaktan ayrı bir varoluşlarının olmadığını ve düşünebilen,

⁶⁰ Grayling, a.g.m., s.167.

⁶¹ Grayling, a.g.m., s.168

⁶² Solipsizm, var olan her şeyin, yalnızca kendi zihninden ve onun tecrübesinden ibaret olduğunu içeren bir inanç olarak tanımlanmaktadır. Bir insan solipsistse sadece kendisinin var olduğunu iddia ettiği için, solipsizm diğer insanların var olduğuna dair yaygın inancı da ortadan kaldırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hospers, a.g.e., s.86.

⁶³ Mackie, a.g.e., s. 66.

⁶⁴ Hanratty, a.g.e., s.91.

eylemde bulunabilen ve kendilerini algılayabilen bir cevherde var olmaktan başka herhangi bir cevherde var olamayacaklarını söylemek olduğunu”⁶⁵ ifade etmektedir.

Berkeley’in immateryalizmini ortaya çıkaran dinamikleri düşündüğümüzde onun, içinde bulunduğu kültürü, dinsel, metafiziksel ve ahlaki açıdan zayıflatan yeni felsefe hareketinin etkilerinden korumaya çalıştığı görülebilir. Ona göre, 17. yüzyıla hâkim olan bilimsel ve matematiksel metotların felsefî ve ahlakî konuları çözmesi mümkün değildir. Bu dönemde sıklıkla karşılaşılan mekanist ve determinist bakış açıları, Hristiyan düşüncesini dışlamaktadır. Modern bilimin doğuşu ve bilimsel yöntemin gelişmesiyle, insanlar doğal dünyayı, Tanrı’nın müdahalesinden bağımsız olguları araştırmaktaydılar. Bunların sonuçlarını ise, vahye dayalı dinle bağdaştırmaları da gerekmiyordu.⁶⁶ Fakat Berkeley’e göre, böyle bir yaklaşımın sonunda ateizme varma ihtimali yüksektir.

Modern felsefe üzerinde etkili olan mekanik dünya görüşü, Descartes, Hobbes gibi filozofların felsefelerine yansımıştır. Descartes’a göre, maddi dünyada ortaya çıkan değişimler madde aracılığıyla açıklanabilir. Descartes ve Newton tarafından geliştirilen, dünyanın Tanrı tarafından yaratılan ve Tanrı tarafından başlatılan fakat sonra kendi işleyişine bırakılan büyük bir makina olduğu düşüncesi, o dönemde gittikçe etkisi artan bir düşüncedir.⁶⁷ Berkeley, bu düşünceye tamamen karşıdır. Berkeley’e göre, merkezinde maddenin yer aldığı mekanik dünya görüşünde, Tanrı kontenjan bir varlık pozisyonuna düştüğünden, böyle bir yaklaşım şüpheciliğe ve dolayısıyla ateizme yol açmaktadır. Oysa Berkeley’in felsefesinde Tanrı zorunlu olarak vardır. Tanrı problemi, daha önce de belirtildiği gibi,

⁶⁵ Berkeley, *a.g.e.*, 91, s.90.

⁶⁶ Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, s.20-21

⁶⁷ David Berman, *Irish Philosophy and Berkeley*, (London: Continuum: 2005), s.34.

Berkeley'in felsefesinin merkezinde yer almaktadır. Nitekim Berkeley, temel amacını Tanrı'nın varlığı üzerinde düşünme ve bu düşünceyi geliştirmek olduğunu, bu amacı gerçekleşmediğinde ise bütün çabasını boşa gitmiş sayacağını ifade etmektedir.⁶⁸

Modern felsefede maddenin yaptığı her şeyi Berkeley'in metafiziğinde Tanrı yapmaktadır. Bu manada Tanrı'nın algılaması, maddenin yerini almıştır.⁶⁹ Bunun yanı sıra, Tanrı'nın, madde ya da herhangi bir ikincil nedenin aracılığı olmadan insanların zihinlerini etkilediğini düşünmek, insanları eylemlerinde daha dikkatli kılacaktır. Uzaktaki bir Tanrı'nın korkusu ahlaki eylemlerde ihmalkârlığa neden olabilmektedir.⁷⁰

Berkeley'e göre, kadim ve modern birçok filozof, maddeyi zihinden bağımsız mutlak bir varlık olarak telakki ettikleri için, onu Tanrı kadar ezeli bir varlık olarak düşünmüşlerdir. Maddenin yalnızca bir ruhun iradesiyle hiç yoktan meydana gelebileceği, onlara son derece saçma gelmiştir. Oysa Berkeley'e göre, ateizm için en büyük delil madde kavramı tarafından sağlanmaktadır.⁷¹ Madde inancı, insanları içinden çıkılmaz karışıklıklara, karanlıklara ve çelişkilere sürüklemiştir. İnsanlar, her şeyi hareket yasaları, bir cismin diğeri cismi etkilemesiyle açıklamaya çalıştıklarında bir cismin, başka bir cismi nasıl harekete geçirdiğini kavrayamamalarına rağmen, bu konuda pek çok tartışmaya girmektedirler.⁷² Fakat maddeyi bir kenara koyarak doğa

⁶⁸ Berkeley, *İlkeler*, 156, s.134.

⁶⁹ Dicker, *a.g.e.*, s.235.

⁷⁰ Berkeley, *Diyaloglar*, s.135.

⁷¹ Berkeley, *a.g.e.*, s.133.

⁷² Berkeley, *a.g.e.*, s.134.

üzerinde, yalnızca mükemmel bir zihnin etkilerini kabul ettiğimizde doğadaki bütün sonuçlar kolay bir şekilde anlaşılabilir.⁷³

Berkeley, kendisiyle maddeciler arasındaki sorunun, nesnelerin şu ya da bu kişinin zihni dışında gerçek bir varlığa sahip olup olmadıkları değil, Tanrı tarafından algılanmış olmaktan ayrı mutlak bir varlığa sahip olup olmadıkları olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Hanratty'nin de belirttiği gibi, Berkeley'in felsefesi bağlamında, “varlık” kelimesinin anlamı, duyuşsal algı objeleriyle açıklandığında, filozofların öne sürdüğü “mutlak” veya “bağımsız varlık” iddiasının saçmalığı ortaya konulacaktır. Varlığı zihnin algılamasından bağımsız harici gerçekliklere bağlamak, şüphecilığe veya materyalizme mağlup olmak anlamına gelmektedir.⁷⁵ Nitekim materyalizmin en temel iddiası, tüm varlıkların ve süreçlerin maddeden oluştuğu veya fiziksel süreçlere indirgenerek açıklanabileceğidir. Materyalizm, spiritüel varlıkların, bilincin ve zihinsel süreçlerin gerçekliğini onların ontolojik olarak maddi süreçlerden ayrı olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Materyalizm, zihnin ve bedenin ayrı olduğunu iddia eden ve maddenin varlığını inkâr eden felsefi idealizme karşıdır. Ayrıca, spiritüel varlıkların imkânını reddettiği için ateizme ve agnostizme yakındır.⁷⁶ Berkeley'e göre, bilim adamlarının evren üzerinde yaptığı çalışmalar, doğa kanunlarının arka planındaki etkin nedeni araştırma yönünde olmayıp, bilimle sınırlıdır. Berkeley, filozofların Tanrı'yı maddî dünyadaki hareketle ilişkili olarak doğal felsefe alanının içinde ele almalarını doğru bulmamaktadır. Berkeley, metafiziği doğal felsefeye önceleyerek, doğal felsefenin, tamamen deneyle sınırlı

⁷³ Berkeley, *a.g.e.*, s.135.

⁷⁴ Berkeley, *a.g.e.*, s.103.

⁷⁵ Hanratty, *a.g.e.*, s.90.

⁷⁶ George J. Stack, “Materialism”, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, (London and New York: Routledge, 1998), s. 5244.

olup Tanrı'nın bilgisini herhangi bir gerçekliğe dayandırıyor olmasını eleştirmektedir. Âlem üzerinde yapılan doğru bir araştırma her ne şekilde olursa olsun, Tanrı'nın gücünü, iyiliğini, hikmetini kanıtlama imkânı sağlamalıdır.⁷⁷

Tanrı'yı bilmek mümkünse hangi koşullar aracılığıyla bu bilginin gerçekleşebileceği Berkeley'in felsefesinde yer verdiği meselelerden biridir. Berkeley'in belirttiği gibi, biz bir varlığı iki şekilde bilebiliriz. Bunlardan birincisi, sezgisel ve doğrudan olup, şüpheyi imkân bırakmayacak bir bilgidir. Diğerinde ise, biz bir varlığı çıkarım yoluyla biliriz. Fakat bu çıkarım, açık ve zorunlu bir çıkarım olmalı ki, bizde meydana gelen bilgi, doğrudan algıladığımız bir şeyin varlığı kadar açık bir bilgi olmalıdır.⁷⁸ Berkeley'in din epistemolojisinde Tanrı'nın varlığına dair bilgimizin kaynağı, insanın kendi ruhu üzerinde düşünmesi, bununla birlikte kendi varlığından yola çıkarak farkına vardığı diğer zihinlerin varlığının bilgisi ve dış dünyada tecrübeye konu olarak Tanrı'nın varlığına delalet eden varlıkların yoluyla ulaşılan bir bilgi olarak görünmektedir. Benzer bir akıl yürütme Locke'un düşüncesinde de yer almaktadır.

Locke da Berkeley gibi, kendi varlığımızın bilgisini sezgisel olarak, Tanrı'nın varlığının bilgisini ispatlama yoluyla, diğer şeylerin bilgisini ise tecrübe yoluyla duyularımız aracılığıyla bildiğimizi düşünmektedir. Locke'a göre Tanrı'nın varlığını bir kesinlik içinde bilebiliriz.⁷⁹ Bu bilgi, doğuştan verilen ideler aracılığıyla olmasa da Tanrı, zihinlerimizi kendisine tanıklık edecek yetilerle donatmıştır. Dolayısıyla, bir Tanrı'nın olduğunu bilme ve buna kesinlikle güvenme yeteneğimiz

⁷⁷ Sillem, *a.g.e.*, s.11

⁷⁸ Sillem, *a.g.e.*, s.24.

⁷⁹ Locke, *a.g.e.*, s.422.

vardır. Tanrı'nın bilgisine ulaşmak için ise, kendi varoluşumuzun şüphe duyulmayacak bilgisinden öteye gitmeye gerek yoktur.⁸⁰

Berkeley'e göre, zihinler aktif varlıklar olduğundan idelerle temsil edilemeyecekleri için zihinler hakkında tam bir bilgi sahibi olamayabiliriz. Ancak, düşünen cevher olan "ben", kendi varlığını idelerimin varlığını bildiğim kadar kesin olarak bilebilirim. "Ben" ve "kendim" terimlerinin ne anlam ifade ettiğini, yani kendi varlığını bilebilirim. Bu bilgi, bir sesi veya bir rengi algılamak gibi olmasa da, doğrudan doğruya ya da sezgiyle elde edilen bir bilgidir. Berkeley'e göre, kendi zihnimiz ve idelerimiz hakkında dolaysız bilgimiz aracılığıyla, başka ruhların ve idelerin var olmasının mümkün olduğunu dolaylı olarak anlayabiliriz.⁸¹

Berkeley'e göre, Tanrı hakkında sahip olduğumuz tüm bilgi kendi ruhumuz üzerinde düşünmekle elde edilebilir. İde terimi, geniş bir anlamda kullanıldığında, son derece eksik olmakla birlikte, ruhumuzun bize bir Tanrı idesi verdiği (bir imaj ya da benzerlik sunduğu) söylenebilir. Kendi ruhumuz üzerinde içe dönük bir düşünce, Tanrısal Varlık'ın düşünen aktif bir imajını vermektedir. Böylece Tanrı, aktif olmayan bir ide ile temsil edilmemesine rağmen, kendimizde Tanrı'nın bir çeşit düşünen aktif imajını elde edebiliriz. Diğer bir ifadeyle, ruhumuza yönelik bir içe bakış ile bir Tanrı kavramına sahip olabiliriz. Ruhumuz aracılığıyla elde ettiğimiz bu Tanrı mefhumunu, duyu ile algılamamamıza rağmen içe dönük bir düşünce ve muhakeme ile bilebiliriz. Kendi varlığımızdan ve kendimizle idelerimiz arasındaki zorunlu bağdan akıl ve muhakeme yoluyla Tanrı'nın varlığını ve yaratılmış her şeyin

⁸⁰ Locke, *a.g.e.*, s.423.

⁸¹ Berkeley, *a.g.e.*, s.96.

Tanrı'nın zihninde var olduğu sonucunu zorunlu olarak çıkarabiliriz.⁸² Berkeley için Tanrı'nın bilgisi, insanın kendi varlığının açık bir şekilde farkında olmasından, bu yolla diğer insanların varlığının bilgisinden ve duyulur dünyadan insana ulaşan bir bilgidir.⁸³ Berkeley'e göre, dışsal dünyanın idelerini doğrudan algılama yoluyla bilirken, diğer ruhların varlığını ise, kendi ruhumuzun varlığından çıkarım yaparak biliriz.

Dolayısıyla Berkeley, Tanrı'nın varlığının bilgisine ruhtan yola çıkarak ulaşılabilme imkânını kabul etmektedir. Kendi ruhumuz aracılığıyla Tanrı'nın ne tür bir varlık olduğunu kıyas yoluyla kavrayabiliriz. Ruh aracılığıyla, Tanrı'nın mahiyeti hakkında bir kavrayışa ulaşabiliriz. Berkeley'e göre, ruhumuz Tanrı'nın diğer ruhlar üzerindeki eylemlerini de yansıtır. Dolayısıyla Berkeley için Tanrı'nın varlığı için ileri sürülen doğru bir kanıt, *a posteriori* bir kanıt olmakla beraber ruhun spiritüel gerçekliğini de içermelidir.⁸⁴

Berkeley'e göre, dış dünyanın varlığı ile ilgili yapılan basit bir akıl yürütme sıradan bir insana Tanrı'nın varlığı hakkında bilgi verebilir. Tanrı'nın varlığının kanıtlaması, Tanrı'nın fiillerinden ve duyulur dünyanın aşikâr varlığından doğrudan bir çıkarım yaparak yapılmalıdır. Ona göre, Tanrı'nın varlığının somut gerçekliğini kanıtlamak gerekmektedir.⁸⁵ Tanrı'nın varlığının lehine ileri sürülen doğru bir kanıt aynı zamanda, ilahî varlığı inkâr edilemez ve yanlışlanamaz açıklıkta kanıtlamalı ve ilahî varlığın zorunluluğunu idrak edebilme imkânı sağlamalıdır.

⁸² Berkeley, *a.g.e.*, s.97.

⁸³ Sillem, *a.g.e.*, s.10.

⁸⁴ Sillem, *a.g.e.*, s.49.

⁸⁵ *A.g.e.*, s.25.

Şüphecilik veya inançsızlığın yüzyıllardır yayılan bir tehlike haline gelmesinin nedeni Tanrı hakkında sağlam bir inanca sahip olmamaktır. Berkeley'e göre, bir insan, Tanrı inancını sağlam gerekçelerle haklılaştırmalıdır.⁸⁶ Bunun için, Tanrı inancına kognitif bir nitelik kazandırmalıdır. Berkeley'e göre, Tanrı hakkındaki düşüncesini haklılaştırmaya çalışan insanlardan bir kısmı, yanlış bir felsefi düşünce üzerinden Tanrı'ya inanarak, doğru bir gerçeğe yanlış bir yolla bağlanmış olmaktadır. Bu manada insanların düştüğü yanlışlık, Tanrı'nın kontenjan bir varlık olarak tasavvur edilmesine yol açacak bir düşünce biçimlerine sahip olmalarıdır.⁸⁷

Genel bir çerçevede görüldüğü gibi Tanrı, Berkeley'in düşüncesinde nihai varlığa karşılık gelmektedir. Berkeley'in bunu göstermek için öne sürdüğü argümanlarla sınırlandırılmış olan tezimizin birinci bölümünde, pasiflik kanıtı ile kanıtla yöneltilen eleştirilere yer verilecektir. İkinci bölümde ise, süreklilik kanıtı daha ziyade kanıtla yöneltilen eleştiriler üzerinden ele alınacaktır.

⁸⁶ A.g.e., s.20.

⁸⁷ Sillem, a.g.e., s.16.

I. BÖLÜM

TANRI ve PASİFLİK KANITI

Berkeley'in Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürdüğü argümanların ilki, dış dünyada gözlemlenebilen her şeyin varlık imkânı bulabilmesinin yeterli bir açıklamasını vermeyi amaçlayan nedensel bir argümandır. Berkeley'in *esse est percipi* ilkesini içeren ve immateryalizminin bir uzantısı olabileceği iddia edilen bu kanıtına pasiflik kanıtı adı verilmektedir.⁸⁸ Ian Tipton'ın da belirttiği gibi, pasiflik kanıtı Berkeley'in Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürdüğü temel argümanıdır.⁸⁹ Bu bölümde ilk olarak Berkeley'e göre Tanrı'nın varlığının kanıtlanmasının nasıl olması gerektiğine değinilecektir. Daha sonra, kozmolojik kanıtın genel bir açıklamasını verdikten sonra Berkeley'in pasiflik kanıtı ve buna yöneltilen eleştiriler ele alınacaktır.

Berkeley'in Tanrı'nın varlığı hakkında ortaya koyduğu kanıtın, klasik teistik kanıtlar içerisinde kozmolojik kanıtın bir türü olduğunu söyleyenler⁹⁰ ağırlıklı olduğu gibi, klasik kozmolojik kanıttan farklı olduğunu düşünenler de mevcuttur.⁹¹ Ancak Berkeley'in Tanrı'yı ispatlama biçiminin, *a posteriori* nitelikli olması ve âlemdeki sebeplilikten hareket etmesi nedeniyle, -klasik kanıtlar içinde bir

⁸⁸ Bennett, *a.g.e.*, s. 165.

⁸⁹ Ian Tipton, *Berkeley: The Philosophy of Immaterialism*, (London: Thoemmes Press, 1994), s. 321.

⁹⁰ Urmson, *a.g.e.*, s.62; William Lane Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, (London: The Macmillan Press, 1980), preface s. xi.

⁹¹ Jonathan Dancy, bu anlamda Berkeley'in delilinin kozmolojik delilden farklı olduğunu ve deliller içerisinde bir kategoriye koymanın zor olduğunu ifade etmektedir. Âlem çok farklı olsa belki diğer insanlar için Tanrı'nın varlığını kanıtlamayacaktır. Ancak Berkeley için böyle bir şey söz konusu değildir. Berkeley bizatihi âlemin varlığa gelmesinden hareket etmektedir. Tersten ifade edilecek olursa, Berkeley'e göre Tanrı olmasaydı âlem de var olamazdı. Berkeley'e göre insanlar Tanrı'nın varlığına inandıkları için her şeyin Tanrı tarafından bilindiğini veya algılandığını düşünmektedir. Fakat Berkeley, bütün duyulur şeylerin Tanrı tarafından algılanması gerektiğinden dolayı, doğrudan ve zorunlu olarak Tanrı'ya inandığını ifade etmektedir. Berkeley, *Diyaloglar* s.66; Ayrıca bkz. ed. Jonathan Dancy, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge / George Berkeley*, (New York: Oxford University Press, 1998), s.38; İmamoğlu, *a.g.e.*, s.125.

kategoriye dâhil edilecekse- öyle görünüyor ki, bu en iyi ihtimalle kozmolojik kanıt olabilir. Nitekim Berkeley'in Tanrı'nın varlığının lehine getirdiği kanıtlarda Tanrı, âlemin varlığı ve devamlılığı bakımından, metafiziksel bir zorunluluk olarak yer almaktadır. Çetin'in ifadesiyle, "... gerek kozmolojik kanıt gerekse teleolojik kanıt, Berkeley'in eserlerinde, filozofun kendine has ontolojik-epistemolojik terminolojisinin etkisiyle yeni ifade formları kazanmıştır."⁹² Yani onun idealist ve immateryalist metafiziği Tanrı'yı ispatlama hususunda da kendisine özgüdür. Nitekim *Diyaloglar*'da ifade ettiği gibi, Berkeley duyulur dünyanın varlığından Tanrı'nın var olduğu sonucuna varmaktadır:

Duyulur şeylerin bir zihin ya da ruh dışında var olamayacakları benim için apaçıktır. Dolayısıyla, ben onların gerçek bir varlığa sahip olmadıkları sonucunu değil, fakat düşünceme bağlı olmadıklarını ve tarafımdan algılanmış olmaktan ayrı bir varlığa sahip bulunduklarını görerek, içinde var oldukları başka bir zihnin var olması gerektiği sonucunu çıkarırım. Bu yüzden, duyulur dünyanın gerçek varlığından ne kadar emin isem, onu içinde taşıyan ona destek olan sonsuz ve her yerde hazır ve nâzır (*omnipresent*) bir ruhun varlığından da o kadar eminim.⁹³

Berkeley, Tanrı'nın varlığı hakkında a priori bir delillendirmenin, soyut temelli bir argüman olduğu için geçerli bir kanıt olmadığını düşünmektedir.⁹⁴ Berkeley'e göre, Tanrı'nın varlığı soyut metafiziksel analizlerle değil, yalnızca ampirik gerçeklerle yakın temas içinde bir akıl yürütmeyele ispatlanmalıdır.⁹⁵ Tanrı'nın varlığı kavramlarla değil, ampirik düzlemde ispatlanmalıdır.⁹⁶ Âlemin nasıl

⁹² Çetin, *a.g.e.*, s.94.

⁹³ Berkeley, *a.g.e.*, s.66.

⁹⁴ Sillem, *a.g.e.*, s.44.

⁹⁵ George Berkeley, "Alciphron", *Berkeley : Philosophical Writings*, ed. Desmond M. Clarke, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), s.272.

⁹⁶ Berkeley, *a.g.m.*, s.273.

var olduğunu anlamak, kaçınılmaz olarak var olan Tanrı'yı görebilmeyi gerektirir. Nitekim Tanrı kendisini bir şahitsiz bırakmamış olmalıdır.⁹⁷

Berkeley'e göre, Tanrı, şeylerin müphem bir nedeni olarak değil; gerçek, doğru, aktif bir varlık olarak ispat edilmeye çalışılmalıdır.⁹⁸ Onun düşüncesinde, Tanrı'nın varlığını doğru bir yolla kanıtlamak ve doğru bir Tanrı tasavvuruna sahip olmak için Tanrı'nın sıfatlarından yola çıkmak gerekmektedir. Berkeley'e göre Tanrı öyle bir varlıktır ki, spiritüelliği, her yerde hazır ve nâzır olması (*omnipresent*), her şeyi bilmesi (*omniscience*), her şeye gücü yeten bir varlık olması (*omnipotent*), iyiliği, duyulur şeylerin varlığı kadar apaçıktır ve onun varlığı bizim kendi varlığımız kadar şüpheden uzaktır.⁹⁹

Berkeley, Tanrı'nın idesine sahip olmanın mümkün olmadığı gerekçesiyle, ontolojik kanıt ile Tanrı'nın varlığının doğru bir şekilde kanıtlanamayacağını düşünmektedir. Berkeley'e göre biz bir Tanrı idesine sahip olamayız. Berkeley'e göre, Tanrı'nın varlığını, onun idesinden yola çıkarak ispatlamak saçma olmakla birlikte imkânsızdır. Bir ide, algılanmış olmasıyla zihne bağlıdır. Bu anlamda Tanrı, ide teriminin kapsamına girebilecek bir varlık değildir. Aksi takdirde, bir Tanrı idesini keşfedebilecek başka bir zihinden söz etmek gerekecektir ki bu, mümkün değildir.¹⁰⁰ Tecrübî bilgiye dayanmayan akıl yürütmeler tamamıyla spekülâtif ve anlaşılmazdır. Dolayısıyla, bu tür akıl yürütmeler insanları Tanrı'nın varlığı konusunda tatmin etmeyecektir.¹⁰¹

⁹⁷ Berkeley, a.g.m., s.272.

⁹⁸ Sillem, a.g.e., s.28.

⁹⁹ Berkeley, a.g.e., s.134.

¹⁰⁰ Sillem, a.g.e., s.45

¹⁰¹ Çetin, a.g.e., s.94.

Berkeley'in kanıtlarının kozmolojik kanıta yakın olduğundan bahsetmiştik. Bu nedenle, öncelikle kozmolojik kanıtı ana hatlarıyla inceleyeceğiz. Âlemin varlığından Tanrı'nın varlığına ulaşmaya çalışan kozmolojik kanıt, bir bütün olarak âlemin ya da onun belirli parçalarının yahut tekil bir parçasının kendisi için bir hareket noktası olarak alarak, âlemin ilk ya da son nedeninin Tanrı olması gerektiği sonucuna ulaşmaya çalışmaktadır.¹⁰² Kozmolojik kanıtın birden fazla versiyonundan bahsedilebilir. Zaman kavramının merkeze alındığı yaklaşımıyla ön plana çıkan Hudûs delili, âlemin zamansal bir başlangıcı olduğunu öngörmektedir. Kindî ve Gazalî gibi Müslüman kelamcılar tarafından savunulan hudûs delilinin iddiası, zamansal hadiselerin sonsuza kadar tekerrür edemeyeceği ve böylece âlemin bir başlangıcının olduğudur.¹⁰³ Kozmolojik kanıtın başka bir versiyonu, imkân kanıtıdır. İmkân kanıtının Farabî ve İbn Sina tarafından savunulan versiyonu modalite üzerinden ortaya koyulmuştur. Kanıtın bu türünde zorunlu varlık ile mümkün varlık ontolojik bir ayrıma tâbi tutulmuştur.¹⁰⁴ Âlem bizatihi mümkün olduğu için, kendisi gibi mümkün olmayan zorunlu bir varlıkla açıklanması gerekmektedir. “Var olan her şeyin neden yok değil de var olduğu” sorusunu temel alan kozmolojik kanıtın bir başka versiyonu ise, Leibniz tarafından savunulan modern versiyonudur. Kanıtın, Yeter Neden İlkesini temel alan Leibnizci versiyonuna göre, kontenjan bir varlık olan âleme ancak zorunlu bir varlıkla açıklama getirilebilir. Âlem ezeli olsa da varlığı için bir yeter nedenin olması gerekmektedir.¹⁰⁵

¹⁰² Stephen C. Evans, Zachary R. Manis, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, (Ankara: Elis Yayınları, 2010), s. 70-71.

¹⁰³ Mehmet Sait Reçber, “Tanrı'nın Varlığının Delilleri” *Din Felsefesi: El Kitabı*, ed. Recep Kılıç ve M. Sait Reçber, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), s.131.

¹⁰⁴ Reçber, a.g.m. s.129.

¹⁰⁵ Stephen C. Evans, Zachary R. Manis, *a.g.e.*, s. 72.

Âlemde var olan her şeyin ve bir bütün olarak âlemin, kontenjan varlık olduğu, diğer bir ifadeyle yokluğu düşünülebilecek türden şeyler oldukları görülmektedir. Bu durumda, kontenjan varlıklardan oluşan geriye dönük bir nedenler zinciri yeterli bir açıklama olamayacaktır. Yalnızca, bütün kontenjan varlıkların varlık nedeni olan, yok olması mümkün olmayan zorunlu bir varlıktan bahsedebiliriz ki bu varlık, Tanrı'dır. Berkeley, kanıtını kozmoz ve kozmozda meydana gelen doğal fenomenlerin nedenlerinin araştırılmasına dayandırarak açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre, ideler üzerinden yapılacak olan mantıksal bir akıl yürütme, bizi Tanrı'nın varlığına götürecektir.¹⁰⁶ Bu kısımda Berkeley'in Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürdüğü kanıtına geçebiliriz.

1. Pasiflik Kanıtı

Berkeley pasiflik kanıtı ile Tanrı'nın varlığını, algımızın doğrudan nesnelere delalet eden ideler üzerinden yaptığı bir akıl yürütme ile ispatlamaya çalışmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi ağaç, masa gibi sıradan fiziksel nesneler zihinde bir ide veya ideler bütünü olarak temsil edilmektedir. Aktif bir cevher olan zihin, bu ideleri sürekli bir akış içinde algılamaktadır. Bu durumda, algılanmak suretiyle varoluşunu sürdüren ve fiziksel nesnelere delalet eden bu idelerin metafiziksel kaynağının veya varlık nedeninin ne veya kim olduğu, akla gelebilecek muhtemel bir sorudur. O halde, zihnimizdeki idelerin nedeni nedir veya kimdir?¹⁰⁷

Bilindiği gibi, Berkeley'in, var olan her şeyin ya algılayan ya da algılanan bir konumda olduğu sisteminde, idelerin doğası gereği pasif ve algılanan varlıklar olması, idelerin nedeninin algılayan bir varlık olmasını gerektirmektedir.

¹⁰⁶ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.127.

¹⁰⁷ *A.g.e.*, s.128.

Dolayısıyla, Berkeley'e göre, idelerin nedeni kendileri olamaz. Nitekim sadece zihinler nedenleyebilir. Zihin, basit, bölünmemiş bir varlık olup, ideler üzerinde eylemde bulunduğu için özsel olarak aktiftir. Yalnızca aktif veya düşünen şeyler nedenleyebildiği için idelerin nedeni, bir idesine sahip olamayacağımız, ancak ideleri nedenleyebilen bir varlık olmalıdır. Öyle görünüyor ki bu varlık, algılayabilen, irade edebilen, faaliyette bulunabilen, dolayısıyla aktif bir niteliğe sahip olması yönüyle bir zihin olmalıdır.

Berkeley'in ifadesiyle:

Yalnızca algılayan ve algılanan şeyler vardır; ya da bütün düşünemeyen varlıklar zorunlu olarak ve varlıklarının doğası gereği olarak, bir zihin tarafından algılanırlar; bu zihin eğer yaratılmış sonlu bir zihin değilse, mutlaka "içinde yaşadığımız, hareket ettiğimiz ve varlığına kavuştuğumuz" Tanrı'nın sonsuz zihnidir.¹⁰⁸

Berkeley'in sisteminde gerçekliğin zihinler ve bunların tecrübelerinden¹⁰⁹ yani idelerden meydana geldiğinden bahsetmiştik. İdeleri algılayan ve aralarında kategorik bir farklılık bulunan bu zihinlerden biri sonlu/sınırlı insan zihnidir; diğeri ise Tanrı'nın sonsuz zihnidir. Bu durumda, duyu idelerinin varlık nedeni olan zihnin, sonlu/sınırlı insan zihni olduğunu düşünelim. Berkeley'in ideler teorisini açıklarken söylediği gibi, insan zihninde iki tür ide mevcuttur. Bunlar duyu ideleri ile imgelemin ideleridir. İmgelemin ideleri, insan zihninin hayal ederek veya çeşitli etkinliklerde bulunarak kendi iradesiyle elde ettiği idelerken, duyu ideleri insan zihninin doğrudan algısına konu olan, insanın iradesinin dışında, zihnine bağlı olan her türden varlığın idesidir. Duyu ideleri, imgelemin idelerine göre daha düzenli,

¹⁰⁸ Berkeley, *Diyaloglar*, s.102.

¹⁰⁹ Hospers, *a.g.e.*, s.85.

canlı ve istikrarlıdır.¹¹⁰ İnsan irade ettiği zaman imgelemin ideleri üzerinde veya hafıza aracılığıyla duyu ideleri üzerinde de bölme, birleştirme gibi işlemler yapabilir. İnsan iradesi imgelemin ideleri üzerinde etkilidir. Fakat Berkeley'e göre, insan iradesi duyu idelerini nedenleme konusunda sınırlı ve pasif bir konumdadır.¹¹¹ Dolayısıyla Berkeley buradan başka bir zihnin var olduğu sonucuna varmaktadır. Berkeley'e göre, "Tüm duyu tecrübemiz Tanrı tarafından doğrudan nedenlenmektedir."¹¹² Berkeley'in *İlkeler* adlı eserindeki 29. madde, Tanrı'nın varlığı için referans olarak gösterilebilecek pasajların başında gelmektedir:

Düşüncelerim üzerindeki gücüm ne olursa olsun, ideaların gerçekten de duyuyla algılandıklarını, irademe bağlı olmadıklarını görüyorum. Parlak gün ışığında gözlerimi açtığımda, görüp görmeyeceğimi ya da görüşüme girecek tikel nesneleri seçmek elimde değildir; bu işitme ve bütün duyular için de böyledir; duyulara verilen bu idealar benim irademin yarattığı şeyler değildir. O halde bunları ortaya çıkaran *başka* bir irade ya da tin vardır.¹¹³

Berkeley'in argümanını içeren bir başka referans *İlkeler*'deki 146. ve 149. maddelerde yer almaktadır:

Kimi şeylere baktığımızda bu şeylerin ortaya çıkarılmasında insan etmenlerinin bir payı olduğuna inanabiliriz; ancak algıladığımız ideaların ya da duyuların büyük çoğunluğunu oluşturan "doğa yapıtları" denen şeylerin insan istenci tarafından ortaya çıkarılmadıkları, insan istencine bağlı olmadıkları herkes için apaçıktır. Kendi başlarına kalıcı olmadıklarını düşünmek tutarsızlık olacağına göre bu şeylerin nedeni olan başka bir tin olmalıdır. ... »¹¹⁴

¹¹⁰ Berkeley, *İlkeler*, 30, s.52.

¹¹¹ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.129.

¹¹² Hospers, *a.g.e.*, s.85.

¹¹³ Berkeley, *a.g.e.*, 29, s.52.

¹¹⁴ Berkeley, *a.g.e.*, 146, s.126-127.

“Öyleyse biraz düşünebilen [biri] için Tanrı’nın varoluşundan; zihinlerimizin yanı başında, zihinlerimizde bizi sürekli etkileyen bütün bu ideaları, bu duyumları yaratan, kendisine saltık ve bütünüyle bağlı olduğumuz, kısaca söylersek "içinde yaşadığımız, devindiğimiz [hareket ettiğimiz], varlığımızı bulduğumuz” bir tinin varoluşundan daha apaçık bir şey olamaz. Zihnimizin bu denli yakınında duran, böylesi açık ve büyük bir gerçeğe bu kadar az insanın kulak vermiş olması, Tanrı’nın böylesi açık belirtileriyle kuşatılmışken, sanki fazla ışıktan körleşmiş gibi bunlardan pek az etkilenen insanın ahmaklığının ve dikkatsizliğinin acıklı bir örneğidir.¹¹⁵

Görüldüğü gibi, Berkeley’e göre, kontenjan varlıklar, kendilerini algılayan zorunlu bir varlığa ontolojik olarak bağlıdır. Berkeley, âlemin sonlu olmasından hareketle sonsuz bir varlığa, yani Tanrı’ya ulaşmaktadır.

Bir şeyin sonlu olması, zaman ve mekân içerisinde belli bir süreçte var olması ve tekrar yok olmasıdır. Herhangi bir zaman dilimi içerisinde var olan ve bir süre sonra yokluğa mahkûm olan nesneler, gerçek varlıklarını kendileri dışındaki bir varlığa borçludurlar. Nesnelerin kendi içlerinde oluşturdukları nedensellik halkası sonsuza dek gidemez. Bir nesnenin bir an için sonsuza dek gittiği düşünülse bile, sonlu bir varlığın, her şeyin ilk nedeni olabileceği varsayımı mantıksal bir çelişki olacaktır. Sonuçta nesneler dünyası içinde bulunmayan, belli bir zaman diliminde var olup, yok olmayacak sonsuz ve aşkın bir varlığa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu varlık ise Tanrı’dır.¹¹⁶

Berkeley pasiflik kanıtında, duyulur şeylerin insan zihninden ontolojik bağımsızlığından ilahî bir zihnin veya algılayanın varlığına ulaşmaktadır. Kanıt şu şekilde formüle edilmektedir:

¹¹⁵ A.g.e., 149, s.129.

¹¹⁶ Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), s. 160.

1. Fiziksel nesneler duyulur idelerin bir bütünüdür.
2. Duyulur ideler ne kendi kendilerine ne başka idelere neden olabilirler.
3. Fiziksel nesnelerin bir nedeni olmalıdır.
4. Madde var olmadığından, bu neden madde olamaz. Madde var olsa bile, atıl bir şey olarak tanımlanır.
5. Biz, sonlu zihinler, imgelemin ve imajinasyonun idelerini üretebilmemize rağmen, fiziksel nesnelerin idelerini üretemeyiz.
6. Dolayısıyla, fiziksel nesnelerden meydana gelen, son derece büyük ve düzenli bir âlemin, sonsuz bir zihin yani Tanrı tarafından üretilmiş olması gerekir.¹¹⁷

Görüldüğü gibi Berkeley, argümanında, idelerin varlık nedeninin ne başka bir ide ne de bir insan olabildiğinden, bu nedenin sonsuz bir zihin olarak bahsettiği Tanrı olduğu sonucuna varmaktadır. Dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Berkeley argümanını iki temel öncül üzerine kurmaktadır. Diğer bir ifadeyle argüman, bu iki öncülün geçerliliğine bağlıdır. Bu öncüller şunlardır:

- a. Algılarımızın hem onları hem de zihnimizi aşan bir nedeninin olması zorunludur.
- b. Söz konusu neden, zihinden bağımsız bir şekilde var olan maddi cevher olamaz.

Bu öncüllerin Berkeley'in immateryalist düşüncesiyle tutarlılık içinde olduğu söylenebilir. Onun Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürdüğü kanıtlar, nihayetinde zihinler ve ideler arasında yaptığı ayırım ve maddi cevherin imkânsız olduğu düşünce sistemine dayanmaktadır. Berkeley'in sistemindeki kavramsal çerçevede nedensellik,

¹¹⁷ David Berman, "George Berkeley", ed. Stuart Brown, *Routledge History of Philosophy Volume 5: British Philosophy and the Age of Enlightenment*, (London: Routledge, 1996), s.108.

zihnin nedenleyerek bazı ideleri meydana getirmesi olarak ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle, birinin başka birinin zihninde bir ideyi uyandırması suretiyle onları irade ederek varlığa getirmesidir.¹¹⁸ Sonlu zihinlerle Tanrı'nın sonsuz zihni arasındaki fark, Tanrı'nın doğrudan diğer zihinlerde ideleri meydana getirebilme kapasitesidir. Mesela, birinin bize “yeşil bir fil hayal et” dediğini düşünelim. Bunu gerçekleştirebiliriz. Ancak, dışarıda yeşil bir fil görmek istesek, pencereyi açıp baktığımızda yeşil bir fil göremeyiz. Doğrudan fail olduğumuzun farkına vardığımız hayali idelerin dışında, gördüğümüz bir şey, ya da bir şey yediğimizde aldığımız tat gibi seçemediğimiz şeylerden söz etmek mümkündür. Berkeley, Tanrı'dan “neden” olarak bahsederken, Tanrı'yı iradesinin neticesinde çeşitli etkilerin meydana geldiği bir varlık olarak görmektedir. Bizim nedenleyemediğimiz pek çok şey meydana gelebiliyorsa, onların nedeni başka bir varlıktır.¹¹⁹ Dolayısıyla “Berkeley, duyulur dünyanın aşkın bir zihne bağımlı olduğunu ya da onun bir tezahürü olduğunu kabul etmiştir.”¹²⁰ Bu nedenle tüm varlık, Tanrı'nın zihni ve insanların zihni ile bunların tecrübelerinden meydana gelmektedir.¹²¹

Berkeley'in kanıtının hareket noktalarından biri ve aynı zamanda Tanrı'nın varlığını delillendirmeye çalıştığı bir başka yol diğer zihinlerin varlığı üzerinden yaptığı akıl yürütmedir. David Berman'a göre, Berkeley, kanıtında diğer zihinler problemine geniş bir yer vererek felsefe tarihinde kendine özgü bir akıl yürütme

¹¹⁸ Dicker, *a.g.e.*, s.232.

¹¹⁹ George Berkeley, *Berkeley's Commonplace Book*, ed. G. A. Johnston, (London: Cambridge University Press, 1930), s.58. Not: Berkeley'in bu eserinin diğer adı *Philosophical Commentaries* 'tir.

¹²⁰ Hanratty, *a.g.e.*, s.97.

¹²¹ Hospers, *a.g.e.*, s.85.

ortaya koymuştur.¹²² Descartes'ın da felsefesinde diğer zihinlere değindiğinden söz edilebilir ancak, Berkeley bu mesele üzerinden bir argüman ortaya koymuştur.

Bilindiği gibi, Berkeley'e göre, zihin ide ile temsil edilememekteydi. Ancak, diğer zihinlerin bilgisi ideler yoluyla ulaşan bir bilgi olmamakla beraber biz tecrübe aracılığıyla diğer zihinlerin varlığını bilebiliriz. Diğer insanların varlığını, onların eylemleriyle bizde uyandırdıkları idelere bakarak bilebiliriz. Berkeley'e göre, hareket, değişim ve idelerin birleşmelerini algılayarak, bu algılama yoluyla kendimize benzeyen tikel faillerin olduğu bilgisini edinebiliriz. Ancak, diğer zihinlere ait bilğimiz kendi idelerimizin bilgisi gibi dolaysız değildir.¹²³ Diğer zihinlerin var oluşu hakkında edindiğimiz bilgi şüpheden uzak bir bilgidir. Bu bilgi aynı zamandan varsayımsal bir bilgi de değildir.¹²⁴

Berkeley'e göre, biz Tanrı'nın bilgisine diğer insanların bilgisinden daha açık bir şekilde ulaşırız. Bunun nedeni, insanları veya onların etkilerini meydana getiren varlığın Tanrı olmasıdır. Yani, farkına vardığımız her bir insanın var olduğu gerçeği bizi Tanrı'nın var olduğu bilgisine ulaştırmaktadır. Bir insanın rengini, boyunu, şeklini, hareketlerini gördüğümüzde bunları birer ide olarak algılarız. Bu ideler topluluğu, bize kendimize benzeyen sınırlı ve yaratılmış zihinlerin var olduğunu gösterirler. Tanrı'yı ise, insana ait sınırlı ideler bütünü görmeyi ötesinde, baktığımız her yerde ve her zaman Tanrı'nın gücünün göstergelerini görürüz.¹²⁵ Doğada var olan hiçbir işaret yoktur ki Tanrı'nın varlığını belirgin hale getirmesin.¹²⁶ Tanrı'nın doğadaki etkileri, insanlara yüklenen etkilerden sayıca daha çok ve

¹²² Berman, a.g.m., s.108.

¹²³ Berkeley, *İlkeler*, 145, s.126.

¹²⁴ Sillem, a.g.e., s.29.

¹²⁵ Berkeley, a.g.m., 275.

¹²⁶ Berkeley, a.g.m., s. 275.

önemlidir.¹²⁷ Berkeley'in *Diyaloglar*'da belirttiği gibi: "şeylerin düzeni ve seyri ve günlük hayata ilişkin deneyimlerimiz, dünyanın olağan düzenine hükmeden ve etkileyen, fevkalade bir etken ve neden olarak bir zihnin varolduğunu gösterir."¹²⁸

Nitekim bu zihin, Tanrı'dır.

Berkeley'in diğer zihinlerin varlığı üzerinden ortaya koyduğu argümanı şu şekilde formüle edilebilir:

1. Zihin aktif ve irade eden bir varlık olduğu için, biz diğer zihinleri doğrudan algılayamayız.
2. Diğer insan zihinleri varlıklarını fiziksel hareketlerinden çıkarım yaparak bilirler ki bu ideler, benim kendiminkine benzediğini farkettiğim duyulur ideler bütünüdür.
3. Fakat insan zihinleri tarafından ortaya çıkarılan bu fiziksel hareketler, fiziksel dünyadaki düzenli hareketle kıyaslandığında sayıca az ve önemsizdir.
4. Dolayısıyla, benim için diğer sonsuz zihnin varlığına inanmak sonlu zihinlerin varlığına inanmaktan daha iyi bir şekilde haklılaştırılabilir.¹²⁹

Berkeley'in sisteminde diğer zihinlerin varlığı ve bunların da ötesinde Tanrı'nın varlığı, onu solipsizme düşmekten kurtarmaktadır. Yani Berkeley, Tanrı'nın varlığını ispatlarken solipsizme düşmekten kurtularak iki şeyi bir arada gerçekleştirmektedir.¹³⁰ Açıköz'ün ifadeleriyle bu husus şu şekilde özetlenebilir:

Berkeley, metafiziksel ilkesini temellendirmesini empirik zeminde, "suje-obje ilişkisi" içerisinde "realist" bir çerçevede geliştirmiş, ancak "anti materyalist" bir sonuca ulaşmıştır. Berkeley, sistemini kendi beni veya

¹²⁷ Berkeley, *a.g.e.*, 147, s.127-128.

¹²⁸ Berkeley, *Diyaloglar*, s.64.

¹²⁹ Berman, *a.g.m.*, s.108.

¹³⁰ Berman, *a.g.m.*, s.109.

kendiliğinden hareketle oluştururken, diğer benleri de kontrol mekanizması olarak kullanmıştır. O, kendini yönelim objesi olarak kullanarak kendi veya kendiliği üzerinde düşünürken, diğer zihinlere de aynı içe bakış yaklaşımını (*introspective approach*) kullanmalarını tavsiye etmiştir. [...] Berkeley, bu şekilde solipsizmden kurtularak dışa açılmıştır.¹³¹

Hospers'a göre, bir solipsist solipsizme inanarak herkesin solipsist olması gerektiğine inanmış olur ki, çelişkili bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Solipsizm, insanların var olduğu inancını da ortadan kaldırmış olmaktadır. Bir insan solipsiste, yalnız kendisinin var olduğunu iddia edecektir. Başka bir insan da solipsiste yine sadece kendisinin var olduğunu iddia edecektir ancak, bu ikisi birbiriyle çelişkilidir. Berkeley diğer zihinlerin var olduğunu varsaymanın yanısıra, *esse est percipere* ilkesine göre de onun solipsist olduğu söylenemez.¹³² Buna göre, zihinlerin varlığı algılamaktır. Nesnelerin varlığı ise, zihinlerin algılamasına bağlıdır. Dolayısıyla Berkeley için bir şeyin varlığını zihinden hariç düşünemeyiz. Berkeley, "... sistemini kendi beni veya kendiliğinden oluştururken diğer benleri de kontrol mekanizması olarak kullanmıştır." ¹³³ Görüldüğü gibi Berkeley, idealizminin bir çıkmazı olabilecek bir meseleden –solipsizmden- diğer zihinlerin varlığını ön görerek kurtulmaktadır. Daha da bütüncül bakıldığında sonlu/sınırlı algılayanların ve bunun yanısıra fiziksel nesnelerin oluşturduğu algılananlar var olduğu bir sistem öngörmüş ve böyle bir sistemde her şeyi algılayan bir Tanrı'nın olduğunu ortaya koyan bir sonuca ulaşmıştır.

¹³¹ Açıkoğ, a.g.e., s. 234-235.

¹³² Hospers, a.g.e., s.86.

¹³³ Açıkoğ, a.g.e., s.235.

Berkeley, Tanrı'nın, insan zihninde duyu idelerini uyandırırken gözettiği bir takım kuralların ve değişmeyen yöntemlerin olduğundan bahsetmektedir:

Duyu ideaları imgelem idealarından daha sağlam, daha canlı ve daha belirgindirler; kalıcı, düzenli, bağlamlıdır; istencin etkileri olan idealar çoğunlukla gelişigüzel uyarılırlarken, onlar birbirlerine bağlanışlarındaki güzelliğin, yaratıcılarının bilgeliğini, iyiliğini açığa vurduğu düzenli zincirlemelerle, dizilerle uyarılırlar. İmdi, bağlı olduğumuz anlığın bizde duyu ideaları uyandırmakta gözettiği kurallara, değişmeyen yöntemlere *doğa yasaları* denir; bu yasaları şeyleri alışılmış akışında belli idealara belli ideaların eşlik ettiğini deneyimden öğreniriz.¹³⁴

Doğa kanunları olarak adlandırılan bu düzen, insanların kendi fiillerini düzenlemesinde bir öngörü sağlamaktadır. Değişmez doğa kanunları, insana neye hangi yolla ulaşılabileceğinin bilgisini verir. Mesela, yiyeceğin beslemesi, uykunun dinlendirmesi, ateşin yakması gibi insana fayda sağlayacak bilgi, doğa kanunları aracılığıyla Tanrı'nın iradesi tarafından belirlenmiştir.¹³⁵ Ancak, Tanrı'nın iyiliğini ve bilgeliğini açık bir şekilde ortaya koyan bu tutarlı işleyişin ardındaki sebep fark edilmediğinde, ideler arasındaki düzenliliğinin nedeninin ideler olduğu düşünülebilir ki Berkeley'e göre, bu son derece saçmadır. Yuvarlak ve ışık saçan bir şekil gördüğümüzde, aynı zamanda dokunma yoluyla ısı algıladığımızda bunun nedeninin Güneş olduğu çıkarımını yaparız. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, Berkeley'e göre âlemdeki varlıkların nedeni kendileri dışında bir varlık olmalıdır.

Berkeley'in sisteminde, iki farklı zihin aynı yöne baktığında benzer duyu tecrübelerine sahiptir. Dolayısıyla, bir insanın ağaç olarak gördüğünü bir başkası fil

¹³⁴ Berkeley, *İlkeler*, 30, s.52.

¹³⁵ Berkeley, *a.g.e.*, 31, s.52-53.

olarak görmemektedir. Tanrı, belli bir düzen içerisinde insanlarda benzer duyu idelerini nedenlemektedir.¹³⁶

Berkeley'e göre, sabit bir maddî nesneyi belli bir düzen içinde oluşturmak için bir araya gelen duyu ideleri, içsel bir zorunlulukla birbirine bağlı değildir. Yani mutlak bir determinizmden söz edilemez. Aynı idelerin sürekli olarak bir araya gelerek aynı tür nesneleri oluşturduğu düşüncesini biz *de facto* biliriz. Ancak bu değişmez bir şey değildir. Aynı tür niteliklerin aynı objede bulunduğunu düşünelim; yumuşak, tatlı, sulu ve belli bir şekle sahip bir armutu her zaman aynı nitelikleriyle tecrübe ederiz. Ancak armuta ait bu nitelikler kontenjandır. Fiziksel ve mantıksal bir zorunluluğu yoktur. Âlemde var olan maddî şeylerin tamamı ve doğa kanunları ideler arasındaki yerleşik ve yanılmaz düzeni yansıtmaktadır. Ancak tabiatı gereği zorunlu değildir.¹³⁷

Berkeley'in bu düşüncesi ile Gazzâlî'nin bu konuya yaklaşımı benzerlik teşkil etmektedir. Gazzâlî, tabiattaki alışılmış düzenin sebeple sebepli arasındaki zorunlu bağdan kaynaklandığını düşünmemektedir. Gazzâlî'ye göre, iki şeyden birinin varlığı veya yokluğu, diğerinin varlığını veya yokluğunu zorunlu kılmaz. Yemek yemek ile doymak, ateşe dokunmak ile yanmak, Güneşin doğmasıyla aydınlık arsındaki ilişki zorunlu ve değişmez olmayıp, Allah'ın ezeli takdiri gereği bunların birbiri ardından yaratılmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁸ Bir şeyle aynı anda birlikte bulunmak, onun o şey sebebiyle meydana geldiğini göstermez.¹³⁹ Sözgelimi,

¹³⁶ Hospers, *a.g.e.*, s.85.

¹³⁷ Sillem, *a.g.e.*, s.157-158.

¹³⁸ Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı*, çev. Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), s.166.

¹³⁹ Gazzâlî, *a.g.e.*, s.167.

ateşe dokunan pamuğun yanmaması mümkündür.¹⁴⁰ Yakma fiilini gerçekleştiren Allah'tır. Pamuğun yanmasının Allah'tan başka bir sebebi yoktur.¹⁴¹

Berkeley'e göre ideler arasındaki bağlantı, neden etki arasındaki bağlantı değil, işaret (gösterge) ve işaret edilen (gösterilen) arasındaki bağlantıyı içermektedir. Gördüğüm ateş, ona yaklaştığımda canımı yakan acının nedeni değil, beni bu acıya karşı önceden uyaran bir işarettir. Ayrıca, idelerin yapay ve düzenli kombinasyonlar oluşturmasıyla, harflerin birleşerek sözcükleri oluşturması aynı nedene dayanmaktadır. Başlıca birkaç idenin çok sayıda etki ve eylemin göstergesi olabilmesi için bunların çeşitli biçimlerde birleşmeleri zorunludur. Bunların işe yaramaları ve kalıcı olmaları için kurallı ve bilgece bir ustalıkla yapılmış olmaları gerekmektedir. Bu şekilde bir araya gelen ideler, bize hangi eylemden ne beklemek gerektiğinde dair bilgi verirler.¹⁴²

Berkeley'e göre, duyulur şeyler Tanrı'nın zihninde ezeli ve ebedi olarak vardır. Tanrı'nın zihninde yeni olan ya da var olmaya başlayan hiçbir şey yoktur. Yaratılış, sonlu varlıklar içindir. Berkeley'e göre Tanrı, nesnelerin akıllı varlıklar tarafından algılanabilir hale gelmesini buyurduğu zaman onlar bizim için var olmaya başlamıştır.¹⁴³ Tanrı nesneleri algılanabilir yapmayı daha önce tasarladığı halde, bilfiil irade etmediği şeyi, belli bir zamanda irade etmeye başlamıştır. Dolayısıyla zaman dışı, başlangıçsız bir yaratılış düşünemeyiz.¹⁴⁴ Şeylerde biri ikincil tipli (*ectypal*) ve doğal, diğeri arketipli (*archetypal*) ezeli-ebedi olmak üzere çift hal (*two fold state*) vardır. Bunlardan ikincisi zaman içinde yaratılmıştır; ilki ise Tanrı'nın

¹⁴⁰ Gazzâlî, *a.g.e.*, s.166.

¹⁴¹ Gazzâlî, *a.g.e.*, s.167.

¹⁴² Berkeley, *a.g.e.*, 65, s.74.

¹⁴³ Berkeley, *Dialoglar*, s.128.

¹⁴⁴ Berkeley, *a.g.e.*, s.129.

zihninde başlangıcsız ve sonsuz olarak vardır.¹⁴⁵ Ancak, İmamoğlu'nun da belirttiği gibi, sonlu zihinlerin algıladığı ideler Tanrı'nın zihninde ezeli ve ebedi olarak var olan ideler değil; ikincil tipli idelerdir. Aksi takdirde yaratılıştaki zamansal bir başlangıç, diğer bir ifadeyle sonradan yaratılma Tanrı'da bir değişime yol açardı.¹⁴⁶ Berkeley, sonlu zihinlerin algıladığı idelerin Tanrı'daki arketipler değil, doğal ideler olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷ Bunlar sonlu zihinler anlaması için zaman içinde yaratılmıştır. Ona göre yaratılışı anlamanın yolu ancak budur.

Berkeley'e göre maddenin ezeli olduğu düşüncesi ateizme yol açmaktadır. Ayrıca maddi dünyanın, sonlu zihinlerden veya Tanrı'nın zihninden bağımsız bir varlığının olduğu varsayılsa bile, bu düşünce hem her şeyin zorunlu olarak Tanrı'ya bağlı olduğunu hem de Tanrı'nın kuşatıcı bilgiye sahip olduğunu açıklayamaz.¹⁴⁸

Berkeley, âlemin yaratılışı hakkındaki açıklamalarında maddi cevherin ezeliğini ve maddi cevherin âlemi yaratmada bir aracı olduğunu kabul etmemektedir.¹⁴⁹

... Her şeye Gücü Yeten Tin'i düşündüğümüzde, bizi O'nun zihinlerimizde idealar uyandırma işinde eylemsiz bir ara neden tarafından yönetildiğine inandıracak, bırakın inandırmayı, böyle bir şeyin olabileceğinden kuşku duymamıza neden olabilecek ne olabilir?¹⁵⁰

Dolayısıyla Berkeley'e göre, maddenin Tanrı'nın zihninde bir ara neden olarak var olduğunu düşünmek, Tanrı'nın zihninde bilinmeyen bir takım idelerin olduğunu düşündürmektedir.

¹⁴⁵ Berkeley, *a.g.e.*, s.130.

¹⁴⁶ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.179.

¹⁴⁷ Berkeley, *a.g.e.*, s.130.

¹⁴⁸ Berkeley, *a.g.e.*, s.129.

¹⁴⁹ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.177.

¹⁵⁰ Berkeley, *İlkeler*, 74, s.80.

Berkeley, Tanrı'nın varlığı hakkında âlemin varlığından hareket ettiği bir başka kanıt daha ortaya koymuştur. Berkeley'in *a posteriori* türde olan bu kanıtı, teleolojik kanıtın bir örneğidir. Kozmolojik kanıtta olduğu gibi teleolojik kanıt da âlemi çıkış noktası olarak almakla beraber, teleolojik kanıt âlemin salt varlığından değil, sergilemiş olduğu 'düzen' ve 'gaye'lilikten hareket etmektedir. Teleolojik kanıt, dünyada gözle görülebilir bir düzenliliğin ve amaçsallığın bulunduğunu; bunun da ancak Tanrı'nın yaratmasıyla gerçekleşebilmiş olabileceğini öngörmektedir.¹⁵¹ Berkeley'in teleolojik kanıtının hareket noktası, *esse est percipi* ilkesi değildir. Berkeley'in diğer kanıtlarının çıkış noktası, insan algısının ve iradesinin var olanları açıklamada yetersiz olduğu kabulü iken, o, teleolojik kanıt âlemdeki düzenlilikten Tanrı'nın varlığına ulaşmaktadır. Nitekim Berkeley, âlemdeki düzeni, Tanrı'nın insanlarla konuştuğu "ilahî görsel bir dil"olarak ifade etmektedir. Berkeley, ilk eserinde buna referansta bulunmaktadır:

Bütünlüklü olarak baktığımızda, görüntü objelerinin doğanın yaratıcısının evrensel bir dili olduğu sonucuna varabiliriz. Doğada, bedenlerimizin sağlığını koruyabilmek ve bize zarar verebilecek şeyleri engelleyebilmek için zorunlu şeyleri edinebilmek amacıyla eylemlerimizi düzenlememiz söylenmiştir. Duyularımızdan aldığımız bilgiyle hayatın gidişatında yönümüzü buluruz. Bize nesneleri ifade ve temsil etme biçimleri, dilin sembollerle yaptığının aynısıdır. Bu semboller temsil ettiklerini doğaya benzerlikleriyle değil, deneyimin bize gözlemlemek zorunda bıraktığı alışkanlığa dayalı bağlantıyla belirtir.¹⁵²

Berkeley'e göre, Tanrı'nın bizimle konuştuğu optik dil, Tanrı'nın bilgisine, iyiliğine ve hikmetine taalluk etmektedir. Sürekli bir yaratma Tanrı'nın takdirinin ve gücünün doğrudan bir göstergesidir. Âlemde var olan düzenlilik, mekanik ilkelerle

¹⁵¹ Reçber, "Tanrı'nın Varlığının Delilleri", s.135.

¹⁵² Berkeley, "An Essay Towards a New Theory of Vision", s.62.

açıklanamaz.¹⁵³ İlk olarak, Berkeley argümanında âlemde var olan işaretleri algıladığından bahsetmektedir: “Görünmeyen düşünen şeyin varlığını çıkarım yapabildiğim gibi bazı görünür işaret ve simgeleri görüyorum. Tüm duyularımla bu işaret ve simgeleri algılıyorum.”¹⁵⁴ Daha sonra ise, bu işaretlerin Tanrı’yı ispatladığını ifade etmektedir: “Ve bu işaretler görünmeyen bir Tanrı’yı ispatlıyor, O’nun varlığına delalet ediyor. Bu işaret ve simgeler bir insanın varlığından çok daha belirgindir, çünkü her zaman ve her yerde Tanrı’nın varlığının işaretlerini algılayabiliyorum.”¹⁵⁵ Dolayısıyla, Berkeley, algıladığı bu işaretlerden hareketle, bizimle ilahi bir dille konuşan, ilahi bir zihnin varlığına ulaşmaktadır.¹⁵⁶ Âlemde var olan her şey Tanrı’nın varlığını yansıtan birer delildir. Berkeley, *Dialoglar*’da da, Tanrı’nın varlığına delalet eden düzenlilikten de bahsetmektedir:

Yeryüzünün doğal güzelliklerini seyre dalmak insana nasıl derin bir haz verir! Bunlara karşı düşkünlüğümüzü sürdürmek, canlı tutmak için değil midir, gecenin, peçesini onun yüzüne bir örtüp bir açması ve yeryüzünün mevsimlere göre giyimini değiştirmesi? Ne ustaca bir düzenle yerleştirilmiştir öğeler! Doğanın en alelade türünde bile ne büyük bir çeşitlilik ve yararlılık vardır! Hayvan ve bitki bedenlerinde nasıl bir incelik, bir güzellik, bir hünerlilik görülür! Bütün şeyler kendi özel amaçlarına olduğu kadar, bütünün karşıt parçalarını oluşturmaklığa da nasıl bir mükemmellikle uydurulmuşlardır! Ve hepsi de karşılıklı olarak birbirlerine yardım eder, destek olurken, aynı zamanda birbirlerini benzeyip güzelleştirmezler mi? [...] Doğanın o görünmeyen yaratıcısının evreni kuvveden fiile çıkarmakta (actuates) kullandığı yasalar işte böyle sıkıca belirlenmiş (fixed), böyle değişmezdirler. [...] Muazzam yapıyı meydana getiren büyük cisimler birbirlerinden ne kadar ayrı görünürlerse görünsünler, yine de gizli bir mekanizma marifetiyle, tanrısal bir sanat ve

¹⁵³ Berkeley, “Alciphron”, s.287.

¹⁵⁴ Berkeley, a.g.m., s.275.

¹⁵⁵ Berkeley, a.g.m., s.275.

¹⁵⁶ Berkeley, a.g.m., s.277.

kudretle karşılıklı bir bağımlılık içinde birbirlerine raptedilmişlerdir; [...]
Bütün bu muazzam sistem dille anlatılamayacak ve akılla
düşünülemeyecek kadar güzel ve görkemli değil midir? ¹⁵⁷

Görüldüğü gibi Berkeley, âlemi ve onun içindeki varlık gruplarının varlıkta olmalarının müsebbibi; sevk ve idarecisi ve onları varlıkta tutan aşkın güç olarak Tanrı'yı görmektedir. ¹⁵⁸ Berkeley'e göre, dünyadaki tasarım, kanun ve düzenin varlığı onun bir zihne bağlı olduğunu göstermektedir. Âlemde Tanrı'nın koyduğu düzen olmaksızın, karışıklık meydana gelecektir. ¹⁵⁹

2. İtirazlar

Berkeley'e yöneltilen eleştirilerden biri, Berkeley'in metafizik sisteminde, hem âlemin varlık nedeni olarak hem de âlemin varlığının sürdürücüsü olarak yer verdiği zihnin mahiyeti hakkında çok az bilgi verdiği yönündedir. Berkeley, âlemdeki doğal düzenin faili olarak gördüğü zihne, sonsuzluk, ezelîlik ve ebedîlik, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her yerde hazır ve nâzır olmak gibi, teizmin Tanrı'sının genel niteliklerini atfederek bu zihni geleneksel Hristiyan Tanrı'sıyla özdeşleştirmiştir. Buradaki eleştiri konusu, bu zihnin hangi gerekçeyle Tanrı'nın zihni olduğuna dair bir açıklama getirmemiş olduğudur. ¹⁶⁰ Buna ek olarak, bazı Berkeley yorumcuları Berkeley'e karşı, onun duyu idelerinin nedeni olarak bahsettiği zihnin var olduğunu kabul etsek bile, bu durumda birden fazla zihinden bahsetmenin mümkün olup olamayacağı yönünde bir eleştiri yöneltmektedir. ¹⁶¹ Mackie, materyalistlerin bilgiyi birbiriyle etkileşimde bulunan birçok cisme referansla

¹⁵⁷ Berkeley, *Diyaloglar*, s.63-65.

¹⁵⁸ Açıköz, *a.g.e.*, s.237.

¹⁵⁹ John Russell Roberts, *A Metaphysics for the Mob: The Philosophy of George Berkeley*, (New York: Oxford University Press: 2007), s.84.

¹⁶⁰ Urmson, *a.g.e.*, s.62-63.

¹⁶¹ Dancy, *a.g.e.*, s. 39; Tipton, *a.g.e.*, s. 299; George Pitcher, *Berkeley: The Argument of the Philosophers*, (London: Routledge, 1977), s.133-134.

koyarken, Tanrı'ya ontolojik olarak var olanlardan farklı bir varlık statüsü vermektedir. Ayrıca Berkeley'e göre Tanrı, âlemdeki değişmez düzenin açıklayıcısıdır. Berkeley, birçok yerde ateizme karşı olduğunu ifade etmektedir. Berkeley'in düşünceleri bütünlüklü olarak değerlendirildiğinde onun hangi gerekçeyle bu zihni Tanrı'nın zihniyle özdeşleştirdiği anlaşılabacaktır.

Teizmin Tanrı tasavvurunun en temel iddiası Tanrı'nın birliğidir. Nitekim bu iddiaya göre, en az ve en fazla bir Tanrı var olabilir. Tanrı'nın yokluğu imkânsız olduğu gibi, O'nun birden fazla olması da aynı şekilde imkânsızdır.¹⁶⁶ Dolayısıyla, duyu idelerini nedeneleyen birden fazla zihnin olup olmadığı konusunda Berkeley'e göre, yalnızca bir zihnin var olduğu söylenebilir. Bunun yanısıra, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mutlak irade sahibi birden fazla zihnin var olduğunu düşündüğümüzde, bu zihinlerin irade ve güçlerinin çatışmaları kaosa neden olabilecektir. Bu nedenle, âlemdeki düzen ve istikrar birden fazla zihnin varlığı ile açıklanamaz. Aynı zamanda Berkeley birçok kez Tanrı'nın sınırsız olduğunu söylemektedir. Tanrı'nın sınırsız olduğunu düşündüğümüzde birden fazla Tanrı birbirini sınırlandıracaktır. Dolayısıyla, birden fazla zihin düşüncesinin Berkeley'in Tanrı tasavvuruna uygun olmadığı çıkarılabilir.

Berkeley'in sisteminde, insanın bedensel hareketlerinin de birer ide olduğunu düşünebiliriz. Duyu idelerinin nedeninin Tanrı olduğu bu sistemde, insanın eylemlerinin gerçek failinin kim olduğu sorusunun Berkeley'in felsefesi açısından açıklanması gerektiğini düşünenler¹⁶⁷ mevcuttur. Örneğin, kolumu oynattığımda Tanrı'nın idelerinde değişiklik meydana geliyor mu veya işlenen bir suçun gerçek

¹⁶⁶ Mehmet Sait Reçber, "Tanrı ve Sıfatları", ed. Recep Kılıç, *Din Felsefesi*, (Ankara: Ankuzem, 2013), s. 63.

¹⁶⁷ Dicker, *a.g.e.*, s.236; Urmson, *a.g.e.*, s. 64; Mackie, *a.g.e.*, s.78.

faili kimdir? Berkeley, *Berkeley's Commonplace Book*'ta şöyle söylemektedir: "... Nedenlemediğimiz halde meydana gelen şeyler vardır. Dolayısıyla onları nedenleyen ve bizde bu algıları irade eden başka bir varlık vardır." ¹⁶⁸ Berkeley'in bu düşüncesiyle alakalı olarak Tipton'a göre, pasif gözlemcilerin bazı eylemlerinden nedensel olarak sorumlu olup olmayacağı meselesi onun düşüncesini bir problemle karşı karşıya bırakmaktadır. ¹⁶⁹ Tipton, öncelikle bu konudaki tartışmayı ortaya koyup, sonucunda meseleyi iradeye yer vererek çözmektedir. Tipton'a göre, Berkeley, bir fail olduğumuzun ve bir şeyler yapabildiğimizin farkına varabildiğimizden bahsetmektedir. Bu durumda düşüncelerim üzerinde bir güce sahipsem ¹⁷⁰, aynı zamanda şeyler üzerinde de bir güce sahip olabilirim. İstediğimde, zihinsel bir görüntü meydana getirme gücüne sahibim. Bir taş atarak, parmağımı bükerek, cam kırarak duyulur dünyada bazı değişikliklere neden olabiliyorum. Dolayısıyla, insanlara ait fiziksel hareketler idelerde değişiklik meydana getirmektedir. Kolumu oynatmam iradem tarafından nedenlenerek, duyulur dünyada değişikliğe neden olan bir olaydır. Tipton'a göre, Berkeley, insanların şeyleri meydana getirmesi ile ilgili olarak düşünceler üzerindeki gücünden bahsederken, bir kişi taş attığında meydana gelen kolun hareketi ve dolayısıyla taş üzerinde meydana gelen değişiklik sebebiyle, kişinin değişiklik yapabilme kapasitesinden veya gücünden bahsetmemektedir. ¹⁷¹ Eğer Berkeley, bir kişinin kolunu oynattığında bir değişikliğe neden olduğunu kabul ediyorsa, bu durumda o kişinin kolu, bir şeyin

¹⁶⁸ Berkeley, *Berkeley's Commonplace Book*, s.58.

¹⁶⁹ Tipton, *a.g.e.*, s.309.

¹⁷⁰ Berkeley, *İlkeler*, 28, s.52.

¹⁷¹ Tipton, *a.g.e.*, s.309.

meydana gelmesini nedenlemiş olacaktır. Böylece Berkeley, duyulur şeylerin neden olabileceğini kabul etmek zorunda kalacaktır.¹⁷²

İnsanın, eylemlerinin gerçek faili olup olamayacağı ile ilgili bu tartışmaya Berkeley, *Diyaloglar*'da yer alan bir pasajda açıklık getirmektedir. Hylas, Philonous'a Tanrı'yı doğadaki bütün hareketlerin dolaysız yapıcısı saymakla, Tanrı'yı bir takım kötülüklerin veya günahların faili yapmış olduğu eleştirisini yöneltmektedir. Philonous, böyle bir şeyi Tanrı'ya atfetmenin makul olmadığını dile getirmektedir. Philonous'a göre, günah ya da ahlak bozukluğu dışa dönük fiziksel fiilden ibaret olmayıp, böyle davranışlar iradenin, aklın ve dinin yasalarından sapmasıdır. Dıştan bakıldığında, adam öldürmekle aynı şey olan savaşta bir düşmanı öldürmek, ya da suçlu birini yasal olarak idam etmek, bu açıdan günah sayılmaz. Dolayısıyla Tanrı'yı bazı davranışların nedeni saymak, onu günahın faili haline getirmez.¹⁷³ Ayrıca Berkeley'e göre, düşünen, akıllı varlıklara davranışları sırasında kullandıkları bazı güçler atfetmenin çelişkili bir yanı yoktur. Bu güçler Tanrı'dan gelse bile, doğrudan doğruya düşünen, akıllı varlıkların kendi iradelerince yönetilirler, bu ise onları fiillerindeki suçlardan sorumlu kılmaya yeter.¹⁷⁴ Dolayısıyla, parmağımı oynatarak bir kalemin yerini değiştirdiğimi düşündüğümde, bunu yapma gücüne sahibim ve burada iradeden sonra meydana gelen bir olay söz konusudur. Berkeley burada iradeye nedensel bir rol vermiştir.¹⁷⁵

Diğer taraftan, yukarıda bahsettiğimiz itirazla alakalı olarak Mackie'nin işaret ettiği bir başka mesele, insanların bazı eylemleri sonucunda meydana gelen

¹⁷² Tipton, *a.g.e.*, s.310.

¹⁷³ Berkeley, *Diyaloglar*, s.103-104.

¹⁷⁴ Berkeley, *a.g.e.*, s.104.

¹⁷⁵ Tipton, *a.g.e.*, s.310.

değişikliklerin Tanrı'nın idelerinde de değişiklik meydana getirip getirmemesiyle ilgilidir.¹⁷⁶ Mackie'ye göre, fiziksel dünyada değişiklik yapabildiğimize göre analogik olarak Tanrı'nın idelerinde de değişiklik yapabilmemiz gerekmektedir. Çünkü sahip olduğum tüm duyu idelerini zihnime Tanrı koymasına rağmen, bunlardan bazıları eşzamanlı olarak benim Tanrı'nın zihnine koyduğum idelerdir. Elimi oynattığımda böylelikle Tanrı'nın birkaç idesini değiştirebilmekteyim. Bu değişikliği zihinden zihne bağlantı yoluyla gerçekleştirebilmekteyim. Sadece nötr fiziksel objeleri değiştirerek değil, bu objelerin idelerini değiştirmem zihinden zihne bağlantı yoluyla olabilmektedir. Mackie, her ne kadar Berkeley, bunu kabul etme konusunda gönülsüz davranacak olsa da onun sisteminin zorunlu olarak bu sonuca varacağını iddia etmektedir. Mackie'ye göre makul olan zihnimizin Tanrı'nın zihnini doğrudan kontrol ettiğini söylemektir.¹⁷⁷

Tanrı'nın sınırlı zihinlerde duyu idelerini nedenlemesiyle alakalı olarak Mackie'ye ait başka bir eleştiriden söz edilebilir. Mackie'ye göre, Tanrı'nın bizde ideleri nedenlemesi bazı materyallerin varlıklarını algılama konusunda açıklama getirse bile, dış dünyadaki bazı olayların süreçlerini açıklayamamaktadır.¹⁷⁸ Tanrı'nın duyu idelerini doğrudan nedenlemesi, anatomik ve fizyolojik varlıkların bir dizi halinde gerçekleşen fonksiyonlarını ortadan kaldırmış olmaktadır. Örneğin, nesnelerin oldukça gerçek bir temsiline neden olan görsel algı için, nesneden başlayıp ışık ışınları vasıtasıyla gözün lenslerine, retinaya, optik sinirlere ve görsel kortekse uzanan bir sıra vardır. Dış dünyada meydana gelen birçok olayın nasıllığı benzer dizilerle açıklanmaktadır. Fakat Berkeley'in tezinde, görme

¹⁷⁶ Mackie, *a.g.e.*, s.78.

¹⁷⁷ Mackie, *a.g.e.*, s.78.

¹⁷⁸ Mackie, *a.g.e.*, s.77.

duyusu Tanrı tarafından doğrudan zihnimize bir ide olarak koyulduğunda, bu sıradaki ilk adımla son adım arasında bir alakasızlık meydana gelmektedir. Ayrıca, beyindeki süreçler ve deneyimlerimiz arasındaki görünür nedensel bağlantıyı anlayamamamız materyalizm açısından bir zorluk olsa bile, burada Berkeley'in ortaya koyduğu teistik hipotez için daha büyük bir zorluk vardır ki bu süreçlerdeki nedensel bağlantıyı bütünüyle açıklamamaktadır.¹⁷⁹

Mackie'nin eleştirisi, Berkeley'in ruh-beden probleminde durduğu konum açısından değerlendirilebilir. Düşünme ve diğer zihinsel olguların gerçek doğasının ve kaynağının ne olduğu üzerine yapılan araştırma, materyalizm ve düalizm olmak üzere birbirinden tamamen farklı iki temel görüşle sonuçlanmıştır. Materyalizme göre, zihinsel olguların gerçek referansı bedenimiz veya bunun bir parçası olan beynimizdir. Düalizme göre ise, insan birbirine indirgenemeyen iki temel bileşenden oluşur: maddi beden ve maddi-olmayan ruh. Düalizmin en yaygın formu olduğu düşünülen “Cevher Düalizm”ine göre, zihinsel ve fiziksel olmak üzere iki düzlem bulunmaktadır. Bu iki düzlem birbirine indirgenemez ve birbirlerinden ontolojik olarak bağımsız olduklarından bunlar arasında herhangi bir örtüşüm söz konusu olamamaktadır. Bununla beraber, bu iki varlık düzlemi eş zamanlı ilişkiler içinde bulunabilmektedir.¹⁸⁰

Berkeley, ruh-beden problemine yaklaşımıyla düalistlerden ayrılmaktadır. Berkeley, bütün bedensel olayların, sözgelimi algı esnasında duyu organlarımızdaki faaliyetin, yalnız zihnî faaliyet tarafından meydana getirildiğini söylemektedir. Ona

¹⁷⁹ Mackie, *a.g.e.*, s.78.

¹⁸⁰ Mehmet Sait Reçber, “Düalizm, Swinburne ve Foster”, *İslâmî Araştırmalar*, 13:2 (2000), s.203.

göre, ne oluyorsa sadece zihinde (*mind*) olmaktadır.¹⁸¹ Dolayısıyla, Mackie'nin bahsettiği anatomik ve fizyolojik bazı hadiseler Berkeley'e göre zihinsel olarak tasvir edilen birer algıdır. Ve bu algının arkaplanı, Tanrı tarafından gerçekleştirilmektedir. Aksi takdirde Mackie'nin iddia ettiği keşifler de olmayabilirdi. Berkeley'in ortaya koyduğu şey, fiziksel nesnelerin ya da fizyolojik süreçlerin Tanrı'nın zihninden bağımsız olamayacağıdır. Tanrı ezeli ilmiyle fiziksel süreçleri bilir ve iradesiyle sınırlı zihinler için bilinir hale getirir. Dolayısıyla Berkeley'in bu hususta, ancak Tanrı'nın nedenlemesiyle gerçekleşebilecek bu süreçleri inkâr ettiğinden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Tanrı'nın İdeleri Mümkün Mü?

Tanrı'nın aktif bir varlık olması ve idelerin ise pasif varlıklar olması ile ilgili olarak Berkeley, idelerin Tanrı'nın mahiyetinin veya cevherinin bir parçası olduğunu kabul etmemektedir. Bununla beraber algıladığımız şeylerin Tanrı tarafından bilindiği Berkeley'in temel bir iddiasıdır. Berkeley Malebranche'a atfettiği, her şeyi Tanrı'da gördüğümüzü iddia eden görüşe¹⁸² karşıdır. Berkeley, tamamen pasif ve hareketsiz şeyler olan idelerimizin, sırf aktif, pasif olmayan ve bölünmez bir varlık olan Tanrı'nın mahiyetinin ya da cevherinin bir parçası olmasının anlaşılır

¹⁸¹ Shaffer, Jerome A., *Zihin Felsefesi*, çev. Turan Koç, (İstanbul, İz Yayıncılık, 2005), s. 63-64.

¹⁸² Berkeley, *a.g.e.*, s.69. Berkeley, zaman zaman eserinde Malebranche'la kendisi arasındaki farklılığa işaret ederek, Malebranche'ın bir dış dünyanın varlığını kabul ettiğini, oysa kendisinin bunu reddettiğinden bahsetmektedir. Berkeley'e göre Malebranche düşüncesini soyut genel ideler üzerine kurmaktadır. Malebranche'a göre ruh ve madde tamamiyle birbirinden ayrı cevherler olduğu için, insanın ruhi yetileriyle duyulur varlıkları algılaması ve onlar hakkında bilgi elde etmesi mümkün değildir; gerçekte duyulur varlıklar da ruh tarafından algılanamaz bir yapıdadır. Ayrıca duyulur varlıklar hakkında bilgi edinmemizi sağladığı söylenen duyularımız tamamiyle kusurlu ve yanıltıcıdır. Bizim duyulur varlıklar hakkında bilgiye ulaşmamızı sağlayan doğrudan neden, evreni sahip olduğu bilgiyle yoktan yaratan Tanrı'dır. Yaratılmış olan bütün varlıkların ideleri Tanrı'nın bilgisinde tam bir gerçekliğe sahiptir. Bu nedenle ruh ve madde arasında herhangi bir ilişki ve etkileşim olmadığına göre, insanın duyulur varlıklar hakkında ide elde etmesinin tek yolu bu varlıkların Tanrı'nın bilgisindeki idelerini edinmektir. Duyulur varlıklar vesile nedenler olup, biz idelerimizi Tanrı'nın bilgisine müracaat ederek elde edebiliriz. İsmail Çetin, "Berkeley İmmateryalizminin Dayandığı Argümanlar", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13:2 (2004), ss. 270-298.

olmadığını düşünmektedir. Algıladığımız şeyler, kendi idelerimizdir. Hiçbir ide bizim zihnimizin dışında var olamaz. Yalnız, irademizle seçmediğimiz ideleri meydana getiren biz olmadığımız için, onları, iradesiyle görülür, duyulur kılan başka bir zihinde var olmaları gerekir.¹⁸³ Berkeley, şeyleri Tanrı'nın akılla kavranılabilen cevherinde onları temsil eden her neyse onu algılayarak gördüğünü söylememektedir. Berkeley'e göre, "bütün algıladığımız şeyler, sonsuz bir zihnin anlayış melekesiyle bilinen ve iradesiyle yaratılmış şeylerdir."¹⁸⁴ Tanrı bilir fakat bizde olduğu gibi ideler Tanrı'ya duyu yolu ile ulaşmaz. Tanrı bilinebilir her şeyi bilmesiyle mükemmeldir. Ancak, duyulara sahip olmak Tanrı'nın mükemmelliğine aykırıdır.¹⁸⁵ Berkeley burada Tanrı'nın idelere duyu yoluyla sahip olmadığını söylemektedir. Tanrı, sınırlı zihinler gibi acı çeken bir varlık değildir, fakat her türlü acıyı ve acının sınırlı zihinler için ne anlam ifade ettiğini bilir.¹⁸⁶ Berkeley'in Tanrı'nın duyulara sahip olmadığını (Tanrı'nın acı çekmemesi gibi) ifade etmesi, onun antropomorfik bir Tanrı anlayışına sahip olmadığını göstermektedir.¹⁸⁷

Varlıklar Tanrı'nın var kılıcı bilgisiyle bilinerek var olmakta ve varlıkta kalmaktadırlar.¹⁸⁸ Berkeley, algıladığımız şeyleri Tanrı'nın bilgisi ile açıklamaktadır. Tanrı'nın bilgisini ise Tanrı'nın ideleriyle açıklamaktadır. Ancak, ideler Tanrı için nasıl mümkün olacaktır? Tanrı'nın, algısız bilebileceği şeyleri algıyla bilebileceğini söylemek, yarattığı şeyleri yarattıktan sonra bilmesi gibi bir sonuca varabilir. Berkeley'e göre bilgi, zihnin ideler aracılığıyla gerçekleştirdiği bir faaliyet olduğu

¹⁸³ Berkeley, *a.g.e.*, s.70.

¹⁸⁴ Berkeley, *a.g.e.*, s.71.

¹⁸⁵ Berkeley, *a.g.e.*, s.110.

¹⁸⁶ Berkeley, *a.g.e.*, s.109.

¹⁸⁷ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.142.

¹⁸⁸ Çetin, *a.g.e.*, s.102.

için, ilahî bilgi Tanrı'nın idelere sahip olup olmaması yönünden ele alınmalıdır ve bu da ilahî idelerin mümkün olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Berkeley, Tanrı'nın şeyleri bizim algıladığımız gibi duyu ile algılamadığını söylerken, bu, Warnock'a göre Tanrı'nın zihnindeki idelerin bizim zihnimizdeki idelerin aynısı olmadığını göstermemektedir. Dolayısıyla, duyu ile algılamaması bir şey, Tanrı'nın ideleriyle bizim idelerimizin aynı olup olmaması başka bir şeydir. Ya da, Tanrı'nın ideleriyle bizim idelerimiz aynıysa, Tanrı algıladığımız her bir idenin bir kopyasını mı algılamaktadır? Dolayısıyla, Tanrı'nın zihninde var olduğu söylenen gerçek dünyanın bizim sahip olduğumuz idelerin bir benzeri olan idelerden oluştuğu söylenemez mi?¹⁸⁹ Warnock'a göre, Berkeley'in sisteminde bu konuların tamamen anlaşılması mümkün görünmemektedir.

J. D. Mabbott'a göre Berkeley'in felsefesinde, zihnimizde hayal gücümüzün idelerini hayal ederek meydana getirebiliyoruz, duyu verilerimiz ise Tanrı tarafından zihnimizde meydana getirilmektedir. Bu durumda, Tanrı'nın kendi idelerini hayal ederek meydana getirdiğini düşünebilir miyiz? Mabbott'a göre, Berkeley açısından, hayal gücünün algıyı öncelediğini söylemek zor görünmektedir.¹⁹⁰ Bunun yanı sıra, Mabbott'a göre, "Zihin özsel olarak aktif ve algılama özsel olarak pasifse, zihnin varlığı algılamak olamaz."¹⁹¹ Bu nedenle Tanrı'nın algılaması yaratma ve irade etme anlamına gelmektedir. İmamoğlu'nun belirttiği gibi, Mabbott'un, Berkeley'in Tanrı'nın algılayan bir varlık olduğunu ileri sürmesinin nedeni okuyucularına kendi

¹⁸⁹ Warnock, *a.g.e.*, s.124.

¹⁹⁰ J. D. Mabbott, "The Place of God in Berkeley's Philosophy", *Journal of Philosophical Studies* 6:21 (1931), s.21.

¹⁹¹ Mabbott, *a.g.m.*, s.20.

sistemini anlaşılır kılmayı amaçlamasıdır.¹⁹² Sonuç olarak Mabbott, ilahî idelerin mümkün olmadığını veya ilahî idelerin Berkeley'in sisteminin özsel bir parçası olmadığını düşünmektedir.¹⁹³

Ancak bilindiği gibi Berkeley Tanrı'nın ilminin ezeli olduğu söylemektedir. Berkeley'in düşüncelerinde Tanrı'nın idelere hangi şekilde sahip olduğu ve Mabbott'un iddia ettiği gibi Tanrı'nın kendi idelerini hayal ederek meydana getirmiş olabileceği ile ilgili bir açıklama yoktur. Dolayısıyla Berkeley'in açık bir şekilde ifade etmediği bir düşüncenin Berkeley'in felsefesinden çıkarıp çıkarılamayacağı ayrı bir tartışma konusudur. Mabbott Tanrı'nın algılamadığını, bunun yerine irade ettiğini vurgularken, algılamanın özsel olarak pasif olduğunu söylemektedir. Ancak Berkeley, sonlu/sınırlı insan zihni ile Tanrı'nın zihni arasında algılama konusunda bir ayrım yapmamaktadır. Berkeley'e göre zihin aktif bir varlıktır. Algılama zihinlerin özsel bir niteliği ise, bu Tanrı'nın zihni için de söz konusudur.

Mabbott'un bir diğer eleştirisi, Tanrı'nın ideleriyle bizim idelerimiz arasında ne tür bir ilişki olduğu ile ilgilidir. Örneğin sahip olduğum masa idesine Tanrı'nın benden önce sahip olacağını düşünmek tekabüliyet teorisi açısından bazı problemlere yol açmaktadır. Bu durumda, Berkeley'in maddeye yönelttiği tüm eleştiriler tekabüliyet teorisi için de geçerli olacaktır.¹⁹⁴ Kendi algıladığımız ideleri başka şeylerle nasıl kıyaslayabiliriz? Mabbott'a göre, eğer bizim idelerimizin gerçekliği Tanrı'nın idelerinin bir temsiliyse, Berkeley'in temel iddiası olan doğrudan algı teorisi başarısız olacaktır. Örneğin, bir masa idesine sahip olmadan önce Tanrı ona

¹⁹² Tuncay İmamoğlu, "Berkeley, George", ed. Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, (İstanbul: Etik Yayınları, 2004), s.329.

¹⁹³ Mabbott, a.g.m., s.20.

¹⁹⁴ Mabbott, a.g.m., s.22.

sahip olacaktır. Bu durumda algıladığım şey, fiziksel bir nesne olacaktır ki bu da Berkeley'in sürekli olarak karşı çıktığı maddenin var olduğu sonucuna ulaşacaktır. Dolayısıyla, idelerimizle Tanrı'nın idelerini özdeşleştirmiş olacağız.¹⁹⁵

Mabbott'un yeterince açık olmayan bu itirazına göre, Tanrı'nın zihninde ezeli olarak var olan bir idenin sınırlı insan zihinleri tarafından algılanarak (Tanrı tarafından algılanabilir hale getirilerek), Tanrı'nın zihnindeki ideyle aynı ide olması, doğrudan algılama teorisi açısından ne gibi bir probleme yol açabilir? Berkeley'in ifadesiyle:

... bütün objeler Tanrı tarafından ezeli ve ebedi olarak bilinirler, yani başka bir deyişle onun zihninde ezeli ve ebedi bir varlığa sahiptirler: ama yaratıklar için daha önce algılanamaz olan şeyler, Tanrı'nın bir buyruğu ile algılanabilir hale geldikten sonra, artık şeylerin yaratılmış zihinlere göre de rölatif bir varlığa kavuştukları söylenebilir.¹⁹⁶

Dolayısıyla, Berkeley burada algıdan bağımsız bir şey söylememektedir. Berkeley'in idealizminin sınırları içinde, Tanrı'nın ideleriyle bizim idelerimizin aynı olduğunu, diğer bir ifadeyle Tanrı'nın bilgisiyle bizim bilginin belli ölçüde örtüştüğünü söylemek mümkün görünmektedir. Ancak Tanrı'nın bilgisinin kuşatıcı bir bilgi olduğunu düşündüğümüzde, Berkeley, Tanrı'nın sahip olduğu tüm idelere sahip olduğumuzu da söylememektedir.

Winkler, ilahî idelerin mümkün olduğunu savunmaktadır. Ona göre, ilahî ideler Tanrı'nın bizde nedenlediği idelerin aynısı olup, Tanrı'nın ideleri bizde nedenlediği idelerin arketipleridir (*archetypes*). Tanrı, *neden* olduğu için onun

¹⁹⁵ Mabbott, a.g.m., s.23.

¹⁹⁶ Berkeley, *Diyaloglar*, s.126.

idelerinin ilk örnek veya arketip olduğu söylenebilir.¹⁹⁷ Görüldüğü gibi Winkler, Mabbott'un görüşünü kabul etmemektedir. Winkler'e göre, eğer doğrudan algı teorisi, algılayanın nesnelerle doğrudan bağlantı kurmasını gerektiriyorsa, o zaman Berkeley'in teorisi zaten doğrudan algılamaya dayanmayacaktır.¹⁹⁸ Winkler, Berkeley'in algı teorisine göre, nesnelerle doğrudan olmayan bir bağlantı içinde olduğumuzu ifade etmektedir. Berkeley'e göre, doğrudan algılama yalnızca kendi idelerimizi algılamakla gerçekleşir. Doğrudan algılama çıkarımsız tüm algılarımızı içine alır. Bunun yanısıra, Berkeley'in fiziksel nesnelerin varlığını inkâr etmediğini ve onun ısrarla vurguladığı hususun nesnelerin Tanrı'nın zihninden bağımsız olmadığı düşüncesi olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Berkeley, *esse est percipi* diyerek, Çetin'in ifadesiyle: “duyulur varlıkların hem varoluşlarını hem de varlıklarını sürdürmelerini ezeli-ebedî zihnin var kılıcı bilgisine borçlu olduklarını anlatmak istemektedir.”¹⁹⁹ Berkeley'in Tanrı'nın varlığını ispatlamak amacıyla ortaya koyduğu bir akıl yürütme de, “duyulur varlıkların bilinebilirliği” şeklinde ifade edilebilir.²⁰⁰ Bu akıl yürütmeye göre göre:

... duyulur varlıkların insanlar tarafından algılanıyor olmaları bu varlıkların var oluşlarının nedeni değildir. Bu demektir ki, duyulur varlıklar dış dünyada var oldukları halde, onların insanlar tarafından hiçbir şekilde algılanmamaları da pekâlâ mümkündür. Eğer insan bilgisinden bağımsız olarak var olan bir takım duyulur varlıklar bulunmaktaysa ve insan, var oluşlarında herhangi bir etki sahibi olmadığı bu varlıkları algılayabiliyorsa, söz konusu varlıkların insanlar tarafından algılanmasını ve bilinmesini sağlayan hârici bir nedenin var olması

¹⁹⁷ Winkler, *a.g.e.*, s. 228.

¹⁹⁸ Kenneth P. Winkler, *Berkeley: An Interpretation*, (Oxford: Oxford University Press, 1989), s.234.

¹⁹⁹ Çetin, *a.g.e.*, s.119.

²⁰⁰ Çetin, *a.g.e.*, s.103.

zorunludur. Bu neden de Berkeley'e göre, sonsuz bilgisiyle duyulur varlıkların var olmasını sağlayan Tanrı'dan başkası değildir. ...²⁰¹

Sonuç olarak, Berkeley'in, Tanrı'nın idelere sahip olup olmadığı konusunda yeterli açıklamayı vermediği söylenebilir. Ancak Berkeley'e göre şu açıktır ki, bütün objeler Tanrı tarafından ezelî ve ebedî olarak bilinirler.²⁰² Nesneler, Tanrı'nın onları bilmesi ve kavraması bakımından, Tanrı'nın zihninde ezelî olarak vardır. Nesnelerin sonlu zihinler için varlığa gelişi ise, Tanrısal bir iradeyle mümkün olabilir.²⁰³ Berkeley, verdiği bir ağaç örneğinde ağacın sınırlı zihinlerden bağımsız varlığını Tanrı'nın zihnine bağlı olduğu ile açıkladığı ifadelerde sırasıyla ilk olarak Tanrı'nın bilip kavradığını, daha sonra da algıladığını ifade etmektedir.²⁰⁴ Berkeley, bilmek-kavramak ve algılamak arasında bir ayrım yapmamaktadır.

Berkeley'e göre tüm varlıklar ve meydana gelen her şey Tanrı'nın zihninde meydana gelmektedir. Her şey O'nun iradesine bağlıdır. Tanrı'nın iradesine ve algısına başvurmadan Berkeley'in düşünceleri açıklanamaz.²⁰⁵ Ancak bununla beraber açık olmayan husus, Tanrı'nın sahip olduğu bilginin mahiyeti ve Tanrı'nın bu bilgiye hangi yolla sahip olduğudur.

Pasiflik kanıtına en önemli eleştirileri yönelten bir başka isim de, Jonathan Bennett'tir. Bennett'in eleştirilerine geçmeden önce konuyu daha iyi anlamak için onun argümanı nasıl formüle ettiğine değinmek gerekmektedir:

1. İrademin etkisi olmadan duyu idelerim zihnime dahil oluyor.

²⁰¹ Çetin, *a.g.e.*, s.102.

²⁰² Berkeley, *a.g.e.*, s.126.

²⁰³ Berkeley, *a.g.e.*, s.128.

²⁰⁴ Berkeley, *a.g.e.*, s101.

²⁰⁵ Warnock, *a.g.e.*, s.125.

2. Bir ide, zihninde ideleri meydana getiren bir varlığın iradesi tarafından nedenlenerek var olmak zorundadır.
3. Duyu idelerim, benden başka bir varlığın iradesi tarafından zihnimde var olmuştur.²⁰⁶

Bennett'e göre, Berkeley'in pasiflik kanıtı bazı açılardan problemli görünmektedir. Berkeley, "bazı ideler benim iradem tarafından yaratılmamıştır" dedikten sonra, doğrudan, "onları üreten başka bir zihin vardır" sonucuna geçiş yapmaktadır.²⁰⁷ Ancak Bennett'e göre, argümanda semantik anlamda daha büyük bir sorun mevcuttur. Buna göre, Berkeley'in "-e bağlı olmak" anlamına gelen "*depend on*" kelimesini birçok yerde muğlak bir şekilde kullanmasıdır. Berkeley'in eserlerinde, *depend* kelimesi, sahiplik ve nedensellik anlamlarını ihtiva eden iki farklı şekilde kullanılmıştır. Bennett'e göre, sorun Berkeley'in bu muğlaklığın farkında olmamasıdır.²⁰⁸

Depend kelimesinin olumlu olarak kullanıldığını farzedelim; "I, S'ye bağlıdır (*I depends on S*)" ifadesi, hem "I'nın sebebi S'dir." ve hem "S, I'ya sahiptir." anlamını karşılamaktadır.²⁰⁹ Ayers'e göre Berkeley, *depend* kelimesini rastgele kullanarak nedensel ve ontolojik bağı birbirine karıştırmıştır.²¹⁰ Bennett, *İlkeler*'in 56. pasajındaki şu nedensel ve sahiplik kullanımlarını ele almaktadır:

... İnsanlar algıladıkları ideaları kendi kendilerine oluşturmadıklarını, bunların içeriden istençlerine [iradelerine] bağlı olarak ortaya çıkmadıklarını görüp, bu ideaların ya da algı nesnelerinin zihinden

²⁰⁶ Bennett, *a.g.e.*, s. 165.

²⁰⁷ Bennett, *a.g.e.*, s. 166.

²⁰⁸ Bennett, *a.g.e.*, s. 167.

²⁰⁹ Bennett, *a.g.e.*, s.166-167.

²¹⁰ M. R. Ayers, "Divine Ideas and Berkeley's Proof of God's Existence", ed. Ernest Sosa, *Essays on the philosophy of George Berkeley*, (Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1987), s.120.

bağımsız, zihin olmaksızın var olduklarını savunmuşlar ve bu sözcüklerde bir çelişme bulunabileceğini hiç düşünmemişlerdir ...²¹¹

Bennett'e göre burada Berkeley "iradelerinin işleyişine bağlı olarak ortaya çıkmadıkları" (*not depending on the operation their wills*) ifadesinde nedensellik anlamını kast etmektedir. Sonucunda ise, "zihinden bağımsız var olduklarını" (*independent of and without the mind*) ifadesini kullanarak sahiplik anlamını kullanmıştır. Ona göre Berkeley burada doğru bir öncülden çelişkili bir sonuca varmaktadır. Ve bu nedenle argüman geçersizdir. Ona göre buradaki asıl orun Berkeley'in bu muğlaklığın farkında olmamasıdır.²¹² İrade, nedenselliğe işaret eden bir kavramdır. Bir zihnin idelere sahip olmasıyla, ideleri nedenlemesi, birbirinden farklı şeylerdir. İrade ve zihin, düşünen cevhere delalette bulunmakla beraber, irade düşünen cevherin eylem kapasitesine işaret ederken, zihin algılama kapasitesini de vurgulamaktadır.²¹³

Berkeley, *İlkeler*'in 146. maddesinde, algıladığımız idelerin ya da duyumların çok büyük bir bölümünün insan iradesine bağlı olmadığından bahsetmektedir. İdelerin insan iradesine bağlı olmadığından hareketle, onlara neden olan başka bir zihnin olduğu sonucuna varmaktadır. Bennett'e göre Berkeley, idelerin kendi başlarına var olamayacakları gerekçesiyle idelerin nedeninin insan iradesi olmadığı ve dolayısıyla, onların sahibi olan başka bir zihnin var olduğu sonucuna varmaktadır. Ancak Bennett'e göre, Berkeley'in idelerin nedenlenmiş olmasından sahiplik

²¹¹ Berkeley, *İlkeler*, 56, s.68.

²¹² Bennett, *a.g.e.*, s.166.

²¹³ Bennett, *a.g.e.*, s.167.

manasına doğru zorunlu bir çıkarım yapması ilgisiz bir sonuç olmakla birlikte, bir çelişkiye neden olarak argümanı geçersiz hale getirmektedir.²¹⁴

Fakat Berkeley'in kelimeyi genel kullanımında ise, nedensellik anlamı sahiplik anlamını içermektedir. Yani nedensellikte sahiplik anlamı da kast edilebilir. Ancak sahiplik nedenselliği kapsamamaktadır. Dolayısıyla Berkeley kelimenin nedensellik manasını içeren öncülden sahiplik manasını içeren öncüle ulaştığı için ve bunun yanısıra bu kavramların birbirinden çok da alakasız olmadığı düşünüldüğünde mesele Bennett'in ve Ayers'in iddia ettiği gibi ciddi bir mesele olarak görünmemektedir.

Görüldüğü gibi bu bölümde, Berkeley'in, *esse est percipi* ilkesini temel aldığı pasiflik kanıtı bağlamında nedensellikten hareket ettiği argümanını ele almaya çalıştık. Açıköz'ün de belirttiği gibi, "varlıklara dair ontolojik statüdeki açıklamalar dikkate alındığında ampirist gelenekte yetişen Berkeley, bunu epistemolojik zemine çekerek değerlendirip, onun epistemoloji merkezli ontolojik sonuçlarını ortaya koymuştur."²¹⁵ Bunun yanısıra teleolojik kanıtta da ana hatlarıyla yer vermeye çalıştık.

Sonuç olarak, Berkeley pasiflik kanıtında da teleojik kanıtta da âlemden hareket eden nedensel bir akıl yürütme ortaya koymaktadır. Pasiflik kanıtı, Berkeley'in metafizik sisteminin sonunda zorunlu olarak ulaştığı bir sonuç olarak görülebilir. Teleolojik kanıtta ise Berkeley, âlemi Tanrı'nın insanlarla konuştuğu optik dil olarak görerek, gözleme ve tecrübeye dayalı bir kanıt ortaya koymuştur. Bu bölümde bu iki akıl yürütmeyi inceledikten sonra, süreklilik kanıtı geçebiliriz.

²¹⁴ Bennett, *a.g.e.*, s. 168.

²¹⁵ Açıköz, *a.g.e.*, s.237.

II. BÖLÜM

TANRI ve SÜREKLİLİK KANITI

Berkeley'in Tanrı'nın varlığı için ileri sürdüğü diğer bir kanıt süreklilik kanıtıdır. Pasiflik kanıtında olduğu gibi, süreklilik kanıtının isimlendirmesi de Jonathan Bennett'e aittir. Berkeley bu akıl yürütmesinde, algılanmamış nesnelerin statüsünü ihtiva eden bir argüman ortaya koymaktadır. Berkeley, süreklilik kanıtıyla beraber, felsefesine yöneltlen algılanmamış nesnelerle ilgili olan “aralıklılık itirazı”na (*intermittency objection*) cevap vermektedir. Bu bölümde evvela “aralıklılık itirazı”na değinilecektir. Daha sonra ise, süreklilik kanıtı buna yöneltlen eleştirilerle birlikte ele alınacaktır.

Berkeley'e göre, nesnelerin var olabilmesinin koşulu bir zihin tarafından algılanmış olmasıydı. Şeyleri algılayan zihnin insan zihni olduğunu düşündüğümüzde, insanın algılamadığı veya algılamayacağı bir zamanda nesneler var olmayı durduracak, algılandıklarında ise var olmaya devam edecektir. Diğer bir deyişle, her şeyin varlığının insan zihninin algılamasına bağlı olduğu bir sistemde, alem bütünüyle belli aralıklarda var olup belli aralıklarda varlığını sürdüremeyecektir. “Aralıklılık itirazı” olarak ifade edilen bu problem Berkeley'in sisteminde açıklanması gereken bir problemdir.²¹⁶ Berkeley, bu konudaki muhtemel eleştiriyi öngörerek eserinde bu meseleye değinmektedir:

... şeylerin her an yok edildikleri ve yeniden yaratıldıkları sonucunun çıktığı öne sürülerek karşı çıkılacaktır. Duyu nesneleri yalnızca algılanırken var olurlar; o halde ağaçlar bahçede, sandalyeler oturma odasında ancak çevrede onları algılayacak birisi olduğu sürece vardır.

²¹⁶ Dicker, *a.g.e.*, s.252.

Gözlerimi kapattığımda odadaki bütün eşya hiçe indirgenecek, yeniden yaratılmaları içinse gözlerimi açmam yetecektir. ...²¹⁷

Berkeley, *İlkeler*'in 48. maddesinde aralıklılık sorununu daha geniş bir şekilde açıklamaktadır:

... Duyu nesnelerinin algılanmaksızın var olamayacak idealardan başka şeyler olmadıklarını ileri sürdüğümüz doğru, ancak buradan yalnızca bizim tarafımızdan algılandıkları sürece var oldukları, başka zaman hiç var olmadıkları sonucuna varamayız, çünkü biz algılamıyorsak da onları algılayan başka bir zihin olabilir. Cisimlerin zihin olmaksızın var olmadıklarından söz ettiğim yerlerde şu ya da bu zihni değil de, olabilecek bütün zihinleri düşündüğüm anlaşılmalıdır. Öyleyse yukarıdaki ilkelerden cisimlerin her an yok edildikleri ve yeniden yaratıldıkları ya da onları algılamadığımız zaman aralıklarında hiç var olmadıkları sonucu çıkmaz.²¹⁸

Berkeley, nesnelerin insan zihni algılamadığı zaman aralıklarında da var olduğuyla alakalı olarak onları algılayan başka bir zihnin var olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir:

... bütün cisimlerin bir zihin olmaksızın kalıcı olmadıkları, bunların varlıklarının algılanmak ya da bilinmek olduğu ve ben onları algılamadığımda, zihnimde ya da herhangi başka bir yaratılmış ruhun zihninde var olmadıklarında hiç var olamayacakları ya da ancak sonsuz bir ruhun zihninde kalıcı olabilecekleri bana göre işte böyle yakın ve açık bir gerçeklik...²¹⁹

Yukarıda alıntılanan pasajlarda görüldüğü gibi Berkeley, önce bir itirazı öngörmektedir. Daha sonra, bu itiraza cevap vermek amacıyla, cisimlerin insan zihni dışında başka bir zihin tarafından algılanabilme imkânına işaret etmektedir. Son olarak ise, “sonsuz bir zihin” ifadesine yer vererek, onları hiçbir insanın algılamadığı

²¹⁷ Berkeley, *İlkeler*, 45, s.61.

²¹⁸ Berkeley, *a.g.e.*, 48, s.63.

²¹⁹ Berkeley, *a.g.e.*, 6, s.38-39.

zamanlarda Tanrı'nın algılamaya devam ettiği yönünde bir açıklamayla, aralıklılık itirazına karşılık vermektedir.

1. Süreklilik Kanıtı

Berkeley, aralıklılık itirazına cevap verirken aynı zamanda Tanrı'nın varlığının lehine bir argüman ileri sürmektedir. Üçüncü diyalogda, Hylas ile Philonous arasında geçen bir konuşma, Berkeley'in süreklilik kanıtındaki temel argümanını ortaya koymaktadır:

Hylas: Diyelim ki, sen yok oldun, duyularla algılanan şeylerin var olmakta devam edebileceğini hiç düşünmüyor musun?

Philonous: Düşünmüyorum; ama o zaman başka bir zihinde var olmaları gerekir. Ben duyulur şeylerin zihin dışı varlıklarını reddettiğim zaman, özel olarak kendi zihnimi değil bütün zihinleri kastediyorum. Şeylerin benim zihnim dışında bir varlığa sahip oldukları besbelli bir şeydir, çünkü onların zihnimden bağımsız olduklarını deneyimle görmekteyim. Demek oluyor ki, kendilerini algıladığım zamanlar arasındaki sürelerde, onların içinde var oldukları başka bir zihin vardır: eşya, ben doğmadan önce var olduğu gibi, benim, farz ettiğin şekilde, yok oluşumdan sonra da yine var olacaktır. Ve aynı şey, bütün diğer yaratılmış (sonlu) ruhlar için de doğru olduğuna göre, bundan, zorunlu olarak, bütün şeyleri bilen ve kavrayan ve onları bizim *doğa yasaları* adını verdiğimiz bir takım kurallara göre düzenlediği tarzda gözlerimiz önüne seren, *her yerde hâzır ve nâzır, ezeli ve ebedi* bir zihnin var olduğu sonucu çıkar.²²⁰

Hatırlanacağı üzere, Berkeley pasiflik kanıtında, Tanrı'yı insanın iradesi dışında zihninde meydana gelen duyu idelerine neden olan varlık olarak ortaya koymuştur. Tanrı idelere neden olarak, onların sınırlı zihinler tarafından algılanmasını veya bilinmesini temin etmektedir. Süreklilik kanıtında ise Tanrı, sürekli olarak tüm âlemi algılayan bir varlıktır. Berkeley, süreklilik kanıtında temel

²²⁰ Berkeley, *Diyaloglar*, s.94-95.

olarak, nesnelerin kendi zihni ve diğer insanların zihinleri tarafından algılanmadığında var olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Berkeley, *Diyaloglar*'da bu konuya şu şekilde yer vermektedir: "...Dolayısıyla, ben onların gerçek bir varlığa sahip olmadıkları sonucunu değil, düşünceme bağlı olmadıklarını ve tarafımdan algılanmış olmaktan ayrı bir varlığa sahip bulunduklarını görerek, içinde var oldukları başka bir zihnin var olması gerektiği sonucunu çıkarırım."²²¹ Berkeley, argümanında duyulur şeylerin sürekli olarak var olduğunu ön görürken, bu süreklilik sonlu zihinler tarafından algılanarak değil, zorunlu olarak ve sürekli bir şekilde Tanrı tarafından algılanarak devam eden bir sürekliliktir.²²² Dolayısıyla, nesnelerin içinde bulunduğu bir zihin, yani Tanrı vardır. Hylas ve Philonous arasında geçen bir başka diyalog, bir örnek üzerinden meseleyi açıklamaktadır:

Hylas: ... Şu adama sor bakalım, şuradaki ağacın onun zihni dışında var olup olmadığını: acaba ne cevap verir dersin?

Philonous: Benim cevabımın aynısını: yani onun kendi zihni dışında var olduğu cevabını verir. Ancak bu takdirde zihninin dışında var olan gerçek ağacın, Tanrı'nın sonsuz zihni tarafından hakikaten bilinip kavrandığını (yani onda var olduğunu) söylemek, hiç şüphesiz, bir Hıristiyan için şaşırtıcı bir şey olamaz. Belki ilk bakışta, o, bunun direkt ve dolaysız kanıtının farkına varmayacaktır; çünkü bir ağacın ya da başka bir duyulur şeyin varlığı, içinde bulunduğu bir zihnin varlığını gerektirir. Ama yine de sorunun can alıcı noktasını inkar edemez. Benimle maddeciler arasındaki sorun, şeylerin şu ya da bu kişinin zihni dışında gerçek bir varlığa sahip olup olmadıkları değil, Tanrı tarafından algılanmış olmaktan ayrı mutlak bir varlığa sahip olup olmadıklarıdır. ...²²³

Bu pasajda Philonous, ağacın bir kişinin zihni dışında hiçbir varlığının olmadığı varsayımına dayanan aralıklılık eleştirisine, Tanrı'nın var olduğu gerçeğine

²²¹ Berkeley, *a.g.e.*, s.66.

²²² İmamoğlu, *a.g.e.*, s.137.

²²³ Berkeley, *a.g.e.*, s.100-101.

başvurarak cevap vermiştir. “Zihnin dışında varolan gerçek ağacın Tanrı’nın sonsuz zihni tarafından hakikaten bilinip kavrandığını” söyleyerek ağacın o kişinin zihninde olmasa bile var olduğunu kabul etmektedir. Böylelikle, “direkt ve dolaysız bir kanıt” ortaya koymaktadır. Argüman şu şekilde formüle edilebilir:

1. Nesneler ideler bütünüdür.
2. İdeler yalnızca bir zihin tarafından algılandıkları zaman var olabilirler.
3. Nesneler sürekli olarak sonlu zihinler tarafından algılanmamaktadırlar.
4. Nesneler sürekli olarak vardır.
5. Nesneleri sürekli olarak algılayan sonsuz bir zihin vardır.²²⁴

Görüldüğü gibi, Berkeley’in sisteminde algılanmamış nesnelere, Tanrı’nın sürekli olarak olarak algılaması üzerinden bir gerçeklik verilmektedir. Nesnelerin sürekli olarak Tanrı tarafından algılanması ile alakalı olarak Tuncay İmamoğlu’nun ifadeleri meseleyi açıklamaktadır:

... bir metafizikçi filozof olan Berkeley, epistemoloji merkezli algı eyleminin analiz ve sorgulamasından yola çıkmakta, zihinden bağımsız maddi nesnelerin algılanamayacağı ilkesinden hareketle varlığı sorgulayarak, kendi felsefi sistematığı içerisinde varlığın varlıkta kalma, var olma teminatını Tanrı’da bulmaktadır. Sonlu insan zihinlerinin veya ruhlarının nesneleri hiç algılayamadıkları durumlarda da Tanrı’yı sonsuz algılayıcı olarak değerlendirmekte, varlık varsa Tanrı vardır, bir başka ifadeyle varlık âleminin var olabilmesi için Tanrı’ya gerek vardır

²²⁴ Dicker, *a.g.e.*, s.258.

sonucuna ulaşmakta ve bunun Tanrı'nın varlığı için bir kanıt olduğunu ileri sürmektedir.²²⁵

Bununla beraber, süreklilik argümanının sağlam olup olmadığı veya geçerliliği ile ilgili yorumlarda, argümana yönelik ciddi eleştirilerden söz edebiliriz. Bennett'e göre, Berkeley'in süreklilik kanıtına, *İlkeler*'de hiç yer vermemesi, *Diyaloglar*'da ise yalnızca iki satırlık bir pasajda değinmesi Berkeley'in bu konuyla fazla ilgilenmediğini göstermektedir. Öyle ki, Bennett ve Tipton, Berkeley'in, süreklilik argümanı üzerine yeterince açıklama yapmadığı yönünde bir eleştiri yönelterek, argümanı bir anlık bir sapma (*a momentary aberration*) olarak nitelemektedir.²²⁶ Georges Dicker ve Tipton, nesnelerin sürekliliğinin müstakil bir argüman şeklinde değil, başka bir bağlamda ele alınması gerektiğini düşünmektedir.²²⁷ Dicker'a göre, Berkeley, süreklilik kanıtını Tanrı'nın varlığının lehine ek bir argüman olarak kullanamaz. Bunun nedeni, "hiçbir insan zihni nesneleri algılamadığında nesnelerin var olmaya devam ettiğini" ifade eden argümanın en temel öncülü zaten yalnızca her şeyi algılayan bir Tanrı'nın varlığına dayanmaktadır.²²⁸ Bu itiraza göre, bu öncülü haklılaştırmamız gereken başka bir zemin gerekmektedir. Dolayısıyla, söz konusu öncüldeki döngüsellik argümanın geçersiz olduğu yönündeki yorumlara yol açmaktadır. Nitekim, süreklilik kanıtına yönelik eleştirilerin içinde en fazla ön plana çıkanı, söz konusu döngüsellik problemidir.

²²⁵ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.141.

²²⁶ Bennett, *a.g.e.*, s.171; Tipton, *a.g.e.*, s.323.

²²⁷ Tipton, *a.g.e.*, s.324; Dicker, *a.g.e.*, s.260.

²²⁸ Dicker, *a.g.e.*, s.260.

Bir başka itirazda ise, Bennett'e göre, pasiflik kanıtında bizim nesneleri algılamamız üzerinden Tanrı'nın varlığı kanıtlanırken, süreklilik kanıtında, nesneleri bizim algılamadığımız varsayımından hareketle Tanrı'nın varlığı kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Her ikisinde de algılanmış ve algılanmamış şeyler Tanrı'nın varlığıyla birlikte güvence altına alınmıştır.²²⁹

2. İtirazlar

Bu kısımda öncelikle argümanda var olduğu iddia edilen döngüsellik problemini daha detaylı bir şekilde inceledikten sonra sözkonusu argümana yöneltilen bu itirazın gerçekten haklı bir itiraz olup olmadığına ve bunun yanısıra algılanmamış nesnelerin statüsü hakkındaki diğer itirazlara değineceğiz.

Berkeley, tüm cisimlerin kendi zihni veya herhangi bir insan zihni olmadan var olamayacağından bahsederken, bu cisimlerin ancak sonsuz bir zihinde var olabileceklerini²³⁰ söylemektedir. Ancak bu durumda, şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: eğer biz sonsuz bir zihnin var olduğunu nesnelerin sürekli var olduğundan bağımsız bir şekilde ispatlayamazsak, nesnelerin sonlu zihinler tarafından algılanmadığı zaman var olduğu bizim tarafımızdan bilinemez.²³¹ Dolayısıyla, Bennett'e göre, bir kimse, bir nesnenin hiçbir insan tarafından algılanmadığı bir zamanda o nesnenin varlığı için ampirik bir delil bulamaz.

Dicker'ın süreklilik argümanına yönelttiği eleştiri de, tıpkı Bennett'in eleştirisi gibi argümandaki mantıksal döngüsellikle alakalıdır. Berkeley'e göre, tüm bilğimiz sadece nesneleri algıladığımızda meydana gelen idelerdir. Nesneler sadece

²²⁹ Bennett, *a.g.e.*, s.185-186.

²³⁰ Berkeley, *İlkeler*, 6, s.38-39.

²³¹ Bennett, *a.g.e.*, s. 170; Tipton, *a.g.e.*, s.323.

algılandığında var olan ideler olduğundan ve insanlar tarafından algılanmadığında varlığa gelebilmesi veya varlıktan çıkabilmesi söz konusu olduğu için Berkeley, (yukarıda formu verilen argümandaki) nesnelerin sürekli olarak var olduğunu ifade eden 4. öncülü argümanına yerleştiremez. Diğer bir ifadeyle, Berkeley'in hem sonlu zihinler algılamadığında nesnelerin var olduğuna dair hem de Tanrı'nın var olduğuna dair sağlam bir delili bulunmamaktadır. Berkeley iki öncülden birini, diğerini öngörmeksizin kanıtlamaya çalışmalıdır. Berkeley'in düştüğü hata, nesnelerin sürekliliğini kanıtlamak için Tanrı'nın varlığını, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için nesnelerin sürekliliğini öne sürmesidir. Dolayısıyla, onun ortaya koyduğu haliyle argümanın sonucunda, ancak Tanrı'sız bir âlemde nesnelerin sonlu zihinlerin içinde (belli aralıklarda) ideler olarak var olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.²³²

George Pitcher'in verdiği bir örneği ele alabiliriz. Bir aile ağacını düşünelim, aile ağacının üyelerinden biri öldüğünde, hatta aileden bir kişi bile kalsa aile var olmaya devam edecektir. Yalnızca aileden hiç kimse kalmadığında aile var olmaya devam edemeyecektir. Fiziksel bir nesneyi de idelerin bir toplamı olması bakımından aile ağacı gibi düşünebiliriz. Bu durumda bir nesne tamamen algılanmadığında, yani nesnenin tüm nitelikleri algılanmadığı zaman, nesne var olmaya devam edemeyecektir. Tıpkı ailenin hiçbir üyesinin kalmaması gibi. Ancak nesne, yalnızca bir niteliği algılanmadığında o nesne varlığını kaybetmez. Nitekim aile ağacının sadece bir üyesi ayrıldığında ailenin varlığı devam edecektir.²³³ Dolayısıyla, her bir niteliği aile ağacının bir üyesine benzetirsek, hiçbir niteliği gözlemlenmeyen nesne algıya konu olamadığı için var olamayacaktır. Pitcher'a göre, Berkeley'in sisteminde

²³² Dicker, *a.g.e.*, s.259.

²³³ Pitcher, *a.g.e.*, s. 166

bu problem ancak Tanrı'nın var olduğunu varsaymakla çözülebilir. Bir nesneyi metafiziksel olarak temellendirilmiş duyu idesi ailesi olarak tanımladığımızda, duyu ideleri toplamını Tanrı algılamaya devam ettiği için nesne var olmaya devam edecektir. Bu şekilde metafiziksel olarak temellendirilmiş bir ailenin bütün üyeleri var olmasa bile aile var olmaya devam edecektir. Nitekim Berkeley'in argümanı da bunu iddia etmektedir.

Ancak Pitcher'a göre, algılanmamış nesnelerin gerçekliğini onların sürekli olarak Tanrı tarafından algılandığını içeren öncülle açıklamak yetersiz bir açıklamadır. Biz bir şeyin gerçek olmasını talep ettiğimizde o tüm zamanlarda tüm gerçekliğiyle (arkasıyla, içiyle yani tüm boyutlarıyla) var olmalıdır. Nesnenin belli zaman aralıklarında var olmadığı tamamen anlaşılmaz olduğu için haklılaştırılması mümkün değildir. Pitcher'a göre, bir varlığın belli aralıklarda var olmadığını söylemenin bir açıklaması olamaz. Fakat Pitcher burada, Berkeley'in nesnelerin belli zamanlarda hiçbir şekilde varlığa gelmediğini varsaymaktadır. Oysa Berkeley nesnelerin yalnızca bir zihinden bağımsız olmadığını söyleyerek, sınırlı zihinlerin algılamadığı belli zaman aralıklarında da var olduğunu Tanrı'nın algısına dayandırarak ispatlamaya çalışmaktadır. *Diyaloglar*'da geçen bir bölümde Berkeley şöyle diyor:

... yaratılışı, bugün içinde hiçbir kimsenin bulunmadığı bir çölde, görünmeyen bir kuvvetin herhangi bir çeşit bitki ya da ot topluluğunu (parcel) meydana getirmesini düşündüğümüz gibi düşünecek olursak, onun bu tarzda açıklanması benim ilkelerimle tutarlı düşer, çünkü bu ilkeler seni ne duyulur, ne de hayal edilebilir hiçbir şeyden yoksun kılmaz [...] her şeyin Tanrı'ya bağlı olduğunu açıkça ortaya koyar ...²³⁴

²³⁴ Berkeley, *Diyaloglar*, s.127.

Tipton, Berkeley'in argümanının sonucunda, iki mümkün seçenek olduğunu ileri sürmektedir.²³⁵ Birincisi; nesneler bizim tarafımızdan algılanmadığında, ya hiç var olamayacaklar, ikincisi, ya da sonsuz bir zihin tarafından algılanacaklardır. Ona göre, Berkeley, burada birinci seçeneği göz önünde bulundurmuyarak, ikinci seçeneği göstermeyi ummaktadır. Ancak neden birinci seçeneği varsaymayacağımız açık değildir. Tipton'ın, nesnelerin insanlar tarafından algılanmadığında var olmadığı varsayımı ile ilgili bu itirazı, Berkeley'in idealizmine bütüncül bir şekilde bakıldığında anlaşılır görünmemektedir. Berkeley'in maddenin varlığını inkâr etmesinin sebeplerinden birinin onun şüpheciliğe karşı olduğu düşünüldüğünde, nesnelerin hiç var olmadığını varsaydığı söylenemez. Berkeley'in ısrarla vurguladığı nesnelerin Tanrı'nın zihninden bağımsız bir şekilde var olamayacağıdır.

Dicker'a göre, Berkeley'in akıl yürütmesindeki döngüsellik şu şekilde ifade edilebilir;

1. Nesneler sürekli olarak vardır.
2. Bu nedenle, onları her zaman algılayan bir Tanrı vardır.
3. Dolayısıyla, nesneler sürekli olarak vardır.²³⁶

Bu durumda aşağıdaki diyalog mümkün olabilmektedir:

E: Her şeyi algılayan bir Tanrı'nın var olduğunu nasıl bilebiliriz?

S: Nesnelerin sürekli bir varlığa sahip olmasından yola çıkarak bilebiliriz.

E: Nesnelerin sürekli bir varlığa sahip olduğunu nasıl bilebiliriz?

S: Çünkü her şeyi algılayan bir Tanrı'nın var olduğunu biliyoruz.²³⁷

²³⁵ Tipton, *a.g.e.*, s.323.

²³⁶ Dicker, *a.g.e.*, s.259.

Bazı yorumcular, argümanda meydana gelen döngüsellüğün ortadan kalkması için çeşitli çözümler ileri sürmektedir. Kısaca bu yorumlara değinecek olursak, Dicker'a göre bu döngüsellüğün oluşmaması için, Berkeley'in nesnelerin sürekliliği hususuna pasiflik kanıtında yer vermiş olması gerekirdi.²³⁸ Bu taktirde, şu şekilde bir akıl yürütme olabilirdi;

1. İdeler kendilerinin nedeni olarak Tanrı'ya gereksinim duyarlar.
2. Bu nedenle onları sürekli olarak algılayan Tanrı vardır.
3. Dolayısıyla nesneler sürekli olarak vardır.²³⁹

Bütün bu itirazlara karşı algılanmamış nesnelerin sürekliliğini ifade eden öncüle başka bir açıdan yaklaştığımızda döngüsellik problemi ortaya çıkmayacaktır. Süreklilik argümanında döngüsellğe neden olduğu düşünülen, en azından bazı duyulur şeyler hiçbir sonlu zihin tarafından algılanmasa bile var olmaya devam ettiğini içeren öncülü, Warnock sağduyuya hitap etmesi yönünden desteklemeye çalışmaktadır. Warnock'a göre Berkeley şunu bilmektedir: "Sıradan bir insan, gerçekte var olmayan boş bir odada mobilya olabileceğini bilir (velev ki oda dolu olmasa bile)."²⁴⁰ Warnock'a göre, sağduyunun aksini düşünmek saçmadır. Bennett'e göre, öncülü sağduyu açısından savunmak yetersiz bir savunmadır.²⁴¹ Ancak Warnock'un oldukça rasyonel görünen bu yaklaşımı, argümanda bulunduğu iddia edilen döngüsellik probleminin aslında var olmadığına yönelik haklı bir gerekçe olarak görünmektedir. Hospers'ın da belirttiği gibi, içinde masa bulunan bir odada yalnız olduğumu düşünelim, gözlerimi kapattığımda gerçekten orada masa olmadığı

²³⁷ Dicker, *a.g.e.*, s.261.

²³⁸ Dicker, *a.g.e.*, s.260.

²³⁹ Dicker, *a.g.e.*, s.260.

²⁴⁰ Warnock, *a.g.e.*, s.113.

²⁴¹ Bennett, *a.g.e.*, s.170.

düşünülebilir mi? Hatta masanın üzerinde masayı tamamen örten bir örtü olduğunu farzedelim, örtü algıladığım için var olacak ve masa algılamadığım için yok mu olacaktır? ²⁴² Dolayısıyla, nesnelerin sürekliliğinin kendi tecrübemiz tarafından doğrulanabilecek bir şey olduğu ve sonlu/sınırlı varlıkların algılamasına bağlı olmadığını düşünmek rasyonel görünmektedir.

Hospers, gözlemlenmemiş nesnelerin varlığını iddia ederken bunu hangi şekilde delillendirdiğimizi sorgulamakta ve ona göre bunun cevabı hayata dair bilgimizi sadece gözlem yoluyla değil, aynı zamanda çıkarım yoluyla elde ettiğimiz gerçeğidir. Mesela bir sabah uyandığımızda ve dışarıyı ıslak olarak bulduğumuzda, gece biz uyurken yağmur yağdığı çıkarımını yaparız. Benzer şekilde gözlemlenmemiş nesnelerin var olduğunu çıkarım yoluyla bilebiliriz. Tıpkı örtünün altında masanın olduğunun çıkarımını yapabildiğimiz gibi. ²⁴³

Hospers'ın belirttiği gibi, günlük hayatta edindiğimiz tecrübe yoluyla nesnelerin sürekliliği hakkında çıkarımsal bir yargıya ulaşabiliriz. Örneğin, elimdeki kalemi çalışma odasına bıraktığımızı ve bir saatliğine odadan ayrıldığımızı düşünelim. Odaya geri döndüğümüzde kalemi odamda bulacağımızı öngörebiliriz. Kalemin –şayet biri almazsa- orada olmayacağını düşünmeyiz. Kalemin orada olduğuna inanmak, orada olmadığına inanmaktan daha rasyonel görünmektedir. Muhtemelen nesnelerin bir var olup bir var olmadığı bir dünya, içinde bulunduğumuz dünyadan daha farklı bir dünya olabilirdi.

²⁴² Hospers, *a.g.e.*, s.88.

²⁴³ Hospers, *a.g.e.*, s.88.

Dolayısıyla Bennett'in ve diğer kişilerin itirazında yer alan "sonsuz bir zihnin var olduğuna inanabileceğimiz bağımsız bir zemin bulmak gerekmektedir"²⁴⁴ ifadesi, Warnock'un ve Hospers'in işaret ettiği gibi, sağduyu açısından haklılaştırılabilir görünmektedir. Bu durumda şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

1. Var olmak algılanmaktır.
2. Şu veya bu insan algılamasa da algılanan varlıkların varlığına inanmak rasyoneldir.
3. O halde insan zihinlerinden bağımsız sürekli algılayan bir zihin var olmalıdır.
4. Böyle bir zihin ancak Tanrı'nın zihni olabilir.

Görüldüğü gibi, yukarıda verilen şekilde formüle edildiğinde argümanda döngüsellik meydana gelmemektedir. Bu durumda süreklilik argümanı da, pasiflik argümanında olduğu gibi *esse est percipi* ilkesine dayanmaktadır. Tezin giriş kısmında ele almaya çalıştığımız gibi, varlığın algılamaya veya algılanmaya bağlı olduğu Berkeley'in bu idealist sistemi ise bütünüyle Tanrı'ya dayanmaktadır.

Nesnelerin sürekliliğinin sınırlı zihinler tarafından bilinemezliği varsayımı üzerine yapılan ve bu sözde problemin çözümüne yönelik diğer önerilere değinecek olursak, Bennett'in, problemin çözümüne yönelik sunduğu bir öneri bulunmaktadır. Üçüncü diyalogda geçen "Şeylerin benim zihnim dışında bir varlığa sahip oldukları apaçık bir şeydir, çünkü onların zihnimden bağımsız olduklarını deneyimle görmekteyim."²⁴⁵ ifadesindeki *bağlı olmamak* (not *depend on*) kelimesindeki

²⁴⁴ Bennett, *a.g.e.*, s.170.

²⁴⁵ Berkeley, *a.g.e.*, s.94-95.

muğlaklık, *depend* kelimesinin kullanımının *nedensellik* değil *sahiplik* manası olduğunda problem ortadan kalkacaktır. Bu durumda daha önce pasiflik argümanındaki eleştirilerde Bennett'in bahsettiği anlamın (daha önce Bennett kavramın nedensellik kullanımından sahiplik çıkarımının yapıldığı yönünde bir eleştiri yöneltirken, burada bağımsız olmak ifadesinin sahiplik anlamındaki kullanımını önermektedir) tam tersine bir anlamda kullanıldığında argümandaki problem ortadan kalkmış olacaktır. Böylece, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Tecrübe yoluyla bazı idelerin zihnim tarafından nedenlenmediğini (*not caused by my mind*) farkediyorum, onlar benim zihnimden bağımsızdır; benim zihnimden başka bir zihin tarafından sahiplenilmiştir. Dolayısıyla, onlar ben olmadığım zaman da var olacaktır. Diğer bir ifadeyle, Bennett'e göre, argümandaki problem, "idelerin nedeni ben değilim, o halde onlara sahip olan başka bir zihin vardır"²⁴⁶ sonucuna ulaşılarak ortadan kalkabilir. Bu sayede, argümandaki döngüsellğe neden olan öncül desteklenmiş olacaktır.

Ancak Dale Jacquette'e göre, bu öneri de probleme çözüm olamamaktadır.²⁴⁷

Bennett'in verdiği öneri Berkeley'in pasiflik argümanını destekleyebilir, ancak süreklilik argümanına hiçbir destek sağlayamaz. İdelerin ilahî nedenselliği veya sahipliği, onların devamlılığı veya devamlı olmayışı hakkında belirleyici değildir. Nitekim ilahî sonsuz zihin duyulur şeylerin nedeni olsa bile, sonsuz zihin onları sürekli olarak algılamaktansa aralıklı olarak algılayabilir. Bu durumda kısır döngü devam edecektir. Jacquette'e göre süreklilik argümanı ancak, sonlu bir zihin

²⁴⁶ Jonathan Bennett, "Berkeley and God", <http://www.earlymoderntexts.com/assets/jfb/berkgod.pdf>, son erişim tarihi: 31.03.2017 s.7.

²⁴⁷ Dale Jacquette, "Berkeley's Continuity Argument for the Existence of God", *The Journal of Religion* 65:1 (1985) ss.1-14.

algılamadığında bir idenin veya duyulur nesnenin var olduğuna kanıt getirilebilirse döngüselliikten kurtulabilir. Fakat Jacqueline'in yorumunda sonsuz bir zihnin hangi gerekçeyle aralıklı olarak algılayabileceği açık değildir. Ontolojik statüsü sınırlı zihinlerden farklı, yani sınırsız bir varlığın sürekli olarak algılamasına inanmak makul görünmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi sonlu bir zihin algılamadığında nesnelerin var olduğu çıkarım yoluyla delillendirilebilen rasyonel bir çözümdür.

Hospers'in işaret ettiği algılanmamış nesnelerin çıkarımsal bir yargıyla bilinebileceği düşüncesine benzer şekilde Jacqueline'e göre, nesnelerin sürekliliği ile ilgili olan öncülün döngüselliğini ortadan kaldırmak için doğrudan ve dolaylı algılama üzerinden yapılan ayrıma başvurulabilir. Dolaylı algılama ile elde edilen sonuç, argümanın zayıf olan öncülünün lehine olacaktır. Dolaylı algılama, bir zamanda bir duyuyla doğrudan algılanan şeyle başka bir zamanda başka bir duyuyla doğrudan algılanan şeyin tecrübesinden yapılan endüktif bir çıkarımdır.²⁴⁸ Bir elma örneği üzerinden meseleyi açıklayacak olursak, sınırlı bir zihin bölünmemiş bütün bir elmanın içini algılamasa bile dışını algılar. Elmayı dilimlediğimizi farz edelim, içi doğrudan algılanır, kapatınca ise sadece dışı algılanır. Sonra dilimleri tekrar ayırınca içi doğrudan algılanır. Buradaki soru, Berkeley'in düşüncelerinden çıkan sonuca göre elmanın içi, elmanın doğrudan algılandığı zaman aralıklarında da var olmaya devam ediyor mu? Dışı olan ve doğrudan algılanan bir şeyden çıkarım yapılarak başka bir zamanda ya da başka bir duyum tarafından içinin de algılanabileceği düşünülebilecek bir şeydir. Yani, deneysel ve tümevarımsal genellemeyle dışı olan bir şeyin içinin de var olduğu doğrulanmıştır. Elmalar kesildiğinde dışlarının olduğu gibi içlerinin de olduğu görülür. Sadece dışının

²⁴⁸ Jacqueline, a.g.m., s.5.

algılandığı ve dilimlerin kapatıldığı en azından bu zaman aralığında, sınırlı bir zihin tarafından algılanmasa bile elmanın içi vardır. Elmaya sadece dokunarak dış yüzey haricinde hiçbir şey algılamayabiliriz, fakat dolaylı olarak, geçmişteki tecrübemizden yola çıkarak içini de soyut olarak algılarız. Dışını deneyimleyerek içini algılama endüktif bir delildir. İçinin varlığını ancak bir sebeple ve dış yüzeyinin doğrudan algılanmasıyla bilebiliriz. Bu sebep dışının algılanmasıdır.²⁴⁹

Örnekte ele alınan elmanın içi, hipotez olarak, sınırlı bir zihin tarafından gerçekte ve doğrudan algılanmadığı için argümandaki zayıf öncülü desteklemektedir. Şöyle ki; sınırlı bir zihin sadece dışını doğrudan algılayabilir varsayımı üzerine elmanın içi, hiçbir sınırlı zihin tarafından algılanmadığı zaman boyunca duyulur bir şey gibi, dolaylı algı yoluyla var olmaya devam etmektedir. Elmanın içi tartışılmaz bir şekilde duyulur bir şey olduğu için, en azından bazı duyulur şeyler sonlu zihinler algılamasa da var olmaya devam eder iddiasını desteklemektedir. Dolayısıyla, Berkeley'in ontolojik prensipleri bağlamında duyulur şeyler, zorunlu ve devamlı olarak sonsuz bir zihin tarafından algılanmalıdır ki o zihin de Tanrı'nın zihnidir. Dolayısıyla döngüsellik problemi için doğrudan ve dolaylı algılama üzerinden yapılan ayırım da nesnelerin sürekliliğine inanmanın makul olduğunu desteklemektedir.

Yukarıda verilen elma örneği ile ilgili olarak Pitcher, elmanın içinin dolaylı algıya konu olması nedeniyle çıkarımsal bir şekilde bilinebileceği ile ilgili yoruma itiraz etmek için karşıt olgusal (*counterfactual*) bir örnek vermiştir:

Bir tarlada yalnız olduğunuzu ve bir incir ağacına baktığınızı farzedelim.

Bu ağacın görsel bir idesine sahibiz. Normal olarak ağacın arka yüzünün

²⁴⁹ Jacquette, a.g.m., s.6.

de olduğunu, içinde komplike bir sistemin olduğunu, kök sisteminin olduğunu varsayınız. Kısaca hiçbir kimse tarafından algılanmayan bir şeylerin olduğunu düşünürüz. Berkeley şimdi bunların olmadığını mı söylüyor? Berkeley şöyle söyleyebilir: ağaca diğer taraftan bakarsan, bazı idelere sahip olursun; ağacı açarsan başka idelere sahip olursun ve böyle devam eder... Böylece belirsiz, gerçek olmayan, mümkün duyu idelerine gerçekliğin ekstra derecesini vermektedir. Mümkün duyu idelerinin olduğunu söylemek, sınırlı akıllar tarafından algılanmayan birçok gerçek ideler olduğunu söylemek değildir. Bilakis, Tanrı'nın duyu idelerinin nedeni olmaya hazır olarak sınırlı zihinleri onları algılayacak bir pozisyona getirmesi veya onları hazırlaması demektir.²⁵⁰

Warnock'a göre, Pitcher'a ait Berkeley'nin teorisinin bu karşıt olgusal yorumu kabul edilebilir değildir.²⁵¹ Warnock'a göre Berkeley, belli şartlar altında algılandığında var olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla, algılamayı zorunlu koşturmaktadır. Berkeley, aslında burada gerçekliği derecelendirmekten bahsetmemektedir. İncir ağacının içindeki gizli idelerin gerçek olmadığını söylemektedir. Ayrıca, karşıt olgusal analiz yoluyla düşünüldüğünde Berkeley ağacın algılanmayan yönlerinin var olmadığını söylemek zorunda da değildir. Berkeley, bir şeyin var olmasının koşulunun algılanmak olduğunu söylemektedir. İdelerin bir araya gelişi varlığı oluşturduğu için, Berkeley'e göre zaten bu önemli olmayıp bir şey varsa onun idesi gerçek olmak zorundadır. Pitcher bu konuyla alakalı bir varsayım ortaya atmaktadır:

... Tanrı'nın tüm nesnelerin tüm bölümlerini her zaman algıladığını düşünelim. Tanrı'nın her şeyi algılıyor olması bunların varlığının kanıtıdır. Tanrı'nın zihnindeki ideler, algılanmamış nesnelerin algılanmamış bölümlerinin ve algılanmamış nesnelerin bütünüyle

²⁵⁰ Pitcher, *a.g.e.*, s.164-165.

²⁵¹ Jacquette, *a.g.m.*, s.10.

varlığını sağlamaktadır. Dolayısıyla Tanrı tüm nesnelerin tüm kısımlarının sürekli olarak algılayıcısıdır.²⁵²

Pitcher böyle bir varsayımı kabul edilebilir bulmamaktadır. Ona göre, Berkeley'in Tanrı'yı bir çeşit kozmik gözlemci yapması anlaşılmaz ve imkânsızdır.²⁵³ Bu mantıksızlığın sebebi, Pitcher'a göre, Tanrı'nın zihninde ideler olsa bile, Tanrı sınırlı insan zihinlerinde bu idelerin gerçekliğini sağlayacak algılara niyetsel olarak neden olamayacağı için, bu idelerin Tanrı'nın zihninde var olmasının onların gerçekliğini göstermek açısından bir anlamının olmamasıdır. Çünkü Pitcher, Berkeley'in sistemine göre, her türlü algılama eylemi ya da sürecinin, algılayanın dışında o algının oluşmasına neden olan bir nedenin olması gerektiğini söylemektedir. İnsan algısı harici söz konusu olduğundan bu neden Tanrı'dır. Fakat Tanrı'nın algısı söz konusu olduğunda bunu sağlayacak dışsal bir neden bulunmamaktadır. Çünkü Berkeley'e göre, hiçbir dışsal varlık Tanrı'yı etkileyemez; çünkü bu, Tanrı'yı kısmen pasif kılacaktır.²⁵⁴ Peki insan algısı, dışsal bir nedene ihtiyaç duysa da, ilahî algı böyle bir nedene ihtiyaç duymak zorunda mıdır? Çünkü Tanrı, nesnelerin ilahi algısını kendi zihninde onların uygun idelerini nedenlemek yoluyla elde edebilir. Pitcher, kendisine yapılabilecek bu itirazın geçerli olmadığını düşünmektedir. Çünkü bu öneri de Tanrı'yı kısmen pasif bir duruma düşürmektedir ve dahası bu bütünüyle *ad hoc* bir argümandır. Buna göre, Tanrı'nın, sınırlı zihinlerdeki aktif şeylerin duyu idelerinin nedeni olmaya hazır olduğunu düşündüğümüzde, Tanrı kendi zihninde gerçek şeylerin algısal idelerini nedenlemeyi hangi motivasyonla isteyecektir? Pitcher'a göre, ilahî algı kısmen dahi pasif olsa, bu Berkeley'in Tanrı'nın aktif olduğu düşüncesiyle çelişmektedir. Sonuç olarak,

²⁵² Pitcher, *a.g.e.*, s.166.

²⁵³ Pitcher, *a.g.e.*, s.167.

²⁵⁴ Pitcher, *a.g.e.*, s.167.

Pitcher'a göre Berkeley'in gözlemlenmemiş nesnelerin sürekli varlığı için Tanrı'ya başvurusu makul değildir.²⁵⁵

Pitcher'ın bu varsayımı ve buna yönelik itirazında Tanrı'nın pasif kılınması ifadesiyle ne söylediği açık değildir. Tanrı'nın ideleri nedenlemeyi, hangi motivasyonla istediği sorusu, tıpkı Tanrı bizi neden yarattı ya da Tanrı neden ilim sahibi bir varlık sorusu gibi makul olmayan bir sorudur. Berkeley'in ortaya koyduğu Tanrı tasavvurundan Pitcher'ın iddia ettiği gibi bir sonucun çıkmadığı açıktır.

Pitcher'ın değindiği bir başka konu ise, Berkeley'in algılanmamış nesnelerin statüsü hakkında ortaya koyduğu teorinin, Tanrı'nın nesnelerin sürekliliğini nasıl sağladığı konusunda yeteri kadar açık olmamasıdır. Ona göre, Tanrı'nın nesneleri algılamasıyla ilgili olarak iki ihtimal söz konusu olabilir:

1. Algı teorisi: Tanrı nesneleri sürekli olarak algılayarak varlıklarını muhafaza edebilir.
2. Kavram teorisi: Tanrı nesnelerin varlıklarını onları düşünme yoluyla muhafaza etmektedir. Tanrı zihninde onların idesine sahiptir.²⁵⁶

Berkeley'in bu konudaki düşünceleri hakkındaki klasik yorumdan onun algı teorisini desteklediği çıkarsanabilecekken, Pitcher daha ziyade, Berkeley'in kavram teorisini desteklediğini düşünmektedir. Pitcher, bununla alakalı olarak ikinci diyalogda yer alan bir ifadeyi örnek vermektedir: "... Ben şeyleri Tanrı'nın akılla kavranabilen (*intelligible*) cevherinde onları temsil eden neyse onu algılayarak gördüğümü söylemiyorum; böyle bir şeyi benim havsalam almaz. Fakat, ben diyorum ki, benim algıladığım şeyler sonsuz bir zihnin anlayış melekesiyle bilinen

²⁵⁵ Pitcher, *a.g.e.*, s.167.

²⁵⁶ Pitcher, *a.g.e.*, s.175.

ve iradesiyle yaratılmış olan şeylerdir.”²⁵⁷ Pitcher’a göre, Tanrı’nın anlama melekisinde (*understanding*) idelerine sahip olduğu nesneleri, Tanrı’nın *bilmesi* ve *kavraması* olarak düşünmek, onların Tanrı’nın algısına söz konusu olduğunu düşünmekten çok daha makuldür.²⁵⁸ Pitcher’a göre, üçüncü diyalogda yer alan bir başka örnek de kavram teorisiyle örtüşmektedir: “... Zorunlu olarak, bütün şeyleri bilen ve kavrayan ve onları bizim doğa yasaları adını verdiğimiz birtakım kurallara göre düzenlediği tarzda gözlerimizin önüne seren her yerde hazır ve nâzır, ezelî ve ebedî bir zihnin var olduğu sonucu ortaya çıkar.”²⁵⁹ Ona göre, *Diyaloglar*’dan çıkarabileceğimiz en makul sonuç Berkeley’in kavram teorisini desteklediği yönündedir. Nitekim Berkeley *Siris* adlı eserinde de bunu ifade etmektedir:

Tanrı’da ne duyum ne duyumsal şeyler ne de durum veya duyumsal şeylere benzer şeyler vardır. Duyum bir başka varlıktan edinilen bir algıyı ima eder ve ona sahip olan ruha bağımlılığa delalet eder. Duyum bir arzudur ve arzular mükemmel olmamayı ima eder. Tanrı her şeyi pür zihin veya akıl olarak bilir; hiçbir şeyi duyum ya da duyumsal şeyler yoluyla [bilmez].²⁶⁰

Ancak Pitcher’a göre, kavram teorisi algı teorisinden daha güçlü olsa bile hala yetersizdir. Zira, gözlemlenmemiş nesnelere, mantıksal olarak mümkün olan (örneğin üç başlı mor bir adam)²⁶¹ bir şeyden daha fazla gerçeklik vermemektedir. Bu hatayı Berkeley’in sisteminin sınırları içinde düzeltmenin yolu ilahi zihnin algı konusuna, duyu idelerini ilave ederek gözlemlenmeyen nesnelerin gerçekliğini

²⁵⁷ Berkeley, *Diyaloglar*, s.71.

²⁵⁸ Pitcher, *a.g.e.*, s.177.

²⁵⁹ Berkeley, *a.g.e.*, s.95.

²⁶⁰ George Berkeley, *Siris: A Chain of Philosophical Reflexions and Inquiries Concerning the Virtues of Tar-Water*, (Dublin: 1745), s.139.

²⁶¹ Mümkün idelerden kastedilen ne olduğu ile alakalı olarak Pitcher’ın bir yorumu mevcuttur. Ona göre, fiziksel nesneler olarak isimlendirdiğimiz duyu idelerinin bazıları gerçek duyu ideleridir. Bazıları ise, mümkün duyu ideleridir. Mümkün duyu ideleri algılanması halinde bir nesneyi oluşturan duyu ideleri ailesine dahil olarak gerçek idelerden olabilecektir. Bkz. Pitcher, *a.g.e.*, s.166.

artırmak değil (algı teorisi), Tanrı'nın iradesinin tasarrufi olduğu yönünde yorumlamaktır. Yani Tanrı'nın varlığı gösteriyor ki, gerçeğin aksine, uygun algılayanlar olsaydı Tanrı, onların uygun duyu idelerine sahip olmasına neden olurdu. Burada uygun duyu ideleriyle kastedilen, doğru içerik türüne sahip, daha kuvvetli, canlı, istikrarlı, tutarlı idelerdir. Tanrı bu durumda, mantıksal olarak mümkün olan fakat hayali idelerle değil, algılanmamış şeylerin ideleriyle ilişkilendirilebilir.²⁶²

Pitcher'in kavram teorisinin yeterli olmadığı yönündeki iddiası Berkeley düşünceleri üzerinden ele alındığında haklı görünmemektedir. Bir önceki bölümde Tanrı'nın idelerinin mümkün olup olmadığı ile ilgili kısımda tartıştığımız gibi, Berkeley için bütün şeyler Tanrı'nın zihninde ezelî ve ebedî olarak vardır.²⁶³ Bütün şeyler içerisine, sınırlı zihinler tarafından gözlemlenmemiş nesneler de dahildir. Berkeley Tanrı'nın ilmi açısından bunları farklı bir kategoriye koymamaktadır. Çünkü algılamama sınırlı zihinler için söz konusudur.

Urmson, algılanmamış nesneler hakkındaki düşüncemizi, Tanrı'nın varlığından bağımsız bir bağlamda ele almak gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, hem algılanmamış nesnelerden hem de Tanrı'nın var olmadığından söz edebiliriz. Bu kendi içinde bir çelişki oluşturmamaktadır.²⁶⁴ Dolayısıyla, fiziksel nesnelerden bahsettiğimizde Tanrı hakkında herhangi bir şey söylemiş olmayız. Fakat Urmson'un algıya konu olmayan nesneleri Tanrı'dan bağımsız bir düzleme çekmesi Berkeley'in felsefesi açısından anlaşılabilir görünmemektedir. Çünkü Berkeley için sınırlı zihinler de dâhil olmak üzere Tanrı'dan bağımsız bir şekilde var olabilecek hiçbir

²⁶² Pitcher, *a.g.e.*, s.179.

²⁶³ Berkeley, *Diyaloglar*, s.128.

²⁶⁴ Urmson, *a.g.e.*, s.43.

varlık yoktur. Berkeley fiziksel nesnelerin Tanrı'nın zihnine bağlı olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.

Bunun yanısıra Urmson'a göre, Tanrı'nın idelere sahip olması, teizmin Tanrısının ezeli ve değişmez olması açısından problemli görünmektedir. Ona göre, Tanrı zamanın içine girerek daha önceden sahip olmadığı idelere ve düşüncelere sahip olamayacaktır. Urmson'a göre, teolojik açıdan ortaya çıkan bir başka problem, fiziksel nesnelerin varlığı Tanrı'nın zihnine bağlıysa, o zaman fiziksel nesnelerin yaratılmadığını; dolayısıyla, onların ezeli olduğunu söylemek gerekecektir. Aynı zamanda fiziksel nesneler, sonlu zihinlerden önce var olduğu için onların varlığı sonlu zihinlere bağlı olmayacaktır.²⁶⁵ Urmson'un bu yorumları da, bir önceki bölümde de ele aldığımız gibi Berkeley'in yaratılış hakkındaki düşünceleri bağlamında anlaşılır görünmemektedir. Yaratılış, Tanrı'nın zihninde ezeli olarak bulunan şeylerin, Tanrı'nın belli bir zamanda onları sınırlı zihinler için algılanabilir hale getirmesiyle gerçekleşebilir.

Süreklilik kanıtının içeriğine yönelik bir başka itiraz, Ayers'in, Bennett'in itirazına benzer itirazıdır. Ayers, Berkeley'in argümanının nedensel bağımsızlıktan ontolojik bağımsızlığa ilerlediğini düşünmektedir.²⁶⁶ Diğer bir deyişle, Ayers'e göre süreklilik kanıtının anahtar öncülü (duyulur ideler irademe bağlı değildir) pasiflik kanıtının da anahtar öncülüdür. Berkeley buradan "duyulur şeyler zihnimin dışında vardır" sonucuna ulaşmaktadır. Bu, Berkeley'in daha önce de savunduğu bir düşünceye dayanmaktadır: Duyulur şeyler yalnızca bir zihnin içinde var olabilir, dolayısıyla duyulur şeyler benim zihnimin dışında bir zihinde var olmak zorundadır.

²⁶⁵ Urmson, *a.g.e.*, s.43-44.

²⁶⁶ Ayers, *a.g.m.*, s.117-119.

Ayers'e göre, duyulur idelerin benim irademe bağılı olmadığı iddiasından, duyulur şeylerin zihnimin dışında var olduğu iddiasına bir adım atmak belirsiz bir geçiştir. Ona göre, Berkeley idelerin nedensel olarak zihne bağılı olmadığı düşüncesinden ontolojik olarak zihnin dışında vardır yargısına ulaşmaktadır. Berkeley'in öncülü duyulur şeylerin nedensel olarak benden bağımsız olduğu; sonucu ise ontolojik olarak benden bağımsız olduğudur. Dolayısıyla burada ilgisiz bir çıkarım söz konusudur. Buradaki temel sorun bağımsızlığın (*independent*) ilgili bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı değil, çıkarımın meşru olup olmamasıdır. Bu nedenle Ayers'e göre, duyu idelerimin nedensel bağımsızlığı, zihnimin dışında bir varlığa sahip olduğuna işaret eder. Ki böylece, Berkeley materyalistlerin savunduğu görüşü kabul etmiş olmaktadır. Ancak Ayers'in bu çıkarımında, idelerin nedensel bağımsızlığından nesnelerin zihne bağılı olmadığı yani materyalizmin savunduğu zihinden bağımsız bir dış dünyaya geçiş de zorunlu bir çıkarım olarak görünmemektedir.

Pitcher, Berkeley'in Tanrı'nın varlığını ispatlamaya çalıştığı süreklilik argümanı ile alakalı olarak, Bennett'in idelerin zihne bağılılığı hakkındaki yorumuna katılmaktadır. Pitcher'a göre, bir idenin bir zihin tarafından nedenlenmiş olması ve bir idenin bir zihin tarafından sahiplenilmiş olması birbirinden farklı şeylerdir ki, Berkeley'in oldukça farklı iki kavramı birleştirerek kullanması argümanını geçersiz hale getirmektedir.²⁶⁷ Dicker'a göre ise, bağımsızlıkla alakalı yorumlar, idelerin ontolojik olarak benden bağımsız ve onların tamamının bir ve aynı zihne bağılı olduğunu, aynı zamanda geleneksel Tanrısal niteliklerin tamamına sahip olan bir zihne bağılı olduğunu kabul etmek gerektiği konusunda yeterli bir açıklama

²⁶⁷ Pitcher, *a.g.e.*, s.177.

vermemektedir.²⁶⁸ Zihnindeki idelerin benim tarafımdan nedenlenmemesi ve bu durumda başka bir zihin tarafından nedenlenerek zihnimden nedensel olarak bağımsız olması mümkündür. Ama sadece benim zihnim tarafından algılanabilir ya da sahip olunabilir.²⁶⁹

Berkeley'in şüpheciliğe karşı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, algılanmamış nesnelerin sürekli varlığı şüpheciliğe karşı bir tutum olarak görülebilir. Ancak bu gerekçeyle Berkeley'in Tanrı'nın varlığına dayanan immateryalizminin şüpheciliği ortadan kaldıracağı düşünülse bile, Jacqueline'e göre Berkeley'in amacı her ne olursa olsun süreklilik kanıtındaki döngüsellik problemi Berkeley'in kişisel inancı hakkındaki bir inançla temellendirilemez. Berkeley argümanını döngüsellığe düşmeden ortaya koyabilir ve bu şekilde iddiasını haklılaştırabilirdi.²⁷⁰

Jacqueline'in itirazına ve döngüsellikle ilgili diğer itirazlara yukarıda değinmiştik. Berkeley'in şüheçiliğe karşı ortaya koyduğu idealizmi ve immateryalizmi ile Tanrı'ya verdiği merkezî rol, teizmin, âlemin hem yaratıcısı hem de idame ettiricisi gibi sıfatları yüklediği Tanrı anlayışını desteklemektedir.²⁷¹

Winkler'e göre pasiflik argümanı Tanrı'nın varlığını ispatlarken, süreklilik argümanı ise buna sadece biz algılamadığımızda var olmaya devam etmesi için bazı varlıkların Tanrı tarafından sürekli olarak algılandığını eklemektedir. Süreklilik argümanı müstakil olarak Tanrı'nın varlığı hakkında bir kanıt olarak görülmemelidir.

²⁶⁸ Dicker, *a.g.e.*, s.256.

²⁶⁹ Dicker, *a.g.e.*, s.257.

²⁷⁰ Jacqueline, *a.g.m.*, s.14.

²⁷¹ Dicker, *a.g.e.*, s.254.

Ona göre süreklilik argümanı, pasiflik argümanının modifiye edilmiş bir versiyonu veya pasiflik argümanının aralıklılık problemiyle birlikte geliştirilmiş şeklidir.²⁷²

Süreklilik argümanı, döngüsellik probleminin dışında, algılanmamış nesnelerin statüsü üzerinden başka bir bağlamda da yorumlanmaktadır. Winkler'in Berkeley'in düşüncesindeki algılanmamış nesnelerle ilgili iki yorumu mevcuttur. İlkine göre, Tanrı nesneleri düşünerek onları varlığında korur, yani, anlığında (*understanding*) onların idesine sahiptir. Winkler bu görüşünü, algılama yorumu (*perception interpretation*) olarak isimlendirmektedir.²⁷³ Nitekim, Berkeley, algılamayı duyu algısıyla sınırlandırmamaktadır. Burada Berkeley, zihnin her eylemini algı olarak gören Locke'u ve Malebranche'ı takip etmektedir.²⁷⁴

Algılanmamış nesnelerle ilgili ikinci yorum ise, fenomenalist yorumdur (*phenomenalist interpretation*). Berkeley'in fenomenalist tutumu, Tanrı'nın iradesindeki gerçek ve mümkün algıların varlığını temel almaktadır. Buna göre, algılama ve fenomenalist yorum arasındaki fark, birincisi Tanrı'ya algılayan olarak bir rol verirken, diğeri Tanrı'nın fail olduğunu vurgulamaktadır. Algılama yorumu gerçek varlığa ilahî zihnin algılaması yoluya bir gerçeklik sağlarken, fenomenalist yorum ilahi irade aracılığıyla gerçeklik sağlamaktadır. Berkeley'in eserleri hem fenomenalist yorumu hem de algılama yorumunu desteklemektedir. Bir nesne, sadece ve sadece Tanrı onu sonlu zihinlerde nedenlemeye niyet ettiği zaman var olabilir. Nesneler biz algılamadığımızda da var olduğuna göre, Tanrı'nın niyeti sonlu zihinlere bağlı değildir. Tanrı her ideyi, niyetinden dolayı onu nedenleyerek algılar. Tanrı bir ideyi algılamazsa, onu nedenlemeye niyet etmemiştir. Nesneler varlıklarına

²⁷² Winkler, *a.g.e.*, s.214.

²⁷³ Winkler, *a.g.e.*, s.205.

²⁷⁴ Winkler, *a.g.e.*, s.206.

ilahî iradeyle sahip olurlar, fakat bununla beraber bu irade ilahî algılamadan ayrı değildir. Winkler'e göre, Tanrı her şeyi algılar, ama onun algısı kaçınılmaz olarak onun iradesini de içeren bir algıdır. Tanrı gerçek varlık bilgisini, iradesiyle birlikte elde eder. Tanrı'nın ideleri onun iradesinin de dâhil olmasıyla vardır. Winkler, Berkeley'in, "algıdan ayrı veya algısız irade olmadığını" ²⁷⁵ ifade ettiğini vurgulayarak algılanmamış nesnelerle ilgili, kısaca "*The Denial of Blind Agency*" ²⁷⁶ olarak ifade ettiği bir görüş ileri sürmüştür. Berkeley'e göre: "Bütün nesnelerin nitelikleri Tanrı'dadır. Yani, iradenin yanında Tanrısal zihnin içindedir. Tanrı, kör fail değildir. Ve aslında kör fail bir çelişkidir." ²⁷⁷ Görüldüğü gibi Berkeley, zihnin aktif bir cevher olduğu görüşünde olması hasebiyle Tanrısal zihnin irade sahibi olduğu görüşündedir. Ona göre, Tanrı'nın zihni iradesini de içine almaktadır. Ancak daha önce belirtildiği gibi Mabbott, Tanrı'nın hem duyu idelerini nedenleme hem algılanmamış nesneler söz konusu olduğunda Tanrı'nın idelerine ihtiyaç olmadığını iddia etmektedir. Tanrı'nın ideleri, tüm ideler gibi pasif ve atıl olduğundan, şeylerin gerçekliğine nedensel bir katkı sağlamayacaktır.

Görüldüğü gibi, Berkeley sonlu zihinler tarafından algılanmamış nesnelerin statüsünü, metafiziksel bir zeminde temellendirmeye çalışarak Tanrı'nın varlığı üzerinden bir açıklama yapmaktadır. Nesnelerin hiçbir insan tarafından algılanmadığı bir zamandan söz edebileceğimiz gibi, hiçbir insanın da algılanmadığı bir zamandan da söz edebiliriz. Bu nedenle, Berkeley, ortaya koyduğu *esse est percipi* ilkesinin bir gereği olarak sonlu zihinlerin de dâhil olduğu dış dünyanın

²⁷⁵ Berkeley, *Berkeley's Commonplace Book*, s.80.

²⁷⁶ Berkeley, *a.g.e.*, s.99. "Kör failin reddi" olarak tercüme edilen Winkler'in "The Denial of Blind Agency" görüşü, Berkeley'in *Philosophical Commentaries*'teki ifadesine atfen isimlendirilmiştir. Bu ifade: "He is no Blind agent & in truth a blind Agent is a Contradiction." Berkeley, *Berkeley's Commonplace Book*, s.80.

²⁷⁷ Berkeley, *a.g.e.*, s.99.

bütünüyle, Tanrı'nın, bilgisiyle varlığa getirmesine bağlı olduğu sonucuna varmaktadır. Dolayısıyla Berkeley, varlıkların algılanmadığı zaman sürece hâlâ varlıkta kalmalarının nedenini aşkın irade ve bilgi sahibi bir varlık olan Tanrı olarak görmektedir.²⁷⁸

²⁷⁸ Açıköz, *a.g.e.*, s.237- 238

SONUÇ

Bu çalışmanın odak noktasını George Berkeley'in Tanrı'nın varlığı için ileri sürdüğü kanıtlar oluşturduğu için ağırlıklı olarak kanıtlar üzerinde durulmuştur. Berkeley'in Tanrı'nın varlığı için ileri sürdüğü kanıtların temelinde, onun tecrübeye dayalı epistemolojisinin ve maddî cevherin imkânızlığını savunduğu immateryalist/idealist düşüncesinin yer aldığı görülmektedir.

Berkeley, ilk olarak var olan her şeyi zihinler ve ideler olarak iki kategoride değerlendirmektedir. İnsan bilgisi, idelerin bilgisinden oluşmaktadır. İdeler doğası gereği pasif; zihinler ise aktiftir. Dış dünyadaki fiziksel nesnelere delalet eden ideler, ancak bir zihin tarafından algılanarak var olabilmektedir. Dolayısıyla Berkeley, zihinden bağımsız bir dış dünyanın varlığını inkar etmektedir.

Berkeley'in var olan her şeyin zihne bağlı olduğu idealist sisteminde, bir varlığın ontolojik statüsünü belirleyen şey, bir zihin tarafından algılanmasıdır. Berkeley'in felsefesinin mottosu olarak ifade edilen *esse est percipi* (var olmak algılanmış olmaktır) metafiziksel ilkesine göre, algılanmayan bir şey varlığın dışında kalmaktadır. Buna göre, Berkeley'e göre maddî cevher ya da madde, duyu algısına konu olamamaktadır. Bu nedenle madde kavramı, anlamsız ve çelişkilidir. Berkeley'e göre, ne olduğu bilinmeyen bu şey septisizme ve ateizme yol açmaktadır.

Berkeley ideler teorisini, duyu ideleri ve hayal gücünün ideleri olmak üzere iki türde ele almaktadır. Duyu ideleri algılayanın iradesinden bağımsız, canlı ve düzenlidir. Hayalin ideleri ise, duyu idelerine göre daha cansız, değişken ve düzensizdir. Berkeley, insan iradesinin hayal gücünün ideleri üzerindeki etkisini kabul etmekle beraber, ona göre duyu ideleri bizde Tanrı tarafından uyarılmaktadır.

Dolayısıyla, idelerin nedeni maddî cevher değil, Tanrı'dır. Böylece, Berkeley'in immateryalizmi, var olan her şeyin nedeninin Tanrı olduğu sonucuna varmaktadır.

Berkeley'in septisizme ve ateizme karşı, maddi cevheri inkar ettiği immateryalizminin bir uzantısı da olabileceği düşünülen pasiflik kanıtı, Tanrı'nın varlığı hakkında onun en temel kanıtı olarak ele alınmaktadır. Pasiflik kanıtı, alemden hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlama iddiasındadır. Bu nedenle kozmolojik kanıtı yakın görünmektedir ve tecrübeye konu olan varlıkların bir açıklaması olması gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Bu açıklama ya da neden, madde olmaz. Aktif bir tabiata sahip olması bakımından bir zihin olabilir. Bu zihin sonlu/sınırlı insan zihni olduğu düşünüldüğünde görülmektedir ki insan zihni, duyu idelerini nedenleme konusunda pasif bir konumdadır. İnsan zihni ancak imgelemin ideleri üzerinde bir iradeye sahiptir. Dolayısıyla Berkeley'e göre, varlıkların (duyu idelerinin) nedeni ancak sonsuz bir zihne sahip olan Tanrı olabilir.

Pasiflik kanıtına yöneltilen bir eleştiriye göre, Tanrı duyu idelerinin nedeni olduğu varsayıldığında, insan eylemlerinin gerçek failinin kim olduğu bazı yorumculara göre problem oluşturmaktadır. Berkeley, bunu iradeyle açıklamaktadır. Dolayısıyla Berkeley'in açıklamasına göre insanın eylemlerinden sorumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka eleştiri, Tanrı'nın duyu idelerinin nedeni olduğu, insandaki anatomik ve fizyolojik bazı süreçleri açıklamadığı yönündedir. Berkeley'in, eserlerinde bu tür süreçlere açık bir şekilde yer vermediği ve bu nedenle bu süreçleri yok saydığı ifade edilmektedir. Ancak bu anatomik ve fizyolojik süreçler de maddî süreçler olduğu için Berkeley'in kastettiği, bunların da Tanrı tarafından nedenlendiğidir. Diğer bir ifadeyle maddî tüm süreçler Berkeley'in immateryalizminin muhtevasına girmektedir.

Pasiflik kanıtına yöneltlen bir başka itiraz, Berkeley'in “-e bağlı olmak” kavramını muğlak bir biçimde kullanması sonucunda argümanda semantik bir sorunun meydana gelmiş olmasıdır. Argümanda duyu idelerinin insan iradesine bağlı olmadığından hareketle idelerin kendi kendilerine var olamayacakları sonucuna varılmaktadır. Buradaki itiraz, idelerin iradeye bağlı olmaması nedensellik anlamı içermekte iken, idelerin kendi kendilerine var olamamaları onların sahiplenilmesiyle ilgilidir. Yani sahiplik ontolojik bir meseledir. İtiraza göre argüman doğru bir öncülden yanlış sonucun çıkmasıyla geçersiz hale gelmiştir. Ancak nedensellik kullanımında irade söz konusudur ve nedensellik anlamı sahiplik anlamını da kapsamaktadır. Bu nedenle iddia edildiği gibi, argümanı geçersiz hale getirecek bir problem olarak görünmemektedir.

Berkeley, ampirist bir filozof olduğu için, Tanrı'nın varlığı hakkında geçerli bir kanıtın *a posteriori* türde bir kanıt olması gerektiğini düşünmektedir. Bu anlamda Berkeley alemi, Tanrı'nın insanlarla konuştuğu “optik bir dil” olarak görmektedir. Teleolojik kanıt türünde olan bu kanıtla göre, âlem Tanrı'nın varlığını gösteren işaretlerle doludur. Alemdeki düzen, Tanrı'nın insanlarla konuştuğu dildir.

Berkeley'in Tanrı'nın varlığının lehine ileri sürdüğü bir başka kanıt ise süreklilik kanıtıdır. Nesnelerin varlığının duyu algısına bağlı olduğu bir sistemde, bu algının sınırlı insan zihinlerine ait olduğunu düşündüğümüzde, bu sürekliliğin sağlanması nasıl gerçekleşecektir? Sınırlı insan zihinlerinin algısı belli aralıklarla var olacak, belli aralıklarla ise varlığı devam edemeyecektir. Mesela, görerek algıladığım bir nesne gözlerimi kapattığımda yok olacaktı. Gözlerimi açtığımda tekrar var olacaktır. Buradaki boşluğa, yani algılanmamış nesnelerin statüsü hakkındaki itiraza Berkeley, Tanrı'nın onları sürekli olarak algıladığıyla karşılık vermektedir.

Süreklilik kanıtına yöneltlen itirazların en fazla ön plana çıkarılması, argümanda var olduğu iddia edilen döngüselliktir. Buna göre, algılanmamış nesnelerin varlığı Tanrı'nın varlığına bağlıdır. Tanrı'nın varlığı ise algılanmamış nesneler için bir teminat durumundadır. Bunun yanı sıra sınırlı zihinler, nesnelerin sürekli olarak var olduğunu ispatlayabilecek ampirik bir zemine sahip değildir. Bu itiraza göre, bu durumda oluşan döngüsellik argümanı geçersiz hale getirmektedir. Ayrıca nesnelerin sürekli varlığını içeren öncülün pasiflik kanıtıyla birleştirilmesi gerektiğini düşünenler de mevcuttur.

Döngüsel olduğunu iddia eden yorumlar genel olarak sınırlı zihinler olarak insanlar tarafından algılanmamış nesneleri Tanrı'nın algıladığını bilemeyeceğimiz düşüncesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fakat bu itirazların karşısında meseleye sağduyu açısından yaklaşanlar bulunmaktadır ki, tezimizde bu görüşün haklı olduğu sonucuna vardık. Buna göre, karşımda duran bir masanın gözlerimi kapattığımda yok olmayacağını çıkarımsal olarak bilebilirim. Günlük hayatta yalnızca gözlemlerle değil aynı zamanda çıkarımsal bilgilerle yaşarız. Doğrudan algıladıklarımız olduğu gibi, dolaylı olarak algıladıklarımız da vardır. Dilimlere ayrılmış bir elmanın dilimlerini tekrar kapattığımızda elmanın içinin yok olmayacağını dolaylı algı yoluyla biliriz. Bu dolaylı algıya ya da çıkarımsal bilgiye inanmak rasyoneldir. Dolayısıyla argümanda döngüsellik neden olduğu iddia edilen öncül bu şekilde desteklenerek döngüsellik problemi ortadan kalkacaktır.

Sonuç olarak Berkeley, pasiflik kanıtında, teleolojik kanıtta ve süreklilik kanıtında, Tanrı'nın varlığını rasyonel bir şekilde ortaya koyan argümanlar ileri sürmüştür. Berkeley her üç kanıtında da Tanrı'nın varlığını âlemden hareket ederek ortaya koymuştur. İdealizmine ve immateryalizmine bağlı bir kavramsal çerçevede,

her şeyin Tanrı'nın sonsuz zihnine bağılı olduğı bir sistem kurarak Tanrı'ya, merkezî bir yer vermenin yanısıra sınırlı zihinlerden farklı bir ontolojik statü de vermiştir.

.

KAYNAKÇA

AÇIKÖZ, Hacı Mustafa. *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Ankara: Elis Yayınları, 2003.

AYERS, Michael. “Berkeley, George (1685-1753)”, ed. Jonathan Dancy, Ernest Sosa ve Matthias Steup, *A Companion to Epistemology*, Oxford: Blackwell Publishing, 2010.

_____ “Divine Ideas and Berkeley’s Proof of God’s Existence”, ed. Ernest Sosa, *Essays on the philosophy of George Berkeley*, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1987.

BENNETT, Jonathan. *Locke, Berkeley, Hume Central Themes*, Oxford: Clarendon Press, 1971.

_____ “Berkeley and God”,
<http://www.earlymoderntexts.com/assets/jfb/berkgod.pdf>, son erişim tarihi: 31.03.2017.

BERKELEY, George. *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, çev. Halil Turan, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.

_____ *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Levent Özşar, İstanbul: Biblos Kitabevi, 2013.

_____ *Hylas ve Philonous Arasında Üç Konuşma*, çev. K. Sahir Sel, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1984.

_____ “Berkeley, An Essay towards a New Theory of Vision”, *Berkeley: Philosophical Writings*, ed. Desmond M. Clarke, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

_____ *Siris: A Chain of Philosophical Reflexions and Inquiries Concerning the Virtues of Tar-Water [excerpts]*, Dublin, 1745.

_____ “Alciphron: or the Minute Philosopher [excerpts]”, *Berkeley: Philosophical Writings*, ed. Desmond M. Clarke, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

_____ *Berkeley’s Commonplace Book*, ed. G. A. Johnston, London: Cambridge University Press, 1930.

BERMAN, David. “George Berkeley”, *British Philosophy and the Age of Enlightenment*, ed. Stuart Brown, New York, Routledge, 1996.

_____ *Irish Philosophy and Berkeley*, London: Continuum, 2005.

CEVİZCİ, Ahmet. *17. Yüzyıl Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2013.

CRAIG, William Lane. *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, London: The Macmillan Press, 1980.

ÇETİN, İsmail. *George Berkeley’in İdealizminde Tanrı ve Yaratma*, Bursa: Arasta Yayınları, 2004.

_____ “Berkeley İmmateryalizminin Dayandığı Argümanlar”, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13:2 (2004).

DANCY, Jonathan. ed. *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge / George Berkeley*, New York: Oxford University Press, 1998.

DENKEL, Arda. *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 1984.

DICKER, Georges. *Berkeley's Idealism A Critical Examination*, New York: Oxford University Press, 2011.

EVANS, Stephen C. ZACHARY, R. Manis. *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, Ankara: Elis Yayınları, 2010.

GAZZÂLÎ, *Filozofların Tutarsızlığı*, çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarioğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

GRAYLING, Anthony Clifford. "Berkeley's Argument for Immaterialism", ed. Kenneth P. Winkler, *The Cambridge Companion to Berkeley*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

HANRATTY, Gerald. *Aydınlanma Filozofları - Locke, Hume ve Berkeley*, çev. Tuncay İmamoğlu ve Celal Büyük, İstanbul: Anka Yayınları, 2002.

HOSPERS, John. *An Introduction to Philosophical Analysis*, London: Routledge, 1997.

HUNTER, Hugh. "George Berkeley's proof for the existence of God", *International Journal for Philosophy of Religion* 78:2 (2015), s. 183-193.

İMAMOĞLU, Tuncay. *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

_____ "Berkeley, George", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları, 2004.

JACQUETTE, Dale. "Berkeley's Continuity Argument for the Existence of God", *The Journal of Religion* 65:1 (1985).

LOCKE, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.

MABBOTT, John David. “The Place of God in Berkeley’s Philosophy”, *Journal of Philosophical Studies* 6:21 (1931).

MACKIE, John Leslie. *The Miracle of Theism: Arguments for and Against the Existence of God*, Oxford: Oxford University Press, 1982.

MAGEE, Bryan. *Büyük Filozoflar*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.

MEHDİYEY, Nebi. *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

PITCHER, George. *Berkeley: The Argument of the Philosophers*, London: Routledge, 1977.

REÇBER, Mehmet Sait. *Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mâhiyeti*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004.

_____, “Düalizm, Swinburne ve Foster”, *İslâmî Araştırmalar*, 13: 2 (2000).

_____, “Tanrı ve Sıfatları”, *Din Felsefesi*, ed. Recep Kılıç, Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013.

_____, “Tanrı’nın Varlığının Delilleri”, *Din Felsefesi: El Kitabı*, ed. Recep Kılıç ve M. Sait Reçber, Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

ROBERTS, John Russell. *A Metaphysics for the Mob: The Philosophy of George Berkeley*, New York: Oxford University Press, 2007.

RUSSELL, Bertrand. *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1934.

- SCHACHT, Richard. *Classical Modern Philosophers: Descartes to Kant*, London: Routledge and Keagan Paul, 2003.
- SHAFFER, Jerome A. *Zihin Felsefesi*, çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- SİLLEM, Edward. *George Berkeley and the Proofs for the Existence of God*, London: Longmans, 1957.
- STACK, George J. “Materialism”, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London and New York: Routledge, 1998.
- TIPTON, Ian C. *Berkeley: The Philosophy of Immaterialism*, London: Thoemmes Press, 1994.
- TOPALOĞLU, Aydın. *Teizm ya da Ateizm*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- URMSON, James Opie. *Berkeley*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- WARNOCK, Geoffrey James. *Berkeley*, London: Gregg Revivals, 1953.
- WINKLER, Kenneth P. *Berkeley: An Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, 1989.

ÖZET

George Berkeley, idealizmiyle ve immateryalizmiyle bilinen bir filozoftur. Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürdüğü argümanlar, Berkeley'in felsefesinin odak noktasını oluşturmaktadır. Berkeley, ampirist bir filozof olmasıyla da bağlantılı olarak Tanrı'nın varlığının *a posteriori* yolla delillendirilebileceğini düşünmektedir. Bu tez, Berkeley'in Tanrı'nın varlığına dair sunduğu *a posteriori* kanıt türünde olan pasiflik kanıtı, süreklilik kanıtı ve teleolojik kanıt hakkındadır.

Giriş bölümünde, Berkeley'in idealizminin epistemolojik ve metafiziksel arkaplanı ele alınmıştır. Berkeley'in düşünce sisteminde zihinler ve ideler olmak üzere iki tür varlık vardır. Zihinler düşünen, eylemde bulunan ve algılayan varlıklar olup, ideler ise algılanan, pasif varlıklardır. İdeler ontolojik olarak zihinlere bağlıdır ve bir zihin tarafından algılanarak var olabilmektedir. Berkeley'in felsefesinin mottosu olan *esse est percipi* ilkesine göre, var olmak algılanmaktır ve dış dünyada var olan fiziksel nesnelerin varlığı bir zihin tarafından algılanmasına bağlıdır.

Birinci bölümde, Berkeley'in immateryalizminin bir neticesi olarak da görülen pasiflik kanıtı incelenmiştir. Berkeley'e göre hayal gücünün ve duyumun ideleri olmak üzere iki tür ide vardır. İnsan zihni, hayal gücünün ideleri üzerinde nedensel bir güce sahiptir. Ancak insan zihni, duyulur şeylere delalet eden duyu idelerinin karşısında pasif bir alıcı durumdadır ve bunlar Tanrı tarafından nedenlenir.

İkinci bölümde ise, Berkeley'in diğer bir kanıtı olan süreklilik kanıtı ele alınmıştır. Dış dünyada var olan şeylerin varlığının algılamaya dayalı olduğu bu sistemde, sonlu/sınırlı insan zihinlerinin algılamadığı zamanlardan söz edebilmek mümkündür. Berkeley, algılanmamış nesnelerin statüsü ile alakalı olarak ortaya

ıkan problemi, Tanrı'nın onları sürekli olarak algıladığını ileri sürerek yanıtlamaktadır. Sonuç olarak bu tezde Berkeley'in Tanrı'nın varlığı hakkındaki argümanları, onun epistemolojik ve metafiziksel düşünceleri bağlamında incelenmiştir.

ABSTRACT

George Berkeley is known with his idealism and immaterialism. One of the important aspects of his philosophy is his argument for the existence of God. Berkeley, as an empiricist philosopher, thinks that the existence of God must be proved *a posteriori*. This thesis concerns with Berkeley's *a posteriori* arguments for the existence of God, which are the passivity argument, the continuity argument, and the teleological argument.

In the introduction part, the metaphysical and epistemological background of Berkeley's idealism has been discussed. There are two kinds of beings in Berkeley's thought. These are minds and ideas. Minds are beings that think, act, and perceive, whereas ideas are beings that are perceived and passive. The existence of ideas depends on minds, and they continue their existence by being perceived by a mind. The chief principle of Berkeley's philosophy is *esse est percipi*, namely, to be is to be perceived. And, the existence of physical entities depends on to be perceived by a mind.

Chapter 1 deals with the passivity argument that has been seen as an outcome of Berkeley's immaterialism. According to Berkeley, there are two kinds of ideas, which are the ideas of imagination, and the ideas of sense. Human mind has a causal power over the ideas of imagination. However, human mind is a passive receiver with respect to the ideas of sense that correspond to sensible things.

Chapter 2 is about Berkeley's continuity argument. In Berkeley's thought, the existence of things that exist without mind, depend on to be perceived. But, there are cases where these things are not perceived by human mind. If so, the ontological

status of the things that are not perceived by human mind is a problematic issue in Berkeley's thought. Berkeley solves this problem by claiming that there must be an infinite mind who perceives these beings. And, this infinite mind is God. Thus, in this thesis, Berkeley's arguments for the existence of God have been discussed in terms of his epistemological and metaphysical ideas.

